

Robuuste meningen?

Robuuste meningen?

Het effect van responsverhogende strategieën
bij het onderzoek Culturele Veranderingen in
Nederland

Josine Verhagen

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, maart 2007

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2007

SCP-publicatie 2007/3

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

ISBN 978-90-377-0300-9

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Samenvatting	9
1 Inleiding	13
2 Overzicht veldwerk Culturele Veranderingen	15
2.1 Culturele Veranderingen 2004	15
2.2 Culturele Veranderingen 2002	18
2.3 Responsverloop 2004	19
2.4 Verschillen tussen de steekproeven van 2002 en 2004	23
3 Onderzoek naar non-respons	26
3.1 Wat is non-respons en wat kunnen de gevolgen zijn?	26
3.2 Kenmerken van non-respondenten	28
3.3 Methoden van non-responsonderzoek en de toepassing daarvan in dit onderzoek	32
3.4 Wat is de invloed van non-respondenten op de uiteindelijke resultaten?	34
3.5 Variabelen gebruikt voor dit non-responsonderzoek	36
3.5.1 Achtergrondvariabelen	36
3.5.2 Inhoudelijke variabelen	37
3.5.3 Responsgerelateerde variabelen	40
Noten	42
4 Typering responsgroepen	43
4.1 Inleiding	43
4.2 Explorerende typering van de responsgroepen per variabele	44
4.2.1 Achtergrondvariabelen	44
4.2.2 Responsgerelateerde variabelen	50
4.2.3 Meninge	52
4.2.4 Politieke doelen	52
4.2.5 Intermezzo: Moord op Theo van Gogh	54
4.3 Voorspellers voor responsgroepen	57
4.3.1 Achtergrondvariabelen	57
4.3.2 Responsgerelateerde variabelen	60
4.3.3 Meninge	61
4.3.4 Wat blijft er over na correctie voor kenmerken van respondenten?	62
4.4 Conclusie	65
Noten	67
5 Bereikbaarheid van respondenten	68
5.1 Explorerende typering van gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten	68

5.1.1	Achtergrondvariabelen	69
5.1.2	Inhoudelijke variabelen	70
5.1.3	Responsgerelateerde variabelen	71
5.2	Voorspellers van moeilijk bereikbare respondenten	72
5.2.1	Achtergrondvariabelen	73
5.2.2	Inhoudelijke variabelen	75
5.2.3	Responsgerelateerde variabelen	75
5.2.4	Uiteindelijke effecten	76
5.3	Conclusie	78
	Noot	79
6	<i>Bereikbaarheid als aantal pogingen tot het eerste contact</i>	80
6.1	Wat hangt samen met het aantal contactpogingen?	81
6.1.1	Achtergrondvariabelen	82
6.1.2	Inhoudelijke variabelen	83
6.1.3	Responsgerelateerde variabelen	84
6.1.4	Resultaten na correctie	85
6.2	Wat beïnvloedt de kans op contact?	87
6.2.1	Het aantal contactpogingen	87
6.2.2	Achtergrondvariabelen	88
6.2.3	Meningen	89
6.2.4	Responsgerelateerde variabelen	90
6.2.5	Effecten na correctie	91
6.3	Conclusie	93
7	<i>Effecten van een andere selectie- en benaderingsmethode</i>	94
7.1	Inhoudelijke effecten na toevoeging van moeilijke respondenten	94
7.2	Vergelijking 2002-2004 op achtergrondkenmerken	98
7.3	Vergelijking van de steekproefgegevens met de populatiegegevens	102
7.4	Waardoor worden de verschillen tussen 2002 en 2004 dan wel veroorzaakt?	105
7.5	Worden de verschillen tussen 2002 en 2004 door de verschillen in leeftijd verklaard?	106
7.6	Conclusie	107
	Noot	109
8	<i>Conclusies en aanbevelingen voor verder onderzoek</i>	110
8.1	Wat zijn de kenmerken van moeilijke respondenten en heeft het alsnog bereik van deze respondenten invloed op de resultaten van Culturele Veranderingen?	110
8.2	Wat is het effect van de veranderde benaderings- en selectiemethode?	112
8.3	Tekortkomingen en aanbevelingen voor verder onderzoek	112

Summary	114
Literatuur	117
Bijlagen (deze zijn te raadplegen op internet via www.scp.nl/robustemeningen)	
Bijlage A	Uitleg van gebruikte technieken
A1	Adjusted residuals
A2	Effectcodering
A3	Logistische regressieanalyse
A4	Multinomiale regressieanalyse
A5	Negatief binomiaal regressie
A6	Discrete hazard rate logistic regression
Bijlage B	Samengestelde achtergrondvariabelen
Bijlage C	Variabelenlijst
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	119

Samenvatting

Robuuste meningen? gaat over het effect van responsverhogende strategieën op de uitkomsten van Culturele Veranderingen, een enquête onder de Nederlandse bevolking die tweejaarlijks in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau wordt uitgevoerd. De responsverhogende strategieën bestonden uit het herbenaderen van de adressen waar mensen niet thuis waren en uit pogingen mensen over te halen die aanvankelijk weigerden om aan de enquête mee te werken. Hiermee werden zo veel mogelijk van de oorspronkelijk geselecteerde adressen bereikt. Dit in tegenstelling tot voorgaande jaren toen bij weigering of afwezigheid het volgende huis in een blok van vijf adressen werd benaderd. Pas bij afwezigheid of weigering op al die vijf adressen werd dan het eerste adres opnieuw benaderd. Het idee achter de nieuwe benaderingsstrategie is dat door alleen de oorspronkelijk geselecteerde huishoudens in aanmerking te laten komen voor een interview en door veel moeite te doen om deze mensen te bereiken en te interviewen, er uiteindelijk meer aanvankelijk moeilijk bereikbare en weigerende mensen worden geïnterviewd dan voorheen.

Dit stelt ons in staat een aantal dingen te onderzoeken. Ten eerste kan er nu gekeken worden of de aanvankelijk moeilijk bereikbare en weigerende respondenten verschillen van de respondenten die meteen werden bereikt en meewerkten aan de enquête. Wanneer zij verschillen op belangrijke doelvariabelen van Culturele Veranderingen, zouden de conclusies op basis van dit onderzoek anders zijn geweest wanneer deze mensen niet bereikt waren. Een verschil in de resultaten van 2004 ten opzichte van 2002 zou dan bijvoorbeeld veroorzaakt kunnen zijn door de nieuwe manier van benaderen. Ten tweede is er de vraag of de strategie nu eigenlijk echt beter is dan die uit eerdere jaren. Komen er meer ‘moeilijke’ respondenten in de steekproef dan voorheen, en wordt de steekproef representatiever voor de bevolking?

Allereerst is onderzocht of de herbenaderde, aanvankelijk moeilijk bereikbare of weigerende respondenten verschilden van de respondenten die meteen bij de eerste benadering bereikt werden en meededen aan de enquête (‘gemakkelijke respondenten’). Aanvankelijk weigerende en gemakkelijke respondenten verschilden niet significant van elkaar, mede door het lage aantal aanvankelijk weigerende respondenten dat werd overgehaald. Daarom is de nadruk vooral gelegd op verschillen in bereikbaarheid. Zowel bij het vergelijken van groepen moeilijk en gemakkelijk bereikbare respondenten als bij de relatie van de mate van bereikbaarheid met verschillende variabelen, kwamen samenhangen met dezelfde kenmerken naar voren.

De moeilijk bereikbare respondenten worden voornamelijk gekenmerkt door variabelen die te maken hebben met het thuis aanwezig zijn. Mensen met een betaalde baan en mensen die actief zijn buiten het werk (culturele participatie, vakantie) zijn slechter bereikbaar. Mensen zonder betaalde baan (gepensioneerden, werklozen/ arbeidsongeschikten en huismannen/vrouwen) en mensen die aan huis gebonden

zijn (langdurige ziekte, kinderen, ouderdom) zijn beter bereikbaar. Onder de moeilijk bereikbare respondenten is een hoger percentage jongeren en hoger opgeleiden. Contactpogingen in de avond waren vaker succesvol.

De moeilijk bereikbare respondenten denken positiever over allochtonen en over de regering, maar zijn het minder eens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen. Naast deze variabelen ging ook het oneens-zijn met het feit dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd moet worden samen met een slechtere bereikbaarheid.

Na correctie voor achtergrondkenmerken viel het effect van het oneens-zijn met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen weg en in veel analyses ook het effect van de mening over allochtonen. Het effect van tevredenheid met de regering en in de laatste analyse ook het effect van de mening over het straffen van misdadigers bleven aanwezig. Dit betekent dat deze laatste effecten niet door achtergrondkenmerken kunnen worden verklaard. Na weging van de data zouden deze effecten nog steeds bestaan.

Wanneer het daadwerkelijke verschil in percentages wordt bekeken, blijkt echter dat voor alle variabelen de verschillen tussen de groepen klein zijn en dat de getrokken conclusies nauwelijks anders waren geweest wanneer de moeilijk bereikbare respondenten niet in het onderzoek waren betrokken. Het grootste verschil tussen de resultaten met en zonder de moeilijk bereikbare respondenten is het verschil in belang dat wordt gehecht aan de vrijheid van meningsuiting. Zonder de moeilijke respondenten had 45% in plaats van 50% van de respondenten dit in hun top vijf van politieke doelen staan. Dit effect werd deels veroorzaakt door het feit dat veel moeilijk bereikbare respondenten na de moord op Theo van Gogh zijn geïnterviewd. De tevredenheid met de regering zou 4% lager zijn gerapporteerd zonder de moeilijk bereikbare respondenten en 3% meer respondenten waren het ermee eens geweest dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen. De overige verschillen in percentages waren nog kleiner. De resultaten van Culturele Veranderingen zonder de herbenaderde respondenten hadden dus niet tot een geheel andere interpretatie geleid. Geconcludeerd kan worden dat de responsverhogende strategie geen afwijkende resultaten heeft opgeleverd en geen verklaring biedt voor een verschil in resultaten van 2004 ten opzichte van 2002.

Wanneer de achtergrondkenmerken van de respondenten in beide jaren vergeleken worden, blijkt zelfs dat de respondenten in 2002 meer lijken op de moeilijke respondenten in 2004 dan op de gemakkelijke. Het verschil tussen de twee jaren is dus tegengesteld aan de verwachting. Vooral het verschil in leeftijden was opvallend. In de steekproef van 2002 zaten veel minder ouderen en veel meer jongeren. Wel leek de steekproef van 2004 representatiever voor de populatie dan de steekproef van 2002. Dit was echter te verwachten, doordat de steekproef van 2002 kleiner was en de kans op grotere toevalsfluctuaties daardoor groter. De herbenaderingen zorgden er wel voor dat de steekproef meer op de populatie ging lijken in termen van leeftijd en burgerlijke staat. Alleen met betrekking tot opleidingsniveau kwam de steekproef van 2004 slecht overeen met de populatie. Hoger opgeleiden waren oververtegen-

woordigd en dit was nog sterker na de herbenaderingen. Dit kan komen doordat de groep weigerende respondenten over het algemeen buiten beschouwing blijft.

De conclusie van dit onderzoek is dat de resultaten weinig veranderen door het alsnog bereiken van moeilijk bereikbare respondenten. Er zijn wel verschillen tussen moeilijk en gemakkelijk bereikbare respondenten. Deze zijn echter niet zodanig dat de conclusies op basis van Culturele Veranderingen 2004 anders zouden luiden wanneer de moeilijk bereikbare respondenten niet bereikt zouden zijn. De responsverhogende strategie heeft dus weinig opgeleverd. Wel lijkt de steekproef representatiever te worden door de herbenaderingen. Nog representatiever was de steekproef waarschijnlijk geweest, wanneer meer weigerende huishoudens bij de steekproef waren betrokken. Dit is een aanbeveling voor verder onderzoek. Daarnaast moet bij dit soort onderzoek rekening worden gehouden met het effect van gebeurtenissen ten tijde van de dataverzameling die van invloed kunnen zijn op de meningen die worden gemeten. Deze gebeurtenissen kunnen immers verschillen tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten beïnvloeden.

1 Inleiding

Het onderzoek Culturele Veranderingen is gebaseerd op een langlopende enquête van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). De enquête peilt de meningen van de Nederlandse bevolking. Op deze manier is het mogelijk te bekijken hoe deze meningen veranderen door de tijd. Het SCP voerde het onderzoek in 1975 voor de eerste keer uit. Vervolgens werd het tussen 1979 en 1998 jaarlijks en van 1998 tot 2004 tweejaarlijks herhaald. De vragen in Culturele Veranderingen zijn oorspronkelijk gebaseerd op vragen uit onderzoeken van vóór 1975, verzameld in het Steinmetz archief (tegenwoordig onderdeel van Data Archiving and Networked Services, DANS), waardoor de gegevens ook vergeleken kunnen worden met de jaren voor 1975. De afgelopen jaren werd Culturele Veranderingen vaak aangevuld met een schriftelijke vragenlijst, waarin ook vragen over andere onderwerpen aan bod kwamen.

Tot en met 2002 verzamelde TNS NIPO de data voor het onderzoek Culturele Veranderingen. In 2004 is de dataverzameling overgenomen door Intomart GfK. Hierdoor is er vanaf dat jaar ook een andere methode gebruikt om huishoudens in Nederland te selecteren en te benaderen voor de enquête dan in de jaargangen ervoor. Er zijn, onder andere, meer pogingen ondernomen om geselecteerde personen ook daadwerkelijk te interviewen. Aangenomen wordt dat hierdoor mensen bij het onderzoek zijn betrokken die in voorgaande jaargangen door afwezigheid of weigering niet zouden hebben meegedaan. De vraag is of deze verandering van benaderingsmethode consequenties heeft gehad voor de uitkomsten. Bij Culturele Veranderingen staat het verloop van meningen door de tijd heen op de voorgrond. Een verandering in die meningen veroorzaakt door het overgaan op een andere methode van selecteren en benaderen van huishoudens zou een verkeerd beeld geven van die trend.

Doordat er in 2004 nauwkeurige gegevens zijn verzameld over het verloop van de contactpogingen is het mogelijk voor dit jaar de moeilijk bereikbare en (aanvankelijk) weigerende respondenten te vergelijken met de respondenten bij wie meteen een interview kon worden afgenomen. Zo kan worden gekeken of zij verschillen in hun meningen en of dit eventueel veroorzaakt wordt door bepaalde (achtergrond)kenmerken die samenhangen met deze vormen van ‘non-respons’.

Vervolgens kan door het vergelijken van deze resultaten met die van de steekproef uit 2002 bekeken worden of eventuele verschillen in resultaten niet eigenlijk veroorzaakt zijn door verandering in de selectie- en benaderingsmethode. Tevens is het mogelijk door vergelijking van steekproefgegevens met populatiegegevens te bezien welke methode de beste afspiegeling geeft van de totale Nederlandse bevolking.

Deze informatie is ook relevant om te bepalen of de inspanningen die men zich getroost heeft om de geselecteerde huishoudens daadwerkelijk bij het onderzoek te betrekken, de moeite waard zijn geweest. Wanneer dit niet tot ‘betere’ of een verschil in resultaten leidt, levert het benaderen van andere, gemakkelijk te bereiken of over

te halen personen even goede resultaten op. In het vervolg hoeft deze moeite dan niet meer te worden gedaan.

In dit onderzoek wordt geprobeerd een antwoord te vinden op de volgende vragen:

- Zijn er verschillen tussen respondenten die gemakkelijk meedoen met een interview en respondenten die moeilijk bereikbaar zijn of weigeren?
- Wat zijn de gevolgen hiervan voor de resultaten van Culturele Veranderingen 2004?
- Kunnen veranderingen in resultaten tussen 2002 en 2004 toegeschreven worden aan de veranderde methode van selectie en benadering?
- Welke methode benadert de samenstelling van de totale bevolking het beste?
- Heeft het opnieuw benaderen van ‘moeilijke’ respondenten zin gehad?

Het beantwoorden van de vragen gebeurt stapsgewijs. In hoofdstuk 2 staat een overzicht van het veldwerk en in hoeverre de ‘herbenaderingspogingen’ succes hebben gehad bij het bereiken en overhalen van de geselecteerde huishoudens. In hoofdstuk 3 wordt beschreven wat er op basis van de theorie bekend is over non-respons en wordt het theoretisch kader van dit onderzoek geschetst. Tevens wordt in dit hoofdstuk uiteengezet hoe tot de keuze van de gebruikte variabelen is gekomen. In de hoofdstukken 4, 5 en 6 wordt onderzocht of er verschillen zijn tussen respondenten die gemakkelijk meedoen aan een interview en respondenten die moeilijk bereikbaar zijn of weigeren, en of deze respondenten verschillen met betrekking tot de belangrijkste meningen. In hoofdstuk 4 worden de groepen gemakkelijk bereikbare respondenten, weigerende respondenten, moeilijk bereikbare respondenten en zowel weigerende als moeilijk bereikbare respondenten met elkaar vergeleken. Door het kleine aantal weigerende respondenten valt er weinig over deze groep te zeggen. Daarom wordt in hoofdstuk 5 ingezoomd op verschillen tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten. In hoofdstuk 6 wordt wederom gekeken naar bereikbaarheid, ditmaal door te onderzoeken of de mate van bereikbaarheid samenhangt met kenmerken van respondenten en met de resultaten. In hoofdstuk 7 worden de vragen beantwoord of de verschillen die gevonden zijn in de voorgaande hoofdstukken gevolgen hebben voor de uiteindelijke resultaten van Culturele Veranderingen 2004 en of ze verantwoordelijk kunnen zijn voor de verschillen in de resultaten van 2002 en 2004. Verder wordt in dit hoofdstuk bekeken of de steekproef van 2004 een betere afspiegeling van de bevolking vormde dan de steekproef van 2002. In hoofdstuk 8 volgt een algehele conclusie over het effect van de responsverhogende strategieën en worden aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek.

2 Overzicht veldwerk Culturele Veranderingen

2.1 Culturele Veranderingen 2004

De steekproef voor Culturele Veranderingen 2004 is getrokken uit de Nederlands-sprekende bevolking van 16 jaar of ouder. Vanwege de reiskosten was het niet mogelijk volledig willekeurig over het land verspreide respondenten te bezoeken. Daarom zijn er eerst postcodegebieden geselecteerd waarbinnen adressen zijn getrokken. Verder was er geen volledig steekproefbestand van de Nederlandse bevolking aanwezig. Er is daarom gebruikgemaakt van een bestand met nagenoeg alle bewoonde adressen in Nederland. Uit deze adressen werden vervolgens op een willekeurige manier personen geselecteerd om een personensteekproef na te bootsen.

De postcodes zijn geselecteerd binnen vijf stedelijkheidsklassen, die naar rato van het landelijke aandeel in de bevolking een aantal postcodegebieden toegewezen kregen (in totaal 430 van de 4000 bestaande gebieden). Vervolgens zijn de betreffende postcodegebieden geselecteerd door ze te rangschikken op aantal bewoners en door met een stapgrootte (totaal aantal bewoners in de klasse gedeeld door het aantal toegewezen gebieden) hier doorheen te lopen, waarbij het postcodegebied waar de stap terechtkwam telkens werd geselecteerd.

In de stedelijke en zeer stedelijke klassen zijn per postcode meer adressen getrokken, omdat hier van een lagere respons werd uitgegaan. Dit bleek echter mee te vallen en om die reden zijn deze twee stedelijkheidsklassen sterker vertegenwoordigd in de steekproef dan in de populatie (tabel 2.1).

Tabel 2.1

Opzet van steekproef naar stedelijkheidsklasse (in aantallen en procenten)

	aantal adressen per postcode	aantal postcodes	populatie (%)	bruto- steekproef (%)	netto- steekproef (%)	respons (%)
landelijke steekproef	circa 9	430	13.178.380	3850,00	2.155,00	59
niet stedelijk	7 of 8	78	18,20	18,10	16,90	62
weinig stedelijk	7 of 8	85	19,70	19,80	18,20	62
matig stedelijk	7 of 8	83	19,40	19,30	17,50	61
sterk stedelijk	9 of 10	101	23,50	23,50	25,20	59
zeer sterk stedelijk	11 of 12	83	19,20	19,30	22,40	54

Bron: Van den Dool (2005)

Regels voor selectie van personen binnen het huishouden

Alle adressen zijn vooraf aangeduid of als adres waar de vrouwelijke of als adres waar de mannelijke hoofdbewoner (ouders, samenwonend echtpaar/stel van verschillend geslacht) moest worden ondervraagd. Wanneer er behalve de hoofdbewoners nog andere personen van 16 jaar of ouder in het gezin woonden, werden dezen aangeduid als derden, van wie er altijd één persoon ondervraagd moest worden. Bij meerdere aanwezige derden werd via een willekeurige procedure de te ondervragen derde bepaald.

Bij 12% van de huishoudens bleek een tweede gesprek noodzakelijk. In het verleden (bv. 2002) was dit getal vaak hoger. Een aannemelijke reden hiervoor is dat er in grotere gezinnen vaker iemand thuis is, wat met de gehanteerde methode de kans om in de steekproef terecht te komen ook weer deed toenemen. In ongeveer 65% van de gezinnen bleek de tweede persoon mee te werken wanneer de eerste ook meewerkte (dit is vergelijkbaar met 2002).

Maatregelen om respons te bevorderen

Van tevoren was de doelstelling een respons van 60% of hoger te halen. Hierop zijn de wijze en frequentie van het benaderen van adressen uitgewerkt, responsbevorderende maatregelen doorgevoerd en zijn er halverwege het veldwerk nog aanvullende maatregelen genomen. Om de respons te bevorderen, kregen de respondenten die meegewerkt hadden aan zowel de mondelinge als de schriftelijke vragenlijst een cadeaubon. De personen kregen eerst een brief, gericht aan de familie en niet aan een specifieke persoon (wanneer de naam bekend was), om te voorkomen dat alleen de geadresseerde de brief zou lezen. Bij de brief was een folder gevoegd over het onderzoek. Het eerste contact werd zoveel mogelijk binnen twee weken na verzending van de brief gelegd.

Tijdens een bezoek aan de adressen konden de interviewers een knipselkrant tonen met krantenartikelen over recente publicaties van het SCP. Wanneer adressen meerdere malen bezocht waren zonder contact te leggen, kon telefonisch contact gezocht worden (indien het telefoonnummer bekend was) of de interviewer kon een niet-thuis briefje achterlaten (waarna de respondent eventueel zelf contact kon opnemen met de interviewer).

De minimale benaderingsfrequentie was drie, waarbij werd geprobeerd deze benaderingspogingen zo goed mogelijk te spreiden over verschillende momenten van de dag en van de week om de trefkans te verhogen. Veel adressen zijn echter vaker benaderd, mede doordat er een tweede veldwerkronde was ingepland. Voor deze tweede ronde werden alle adressen geselecteerd waarvan de bewoners nog niet waren bereikt, de adressen waarmee nog een afspraak stond, de adressen waarvan de bewoners onbereikbaar waren door langdurige afwezigheid en een groot deel van de adressen waarvan de bewoners niet wilden meewerken (de groep die zich telefonisch of met een brief had afgemeld werd uitgesloten). Naar deze adressen werd een brief gestuurd waarin een recent krantenartikel van het SCP was afgedrukt. Ook werd in deze brief melding gemaakt van de hoogte van de vergoeding. Na een maand in de tweede ronde leken de maatregelen niet voldoende en zijn de volgende aanvullende maatregelen genomen: verhoging van de beloning, een nieuwe brief aan de

‘harde’ weigeraars met vermelding van deze verhoging, een verhoging van de vergoeding van de interviewers die een gesprek realiseerden, selectie van gespecialiseerde interviewers voor de ‘laatste loodjes’ en verlenging van het veldwerk tot 31 december.

Responsgegevens 2004

In tabel 2.2 zijn de responsgegevens van de steekproef Culturele Veranderingen 2004 weergegeven. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de bruto- en de nettosteekproef, waarbij de brutosteekproef bestaat uit alle vooraf geselecteerde adressen. Voor de nettosteekproef vielen die adressen af waarvan tijdens de interviewperiode duidelijk werd dat zij niet in aanmerking kwamen voor de steekproef (omdat het niet-bestaande adressen waren of omdat men de Nederlandse taal op dit adres niet beheerste). Op basis van deze nettosteekproef wordt de respons berekend: alle huishoudens waar een interview is afgenomen gedeeld door de nettosteekproef. Deze bedroeg 58%, dichtbij de beoogde respons van 60%. De tweede personen in de huishoudens zijn hierbij niet apart meegerekend. Verder zijn nog berekend de *contact rate* (het aantal huishoudens van de nettosteekproef waarmee contact is gemaakt), en de *cooperation rate* (het aantal adressen waarbij dit contact uitliep op een interview). De contact rate was 97%, wat betekent dat bij bijna alle geselecteerde huishoudens ook daadwerkelijk contact is gelegd. De cooperation rate was 60%: wanneer er contact werd gelegd, werkten de bewoners op 60% van de bereikte adressen mee aan een interview.

Tabel 2.2
Responsgegevens 2004

	gebruikte afkorting	(n =)
respondenten en geselecteerde huishoudens		3998
aantal tweede personen		148
grove/brutosteekproef	T	3850
niet in aanmerking komend: niet-bestaande adressen, bedrijven, taalproblemen	I	158
nettosteekproef = brutosteekproef - niet in aanmerking komende adressen	N	3692
nooit contact geweest		107
contactadressen = nettosteekproef - nooit contact geweest	C	3585
respondenten	R	2300
tweede personen in huishoudens		148
respondenten onder de tweede personen		145
ondervraagde huishoudens	R2	2155
	formule	%
in aanmerking komende adressen	N/T	0,96
contact rate	C/N	0,97
cooperation rate	R2/C	0,60
response rate	R2/N	0,58

Bron: SCP (CV'04)

2.2 Culturele Veranderingen 2002

Voor de steekproef van 2002 is gebruikgemaakt van een brutosteekproef waaruit de steekproef voor Culturele Veranderingen 2002 is getrokken. Deze brutosteekproef ontstond door uit een postcodebestand (7,7 miljoen adressen) elk twintigste adres te trekken, dit adres een random nummer te geven, en deze getrokken adressen vervolgens per gemeente op volgorde van (random) nummer te zetten.

Voor de steekproef voor Culturele Veranderingen 2002 zijn vervolgens eerst gemeenten geselecteerd, waarbij in grote gemeenten de wijken als aparte trekkingsgemeenten werden beschouwd. Deze gemeenten werden per provincie op volgorde van grootte gezet en vervolgens werd telkens de gemeente getrokken waarin de 15.000ste inwoner viel. In een grote gemeente kon het voorkomen dat deze gemeente meerdere malen getrokken werd. Nu werd per getrokken gemeente het bijbehorende aantal adressen uit de brutosteekproef gehaald, waarbij eenvoudigweg de eerste (paar) adressen werden gebruikt, deze waren immers in random volgorde neergezet.

De nu verkregen adressen (600) fungeerden als startadressen. Elk startadres was het uitgangspunt voor drie subclusters volgens een voorgeschreven methode: vijf aaneengesloten woningen: direct links van het startadres, direct rechts van het startadres en direct tegenover het startadres. Uiteindelijk werden zo 1800 subclusters verkregen. Binnen elk subcluster werd eerst geprobeerd telefonisch een afspraak te maken bij het eerste adres. Wanneer geen telefoonnummer bekend was, werd er iemand op af gestuurd om aan de deur om medewerking te vragen. Bij een weigering of bij afwezigheid van de bewoners werd overgegaan naar het volgende adres in het subcluster. Wanneer bij geen van de vijf adressen medewerking was verkregen, werd weer teruggegaan naar het eerste adres. Wanneer tot driemaal toe op geen van de vijf adressen medewerking was verkregen, werden de pogingen gestaakt.

In totaal zijn op deze manier 1800 subclusters benaderd, waarvan er 1745 geldig waren. Uiteindelijk is bij 1268 subclusters een interview afgenomen. Voor het totale databestand zijn nog op een andere manier (CAPI) additionele respondenten gewonnen.

In tabel 2.3 is te zien hoe de contactpogingen bij de 8725 (1745×5) mogelijke adressen zijn verlopen. Te zien is dat er relatief weinig adressen zijn benaderd voor een tweede poging, slechts 462. Zeer weinig adressen (88) zijn benaderd voor een derde poging. Slechts 184 van de 1268 respondenten (14%) zijn uit een tweede of derde contactpoging gewonnen.

Tabel 2.3

Beschrijving contactpogingen in 2002 (in aantallen en procenten)

	eerste bezoek	tweede bezoek	derde bezoek	
gesprek	1084	160	24	1268
weigering	2261	155	34	2450
totaal contact	3345	315	58	3718
niet thuis, geen vervolg	1170	147	30	1347
totaal contactpoging	4515	462	88	5065
totaal niet aangeboden				3660
totaal woningen				8725
na contactpoging (in %)				
gesprek	24	35	27	25
weigering	50	34	39	48
totaal contact	73	68	66	73
niet thuis, geen vervolg	27	32	34	27
totaal aangeboden (= 100%)	4515	462	88	5065
na contact (in %)				
gesprek	32	51	41	34
weigering	68	49	39	66
totaal contact (= 100%)	3345	315	58	3718

Bron: Vollers (2003)

2.3 Responsverloop 2004

Deze paragraaf geeft een overzicht van de afhandeling van de oorspronkelijke steekproefadressen in het onderzoek Culturele Veranderingen 2004. In totaal zijn 3840 huishoudens benaderd om mee te doen aan het onderzoek Culturele Veranderingen 2004. Hierin zijn nog opgenomen de adressen die na benadering niet-bestaand, een bedrijf of een adres met taalproblemen bleken te zijn. Op 148 van deze adressen bleek een tweede persoon in aanmerking te komen om de vragen te beantwoorden. Uiteindelijk zijn er dus responsgegevens bekend van $(3850 + 148 =)$ 3998 personen. Voor het gemak zijn de 148 tweede personen ook benoemd als aparte huishoudens. Dit is eigenlijk onjuist, maar voor de uiteindelijke percentages maakt het weinig uit.

In tabel 2.4 staan de gegevens van de eerste contactpoging. Van de 3998 huishoudens die benaderd zijn, verleende slechts 26% bij de eerste contactpoging zijn medewerking: 8% stemde meteen in met een gesprek en 18% maakte een afspraak. In bijna 14% van de huishoudens werd bij de eerste contactpoging wel contact gemaakt maar

weigerden de bewoners mee te werken. Bij 53% van de huishoudens werd niemand thuis getroffen. Daarnaast was er bij 7% van de huishoudens een andere reden waarom er geen medewerking plaatsvond, zoals taalproblemen of ziekte.

Uiteindelijk hebben 2300 huishoudens aan het mondelinge onderzoek meegedaan, dit is 59% van alle geselecteerde huishoudens (iets minder mensen hebben ook een schriftelijke vragenlijst ingevuld).

Binnen deze groep stemde 14% bij de eerste contactpoging meteen in met een gesprek en maakte 29% een afspraak voor een gesprek, bij elkaar 43% (tabel 2.4). Dit zijn de mensen die gebruikt kunnen worden om de steekproef van 2004 te vergelijken met de respondenten van de steekproeven uit eerdere jaren (zie inleiding), de ‘gemakkelijke’ respondenten. Eén keer langsgaan was voldoende om van deze respondenten medewerking te verkrijgen.

Van de uiteindelijke respondenten was 49% bij de eerste contactpoging niet thuis, weigerde 5% en had 2,4% een andere reden om niet mee te werken (tabel 2.4). Deze respondenten waren niet geïnterviewd wanneer de interviewer maar één poging tot contact had ondernomen. Van deze ‘moeilijke respondenten’ is het grootste gedeelte dus bij de eerste poging niet thuis geweest. Er zijn veel minder mensen die eerst weigerden (of een andere reden hadden) en later alsnog meededen.

Percentueel gezien heeft 54% van de huishoudens waar aanvankelijk niemand thuis was alsnog meegedaan. Van de aanvankelijke weigeraars is uiteindelijk 22% overstag gegaan.

Tabel 2.4

Respons bij de eerste contactpoging (in aantallen en procenten)

	steekproef met non-respons		steekproef zonder non-respons		respondenten alsnog meegedaan
	in aantallen	in %	in aantallen	in %	in %
gesprek	325	8	325	14	100
afspraak	718	18	660	29	92
niet thuis	2125	53	1137	49	54
weigering	543	14	122	5	22
anders	287	7	56	2	20
totaal	3998	100	2300	100	

Bron: SCP (CV'04)

In tabel 2.5 staan gegevens over de eindstatus van alle geselecteerde adressen. Aan het eind van de interviewperiode is bij 58% van de geselecteerde huishoudens een interview afgenomen. Dit is iets minder dan de 59% in tabel 2.2, omdat daar de niet-bestaande huishoudens en de huishoudens die niet konden participeren wegens taalproblemen buiten beschouwing werden gelaten.

Bij 3% van de huishoudens is nooit iemand thuis getroffen, bij 3% is tussendoor wel contact geweest, maar eindigden de contactpogingen bij het niet thuis aantreffen van de bewoners. Een aantal huishoudens valt buiten de steekproef, omdat sprake was van een niet-bestaand adres of een bedrijf (3%) of omdat de bewoners niet konden meedoen vanwege taalproblemen of ziekte (4%).

Weigering blijft uiteindelijk de belangrijkste reden voor non-respons, 25% van de geselecteerde huishoudens blijft om deze reden buiten de steekproef.

Tabel 2.5

Eindstatus geselecteerde adressen (in aantallen en procenten)

	in aantallen	in procenten
gesprek	2300	58
helemaal niet bereikt	107	3
niet thuis, wel eerder bereikt	121	3
spraak/ziekte	149	4
weigering	1006	25
niet bestaand	101	3
anders	214	5
totaal	3998	100

Bron: SCP (CV'04)

In tabel 2.6 is te zien wat de eindstatus is van de aanvankelijk onbereikbare en weigerende huishoudens. Te zien is dat het grootste gedeelte (63%) van de weigerende huishoudens blijft weigeren mee te doen. Slechts 22% laat zich overhalen om alsnog mee te doen aan een interview.

Opvallend is dat binnen de adressen waar aanvankelijk niemand thuis was uiteindelijk eenzelfde soort verdeling ontstaat als binnen het totale bestand. Van deze adressen weigerde uiteindelijk nog 27% en werd in 5% van de gevallen nooit iemand thuis aangetroffen. Op 54% van deze adressen is uiteindelijk een interview afgenomen.

In tabel 2.7 staat informatie over alle geselecteerde huishoudens waar één of meerdere keren geweigerd is. Van het totaal aantal geselecteerde personen dat ergens in het proces een keer geweigerd heeft, weigert 44% meerdere malen. Van degenen die maar één keer weigeren, wordt 28% echter na één weigering niet meer benaderd: 7% na de eerste poging, 21% wanneer bij een latere contactpoging wordt geweigerd.

Bij 66% van de huishoudens waar ooit is geweigerd, is dit ook de eindstatus (weigert bij elke of bij laatste contactpoging). Slechts 22% van alle weigeraars voert uiteindelijk alsnog een gesprek, waarvan 18% eerst een keer weigert en 3% eerst meerdere malen weigert. Bij een klein percentage stranden de contactpogingen door uiteindelijke afwezigheid (6%) of door een andere reden (9%).

Tabel 2.6

Eerste contactpoging en eindstatus (in aantallen en procenten)

eerste benaderingspoging	eindstatus							totaal
	gesprek	helemaal niet bereikt	eind niet thuis, wel eerder bereikt	spraak/ ziekte	weigering	niet bestaand	anders	
niet thuis (in aantallen)	1137	107	72	72	570	36	131	2125
weigering (in aantallen)	122	-	28	6	340	5	42	543
niet thuis (in %)	54	5	3	3	27	2	6	
weigering (in %)	22	-	5	1	63	1	8	

Bron: SCP (CV'04)

Tabel 2.7

Gegevens over weigeraars (in aantallen en procenten)

	in aantallen	in procenten
weigert opnieuw (1 of meerdere malen)	674	44
weigert bij elke contactpoging	106	7
weigert uiteindelijk bij laatste contactpoging	471	31
voert uiteindelijk een gesprek	57	4
wordt uiteindelijk niet thuis aangetroffen	11	1
anders	29	2
weigert 1 keer	869	56
weigert eerste contactpoging, niet herbenaderd	112	7
weigert laatste contactpoging na eerder benaderd te zijn	317	21
weigert 1 keer en heeft uiteindelijk een gesprek	264	18
weigert 1 keer en wordt daarna niet meer thuis aangetroffen	70	5
anders	106	7
totaal aantal weigeraars	1543	100

Bron: SCP (CV'04)

Door mensen vaker te benaderen wordt het probleem van de onbereikbare huishoudens zo goed als opgelost. Het percentage niet-bereikte huishoudens daalt van 53% bij de eerste contactpoging tot uiteindelijk nog maar 3% aan het einde van de interviewperiode.

Voor de weigerende personen lijkt deze aanpak weinig uit te halen. Van de aanvankelijke weigeraars weigert 63% opnieuw. Maar 22% van hen wordt uiteindelijk geïnterviewd. Ook van de personen die later in het contactproces weigeren wordt maar 22% overgehaald. Het percentage weigeraars aan het eind van de interviewperiode ligt op 25 (tabel 2.5). Dit betekent dat een kwart van de geselecteerde huishoudens, ondanks de intensieve benadering, uiteindelijk weigert om mee te werken.

De hiervoor genoemde percentages komen overeen met die in het European Social Survey (ESS) 2002/2003. Hier werd ook 3% van de geselecteerde huishoudens niet bereikt en was het uiteindelijke percentage weigeraars 24 (Stoop 2005). Ook het aantal mensen wat niet kon meedoen door problemen met de taal of door ziekte is ongeveer gelijk, dit was 3,16% in het ESS en is hier 3,7%.

2.4 Verschillen tussen de steekproeven van 2002 en 2004

Zoals in de inleiding en in de voorgaande paragrafen al is aangegeven, heeft er tussen 2002 en 2004 een verandering plaatsgevonden in de manier waarop de huishoudens geselecteerd en vervolgens benaderd zijn. Deze verandering deed zich voor op verschillende terreinen.

Het grootste verschil tussen de twee steekproeven is de overgang van het selecteren van subclusters binnen gemeenten in 2002 naar het selecteren van losse adressen binnen viercijferige postcodegebieden in 2004 (voor een gedetailleerde beschrijving zie § 2.1 en 2.2). Bij het selecteren van subclusters worden op een random manier 'startadressen' geselecteerd (binnen gemeenten), waarna rondom deze startadressen telkens in drie blokken van vijf huizen (links, rechts en ervoor) bij één adres in het blok een interview moet worden afgenomen. Bij het selecteren van losse adressen worden eerst random postcodes, en binnen die postcodes random adressen geselecteerd, waarvan de bewoners zo goed mogelijk bereikt en overgehaald moeten worden. De veranderde benaderingsmethode heeft een aantal gevolgen.

Ten eerste worden er bij de subclusterbenadering bij elk startadres niet drie adressen, maar drie clusters getrokken. De achterliggende gedachte hierbij is dat de vijf aan elkaar grenzende huishoudens binnen een cluster een homogene groep vormen, en dus onderling uitwisselbaar zijn. Elk van de vijf huizen levert een representatieve respondent voor deze 'huizensoort' op. Het vijfmaal benaderen van de vijf verschillende huizen wordt dan gezien als vijf benaderingen van eenzelfde soort respondent.

Het voordeel van deze 'quota' is dat er uiteindelijk met relatief weinig benaderingspogingen wel respondenten uit 'moeilijk bereikbare' huizensoorten worden verkregen. Zelfs wanneer er in bepaalde clusters veel mensen wonen die vaak weg zijn, is de kans dat in een van die vijf huizen wel iemand thuis is nog redelijk groot. Het nadeel is dat niet elk blok van vijf huizen als homogene groep te beschouwen is. Uiteindelijk zullen binnen deze blokken toch de wat gemakkelijker bereikbare huishoudens in de steekproef betrokken worden.

Wanneer losse adressen worden getrokken, is de kans om iemand thuis te treffen veel lager dan in een cluster van vijf huizen. Om toch de respons te verhogen, is daarom in 2004 veel moeite gedaan om de geselecteerde huishoudens alsnog te bereiken. Veel adressen zijn daarbij meerdere malen benaderd. Van de uiteindelijke respondenten heeft 86% pas bij een tweede of latere contactpoging zijn medewerking verleend. Wanneer dit vergeleken wordt met de clustersteekproef in 2002, zien we dat dit toen veel minder was. Slechts 26% van de respondenten werd bij een latere

contactpoging bereikt, 74% van de respondenten verleende direct zijn medewerking. Dit zou betekenen dat de steekproef van 2002 veel minder ‘moeilijke’ respondenten bevat dan de steekproef van 2004.

Ten tweede worden er minder adressen random getrokken. In 2002 levert elk random startadres (als uit alle drie de clusters een adres wordt bereikt en meedoet) drie interviews op, terwijl bij de random trekking van losse adressen in 2004 aan elk adres één (of geen) interview vastzit.

Dit betekent dat er in 2002 telkens bij meerdere mensen die dicht naast elkaar wonen een interview wordt afgenomen. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de twee huizen naast het startadres en de overburen van dit startadres worden ondervraagd. Het principe van de clustersteekproef doorvoerend, zouden ook de bewoners van deze huizen relatief homogeen moeten zijn, waardoor er telkens clusters van drie homogene respondenten in de steekproef terecht komen.

De steekproef was al kleiner in 2002 (uiteindelijk zijn 1422 personen geïnterviewd, tegenover 2300 in 2004). Wanneer ervan wordt uitgegaan dat de respondenten uit clusters rond één startadres compleet ‘homogeen’ zijn, zou dit betekenen dat er uiteindelijk maar $(1422/3 =) 474$ ‘verschillende’ respondenten in de steekproef zijn opgenomen. Dit verkleint de nauwkeurigheid van de schattingen enorm.

Nu zijn niet rondom elk startadres drie clusters in de steekproef opgenomen, en ook zijn de adressen rondom een startadres niet compleet homogeen. Een manier om het effect van clusters op schattingen te berekenen is beschreven door Ganninger (2006) over het European Social Survey (ESS). Uit zijn berekeningen kwam naar voren dat clusters een groot effect kunnen hebben op de effectieve steekproefgrootte. Dit verschilt per variabele. Hoe homogener de respondenten in een cluster zijn met betrekking tot een variabele, hoe groter het effect van clustering is op de effectieve steekproefgrootte.

Wanneer we dit toepassen op huizen in een buurt, kunnen drie huizen in een straat bijvoorbeeld compleet homogeen zijn op de variabele huizentype, omdat het drie eengezinswoningen of drie appartementen zijn. De schatting van het aantal mensen in de populatie dat in een eengezinswoning woont zal dus een stuk minder nauwkeurig zijn in 2002 dan in 2004, omdat het effectieve aantal adressen dat voor deze schatting kan worden gebruikt in 2002 veel kleiner (± 500) is dan in 2004 (± 2100). Bewoners van drie huizen in dezelfde straat zullen waarschijnlijk een stuk minder homogeen zijn in hun meningen, en het effect van de clustering op de uiteindelijke resultaten zal dus minder sterk zijn.

Behalve de verschillen die veroorzaakt worden door het overgaan van een clustersteekproef naar een random steekproef, zijn er nog meer verschillen tussen de twee jaren:

- Er is in 2002 eerst geprobeerd telefonisch een afspraak te maken, wat waarschijnlijk het uiteindelijke aantal adressen waarop niemand thuis was verkleinde. Hoe deze pogingen precies zijn verrekend in het aantal contactpogingen is onduidelijk.
- Bij Culturele Veranderingen 2002 is een deel van de respondenten op een andere

manier verkregen, via een zogenaamd CAPI@home onderzoek. Hierbij werd gebruikgemaakt van een selectie uit een bestand van het NIPO met huishoudens aangesloten op internet die bereid zijn mee te werken aan onderzoek. Omdat in het verleden is gebleken dat deze panels afwijkende resultaten opleverden (Peters 2001), zijn deze respondenten uiteindelijk weggelaten in de beschrijving van de resultaten. Dit zorgde er wel voor dat de uiteindelijke steekproefomvang een stuk kleiner was. Slechts 1422 respondenten beantwoordden de vragen in 2002, tegenover 2300 respondenten in 2004. Dit kan de nauwkeurigheid van de resultaten hebben beïnvloed.

- Bij Culturele Veranderingen 2004 was van tevoren ingeschat dat er in stedelijke gebieden meer non-respons zou optreden dan in minder stedelijke gebieden. Om hiervoor te corrigeren zijn in de stedelijke en zeer stedelijke gebieden meer adressen geselecteerd. Doordat de non-respons in deze gebieden uiteindelijk niet zo sterk was als van tevoren was ingeschat, zijn de stedelijke gebieden in de uiteindelijke steekproef oververtegenwoordigd.

De analyses in de volgende hoofdstukken zijn voornamelijk gericht op de verschillen die ontstaan kunnen zijn door het meerdere malen benaderen van de adressen die anders niet meegenomen zouden zijn omdat een ander adres in het subcluster de plaats van dit adres zou hebben ingenomen. In Culturele Veranderingen 2004 zijn op deze wijze vele adressen opgenomen die in 2002 niet meegenomen zouden zijn. Op deze wijze kan een schatting worden gemaakt hoe de opname van ‘moeilijke’ respondenten in de steekproef de resultaten van de vragenlijst beïnvloedt. Ook kan hierdoor bekeken worden of verschillen in uitkomsten tussen de twee jaargangen eventueel veroorzaakt zijn door de veranderde methode om steekproefadressen te selecteren en te benaderen.

3 Onderzoek naar non-respons

3.1 Wat is non-respons en wat kunnen de gevolgen zijn?

Wanneer bepaalde personen of huishoudens die vooraf geselecteerd zijn voor een onderzoek daaraan uiteindelijk niet meewerken, heet dit non-respons. De twee belangrijkste redenen hiervoor zijn dat deze personen niet willen meedoen (weigeren) en afwezigheid wanneer een interviewer langskomt of belt om een interview af te nemen (onbereikbaarheid). Andere redenen zijn bijvoorbeeld ziekte of taalproblemen.

Door non-respons kunnen de resultaten die in een onderzoek worden gevonden afwijken van de 'echte' waarden in de populatie. Er zijn globaal twee redenen voor een dergelijke afwijking (o.a. Lynn 2002).

De eerste reden is random variantie rondom de waarden in de populatie. De resultaten in de steekproef komen vrijwel nooit precies overeen met de echte waarden in de populatie, maar wijken daar altijd enigszins van af, afhankelijk van de specifieke steekproef die wordt getrokken. Naarmate de steekproef groter is, neemt de kans op grote afwijkingen af. De schatting van de populatiewaarden wordt daardoor steeds nauwkeuriger. Een hoge non-respons betekent een kleinere steekproef en dus een minder nauwkeurige schatting van de waarden in de populatie. Uiteindelijk resulteert dit in een grotere kans dat de resultaten in de steekproef (door toeval) afwijken van de waarden in de populatie.

De tweede reden is bias, ofwel een systematische vertekening in de resultaten. Zo'n vertekening kan onder andere ontstaan doordat een bepaalde groep niet wordt opgenomen in de steekproef, wat kan gebeuren bij non-respons. De grootte van de vertekening die op deze manier ontstaat, is afhankelijk van het percentage non-respondenten en van de grootte van het verschil in resultaten tussen respondenten en non-respondenten. Wanneer er geen verschil is in (inhoudelijke) resultaten tussen respondenten en non-respondenten, en de resultaten dus niet samenhangen met de neiging tot non-respons, zal er geen vertekening plaatsvinden. Wanneer dit echter wel zo is, zijn de uitkomsten van het onderzoek vertekend en kunnen er verkeerde conclusies worden getrokken (Bethlehem 2002). Ook bij een hoge respons kan op deze wijze een bepaalde groep mensen systematisch ontbreken in de steekproef, waardoor vertekening plaatsvindt. De maximale vertekening die kan plaatsvinden, wordt echter kleiner bij een hogere respons.

Op basis van deze twee redenen hebben Little en Rubin (1987) drie manieren gedefinieerd waarop non-respons zich kan uiten: *missing completely at random* (MCAR), *missing at random* (MAR) en *not missing at random* (NMAR). *Missing at random* is later ook wel herbenoemd als *missing at random, given covariates* (Bautista en Callegaro 2006).

Wanneer de weigering op of onbereikbaarheid van de geselecteerde adressen helemaal niet samenhangt met de uitkomsten van het onderzoek is er sprake van *missing completely at random* (MCAR). In dit geval daalt de nauwkeurigheid van de schatting van de populatiewaarden, doordat er minder personen zijn ondervraagd, en is er sprake van meer random variantie. Het simpelweg selecteren en benaderen van meer adressen is dan voldoende om dit probleem (te weinig respondenten) op te lossen.

Wanneer er bepaalde sociaaldemografische groepen in de samenleving moeilijker bereikbaar zijn of vaker weigeren, is er sprake van *missing at random, given covariates* (MAR). Er zijn in dit geval 'covariaten' aanwezig waarmee voor de non-respons kan worden gecorrigeerd. Wanneer mannen bijvoorbeeld vaker weigeren mee te werken aan een onderzoek, maar meer naar sportprogramma's kijken, wordt de schatting van het aantal uren dat mensen sportprogramma's kijken te laag. Een manier om dit tegen te gaan is door uit de groepen waarvan bekend is dat zij minder vaak meewerken extra personen te selecteren voor de steekproef (*oversampling*). Een andere manier is de verdeling van de kenmerken van de groep respondenten te vergelijken met de verdeling van deze kenmerken in de populatie, en de kenmerken die ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef zwaarder te wegen bij het berekenen van de uitkomsten (poststratificatie). In het voorbeeld van de sportprogramma's zou dit betekenen dat de mannen die wel meewerken aan het onderzoek zwaarder gewogen worden bij het berekenen van de resultaten. Wegen of oversamplen is alleen nuttig wanneer het feit of men tot een bepaalde groep behoort samenhangt met de uitkomsten van het onderzoek. Wanneer bijvoorbeeld mannen en vrouwen niet verschillen in hun antwoorden op de uiteindelijke variabelen, heeft het geen zin om voor het tekort aan mannen te corrigeren.

Een groter probleem wordt het wanneer de bereikbaarheid of de neiging tot weigeren van personen samenhangt met de uitkomsten, maar dit niet samenhangt met het feit dat deze personen tot een bepaalde sociaaldemografische groep in de samenleving behoren. In dit geval is er sprake van *not missing at random* (NMAR) en heeft het geen zin meer mensen te benaderen of voor bepaalde kenmerken te wegen. Wanneer bijvoorbeeld aan mensen die weinig thuis zijn wordt gevraagd hoe vaak zij naar sportprogramma's kijken, zal de uitkomst lager zijn dan wanneer dit wordt gevraagd aan mensen die vaak thuis zijn, omdat mensen doorgaans tv-kijken als zij thuis zijn. Het niet-opnemen van deze personen in een onderzoek zal een te hoge schatting van het aantal uren dat mensen sportprogramma's kijken opleveren. In dit geval is een schatting van de grootte van de vertekening die veroorzaakt is en eventuele correctie daarvoor het enige wat te doen valt.

In Culturele Veranderingen 2004 is het mogelijk de kenmerken te bepalen van personen die moeilijk te bereiken zijn en van personen die aanvankelijk weigeren. Door adressen veelvuldig te benaderen zijn vele aanvankelijke non-respondenten uiteindelijk respondenten geworden. Op deze manier is het mogelijk te bestuderen of er sprake zou zijn geweest van MCAR, MAR of NMAR units, wanneer de moeilijk bereikbare en aanvankelijk weigerende respondenten niet in de steekproef zouden

zijn opgenomen (Little en Rubin 1987). Hieruit volgt of het de moeite geloond heeft te proberen deze mensen te bereiken of over te halen. Wanneer het toevoegen van de aanvankelijk ‘moeilijke’ respondenten geen effect heeft op de uitkomsten van Culturele Veranderingen 2004, is dit niet het geval en had een toevoeging van eenzelfde aantal ‘gemakkelijke’ respondenten dezelfde uitkomsten opgeleverd. Dit had minder moeite gekost en het onderzoek had binnen een korter tijdsbestek kunnen worden uitgevoerd. Zijn er wel effecten op de uitkomsten, dan kan dit een aanwijzing vormen voor een succesvolle nieuwe benaderingsstrategie, waarbij de resultaten ‘beter’ worden door het opnemen van een eerder niet-bereikte groep. Ook kunnen verschillen tussen de resultaten van Culturele Veranderingen 2002 en 2004 dan verklaard worden door de verandering van benaderingsstrategie in plaats van door de trend in de tijd.

Helaas blijven er altijd mensen onbereikbaar of weigerend. Over de eventuele vertekening door het missen van deze groep kan na dit onderzoek nog steeds niets worden gezegd.

3.2 Kenmerken van non-respondenten

In de literatuur worden als belangrijkste oorzaken van non-respons onbereikbaarheid en weigering onderscheiden. Andere oorzaken voor non-respons zijn bijvoorbeeld ziekte of taalproblemen. Ook bij Culturele Veranderingen 2004 blijken onbereikbaarheid en weigering de twee voornaamste vormen van non-respons te zijn (zie hoofdstuk 2). In deze paragraaf worden uit de literatuur bekende kenmerken van deze typen non-respondenten beschreven.

Bereikbaarheid

De bereikbaarheid van een huishouden is over het algemeen een functie van de kans dat een lid van het huishouden thuis is, wat weer afhangt van hoe vaak de leden van het huishouden activiteiten buitenshuis ondernemen en uit hoeveel leden het huishouden bestaat (Stoop 2005). Het model van Groves en Couper (1998) voegt hier nog aan toe dat bereikbaarheid afhankelijk is van fysieke belemmeringen (men kan het huis moeilijk bereiken) en van het patroon waarmee de interviewer de huishoudens benadert. Deze kenmerken zijn beschreven in Stoop (2005).

- Omvang van het huishouden. In huishoudens met kleine kinderen zijn vaker mensen thuis en is het dikwijls gemakkelijker om contact te maken. Ook in huishoudens met meerdere volwassenen is de kans groter dat er iemand thuis is. Over het algemeen is de kans dat er iemand thuis is op een bepaald adres dus afhankelijk van het aantal personen in het huishouden.
- Patroon van activiteiten buitenshuis. Uit een tijdstudie onder de Nederlandse bevolking in oktober 2000 (Tijdsbestedingsonderzoek 2000 van het SCP) kwamen de volgende resultaten met betrekking tot aanwezigheidspatronen. Gepensioneerden, huisvrouwen (of -mannen) en werklozen zijn vaker thuis, werkenden en

studerenden zijn minder vaak thuis. Ook zijn mensen meer thuis naarmate zij ouder worden en wanneer zij langdurig ziek zijn.

Een andere groep die minder goed bereikbaar is, zijn mensen die voor langere perioden het land uit zijn, zoals etnische minderheden die voor een lange periode teruggaan naar het land van herkomst of gepensioneerden die de winter in Spanje doorbrengen.

- Fysieke belemmeringen. Fysieke belemmeringen in de omgeving van de woning kunnen de bereikbaarheid van huishoudens verslechteren, zoals hekken, alarmsystemen en appartementencomplexen met intercomsystemen die contact moeilijker maken.
- Contactpatroon interviewer. De interviewer kan een grote rol spelen in het bereiken van de huishoudens, bijvoorbeeld door in te spelen op kenmerken van de buurt en observaties van de woning, en de tijd waarop hij het huishouden benadert daaraan aan te passen. Over het algemeen zijn huishoudens gemakkelijker te bereiken in de avond en in het weekend (Stoop 2005; Campanelli et al. 1997).

De hiervoor genoemde kenmerken zijn de belangrijkste directe oorzaken van onbereikbaarheid. In andere onderzoeken waren ook kenmerken als stedelijkheid en een hoge sociaaleconomische status vaak gerelateerd aan onbereikbaarheid. Het is echter waarschijnlijk dat de effecten van deze kenmerken gerelateerd zijn aan de eerdergenoemde directe determinanten van bereikbaarheid. Sociodemografische kenmerken zijn dikwijls gerelateerd aan de patronen waarin mensen thuis zijn, aan het patroon waarmee de interviewer de huishoudens benadert en aan de fysieke belemmeringen van de woonomgeving (Groves en Couper 1998). In de stad zullen zich bijvoorbeeld meer afgesloten appartementencomplexen bevinden en ook meer (jonge) bewoners die meer activiteiten buitenshuis hebben. Verder zullen interviewers in een grote stad minder bereid zijn 's avonds langs te gaan voor een interview.

Over het algemeen kan de voorspelling worden gedaan dat kleinere huishoudens, jongeren, werkenden en mensen met een actief leven buitenshuis moeilijk bereikbaar zijn. Ook wordt voorspeld dat appartementbewoners moeilijker bereikbaar zijn en dat contactpogingen in de avond meer succes hebben.

Weigering

In tegenstelling tot de relatief 'gemakkelijk' waar te nemen (demografische) kenmerken van moeilijk bereikbare personen, is weigering iets wat vooral met de houding en het gedrag van de weigerende persoon te maken heeft. Onbereikbaarheid kan nog grotendeels verklaard worden door het hebben van werk en activiteiten buitenshuis, maar weigering is meer een functie van de houding tegenover een interview van de persoon die de deur op dat moment opent. In Stoop (2005) wordt een aantal factoren genoemd die ten grondslag zouden kunnen liggen aan het weigeren van een interview. Net als bij bereikbaarheid zijn de factoren die ten grondslag liggen aan weigering ook op te delen in directe en indirecte oorzaken. De directe oorzaken zijn onderverdeeld in twee verschillende redenen voor personen om te weigeren: de

passieve en actieve weigeringen. De kenmerken gerelateerd aan deze vormen van weigering worden daarna besproken.

Passieve versus actieve weigeraars

Een aantal studies vindt twee groepen weigeraars: een 'actieve' en een 'passieve' groep (bv. Smith 1983; Couper 1997; Campanelli et al. 1997; voor een overzicht zie Stoop 2005).

De *passieve* groep weigert, omdat een interview hen op dat moment niet uitkomt. Ze zijn net druk met andere dingen, hebben een probleem aan hun hoofd of iets dergelijks. Ze hebben geen tijd of zin om te participeren in een onderzoek. Deze weigeraars lijken niet veel te verschillen van de 'gemakkelijke' respondenten, althans niet op inhoudelijke vragen (Couper 1997; Campanelli et al. 1997). Rogelberg et al. (2003) vinden wel een klein verschil met betrekking tot de persoonlijkheidsdimensie *conscientiousness*, die betrekking heeft op plichtsgetrouwheid en ordelijkheid. De *passieve* weigeraars voelen zich misschien minder verplicht om mee te doen, wanneer het hen minder goed uitkomt. Ook vinden ze dat de *passieve* weigeraars vaker een hoog opleidingsniveau hebben en jonger zijn dan de *actieve* weigeraars. Dit wijst erop dat deze groep vergelijkbaar is met de moeilijk bereikbare personen, misschien doordat ook zij weinig tijd hebben. De *passieve* weigeraars zijn op een later moment (wanneer zij wel tijd hebben) vaak gemakkelijk over te halen alsnog mee te werken.

De *actieve* weigeraars weigeren om meer principiële redenen. Ze vinden vragenlijsten een inbreuk op hun privacy, tijdverspilling of nutteloos (Stinchcombe et al. 1981), ze willen de specifieke vragenlijst niet beantwoorden omdat de organisatie die het onderzoek uitvoert hen niet aanstaat (Rogelberg et al. 2003) of omdat ze geen interesse in het onderwerp hebben. Zowel Couper (1997) als Campanelli et al. (1997) vonden minder interesse in de politiek bij weigerende respondenten die als reden voor weigering aangaven niet geïnteresseerd te zijn. Wanneer deze weigeraars uiteindelijk werden overgehaald om mee te doen aan het onderzoek, waren de antwoorden vaak van mindere kwaliteit. Er werden meer vragen overgeslagen of met 'weet ik niet' beantwoord. Deze *actieve* weigeraars zijn zeer moeilijk over te halen, omdat zij voor zichzelf een gegronde reden hebben om niet mee te werken. Dit is extra jammer, omdat hun weigering vaak verband houdt met het onderwerp van de vragenlijst (Lynn en Clarke 2001). Dit zouden dus mensen kunnen zijn met een afwijkende mening over bepaalde onderwerpen op de vragenlijst, wat zou betekenen dat deze weigeraars *NMAR* (*not missing at random*) zijn, en dat er een vertekening in de resultaten ontstaat wanneer zij niet in de steekproef worden opgenomen. Wanneer bijvoorbeeld interesse in de politiek wordt gemeten, valt door het weglaten van deze respondenten de schatting van interesse in de politiek te hoog uit.

Sociale isolatie versus betrokkenheid

In Stoop (2005) wordt de dimensie sociale betrokkenheid versus sociale isolatie beschreven als verklaring voor weigering.

Sociaal geïsoleerden kunnen bijvoorbeeld ouderen, alleenstaanden, etnische minderheden, werklozen of bewoners van een grote stad zijn. Omdat zij, ieder met zijn eigen redenen, vrij geïsoleerd leven kan het zijn dat zij de gedeelde normen van een samenleving of de betrokkenheid bij die samenleving missen. Hierdoor zouden zij zich minder geroepen voelen te participeren aan een onderzoek, en dus vaker actief weigeren.

Sociale betrokkenheid is de mate waarin mensen juist wel betrokken zijn bij de maatschappij. Mensen die bijvoorbeeld veel culturele uitstapjes maken, vrijwilligerswerk doen of lid zijn van verenigingen zijn meer sociaal betrokken en daardoor vaak meer geneigd om mee te doen aan interviews. Dit kan ook gerelateerd zijn aan andere constructen. Mensen die burgerplicht belangrijk vinden of die vertrouwen hebben in de overheid zijn meer geneigd te participeren in een onderzoek dat vanuit de overheid wordt gestuurd dan mensen die dit minder belangrijk vinden. Ook individualisten, voor wie voornamelijk het eigenbelang telt en minder het gemeenschapsbelang, zullen minder geneigd zijn te participeren in zo'n onderzoek. Interesse in, kennis over en betrokkenheid bij de politiek kan ook als een indicatie worden gezien voor sociale betrokkenheid. Dit is vaak een goede voorspeller gebleken voor respons, onder andere in verkiezingsonderzoek. Omdat in het huidige onderzoek Culturele Veranderingen naar meningen wordt gevraagd over politiek en beleid, zouden deze mensen daarin meer geïnteresseerd kunnen zijn, wat de respons zou bevorderen. Bovendien is de kans dat mensen het SCP kennen groter, wanneer zij betrokken zijn bij de politiek. Sociale betrokkenheid leidt zo tot minder actieve weigering.

Keeter et al. (2000) veronderstelden minder sociale integratie van weigeraars. Zij onderzochten dit door gemakkelijke en aanvankelijk weigerende respondenten te vergelijken wat betreft vertrouwen in andere mensen, interactie met andere mensen, het bij mensen terecht kunnen, onveiligheidsgevoelens en onveiligheid van de buurt. Ook onderzochten zij politieke interesse. Zij vonden echter geen verschillen tussen gemakkelijke respondenten en weigeraars op deze variabelen.

Achtergrondvariabelen

Er is een aantal achtergrondkenmerken die kunnen samenhangen met het actief of passief weigeren. Enquêtes zouden aantrekkelijker moeten zijn voor mensen met een hoger opleidingsniveau. Het zou hen minder cognitieve energie moeten kosten om de vragenlijsten in te vullen en bovendien zouden deze mensen vanuit zichzelf vaak al meer geïnteresseerd zijn in de onderwerpen van de interviews en in de 'testvorm' ervan. Dit maakt dat zij minder vaak actieve weigeraars zijn. Mensen met een lager opleidingsniveau geven vaker aan niet geïnteresseerd te zijn (Campanelli et al. 1997; Couper 1997).

Het hebben van tijd is gerelateerd aan passieve weigering van een interview. Mensen die zelf vinden dat ze weinig tijd hebben weigeren vaker. Op deze manier zouden bereikbaarheid en weigering gerelateerd kunnen zijn. Mensen die moeilijk bereikbaar zijn omdat ze veel weg zijn, weigeren vaak ook vanwege tijdgebrek om mee te doen aan een interview. Aan de andere kant doen mensen die het druk hebben het er dikwijls 'nog even bij'.

Ook stedelijkheid wordt vaak geassocieerd met meer weigering, maar dit zou kunnen komen door andere, meer persoonsgebonden kenmerken. In steden wonen ook vaak meer sociaal geïsoleerde mensen (alleenstaanden, etnische minderheden, jongeren). Het gebrek aan sociale cohesie in een stad zou kunnen zorgen voor minder vertrouwen in andere mensen en meer angst om vreemden binnen te laten. Ook hebben mensen in de stad vaak een drukker leven en daardoor minder tijd, wat tot passieve weigering zou kunnen leiden.

3.3 Methoden van non-responsonderzoek en de toepassing daarvan in dit onderzoek

Het doel van dit non-responsonderzoek is de vertekening in de resultaten te schatten die optreedt doordat niet alle geselecteerde personen in de steekproef worden opgenomen. Zowel kenmerken van aanvankelijke non-respondenten als de samenhang van deze aanvankelijke non-respons met de resultaten worden bekeken.

Er zijn verschillende methoden mogelijk bij non-responsonderzoek (zie voor een overzicht Stoop 2005). Smith (1983) beschreef een aantal manieren om informatie over kenmerken van non-respondenten te verkrijgen, of om voor non-respons te corrigeren, zodat de vertekening door non-respons kan worden geschat.

- Vergelijking van steekproefcijfers met de cijfers die bekend zijn over de populatie, om op basis daarvan de afwijking in de steekproef te schatten.
- Het gebruik van geografische of geaggregeerde data over bijvoorbeeld de buurt waarin de non-respondenten wonen. Wanneer er een samenhang is van bepaalde buurtkenmerken met non-respons kan hiervoor gewogen worden bij het berekenen van de uiteindelijke resultaten.
- Observaties van interviewers.
- Het interviewen van non-respondenten in een vervolgonderzoek.
- Substitutie van non-respondenten door andere respondenten (bv. door quota-sampling).
- De respondenten wegen op basis van de kans dat ze thuis aanwezig zijn (Poltz-Simmons-benadering).
- Zoeken naar variabelen die gerelateerd zijn aan de moeite die gedaan moet worden om respondenten te bereiken.
- Kenmerken van overgehaalde weigeraars beschouwen als schattingen voor de kenmerken van de uiteindelijke weigeraars.

Geen van deze technieken is optimaal. Bij sommige methoden (vergelijking met de populatie, gebruik van buurtkenmerken, observaties van interviewers) zijn maar voor een beperkt aantal variabelen gegevens beschikbaar, die vaak nauwelijks of niet correleren met de variabelen waar het uiteindelijk in het onderzoek om gaat. Bij andere methoden blijft er steeds een gedeelte van de non-respondenten over dat niet wordt bereikt (extra interviews waarbij weer non-respons kan optreden, overgehaalde weigeraars die heel andere kenmerken kunnen hebben dan uiteindelijke weigeraars), of wordt maar naar één vorm van non-respons gekeken (Poltz-

Simmons-benadering, variabelen gerelateerd aan de moeite die gedaan moet worden om respondenten te bereiken). Ook het vervangen van non-respondenten door andere respondenten lost weinig op, omdat zo nog steeds geen beeld ontstaat van de 'echte' non-respondenten. Combinatie van een aantal van deze technieken geeft een breder beeld van de non-respons in een onderzoek.

Bij Culturele Veranderingen 2004 is een aantal van de hiervoor genoemde opties mogelijk. Eén optie is het vergelijken van non-respondenten met respondenten op basis van data over de buurt waarin de adressen liggen. Er zijn data beschikbaar om aan de postcodes van de respondenten en non-respondenten te koppelen. Hierdoor kan informatie worden verkregen over buurtkenmerken, zoals de samenstelling van de wijk, het aantal inwoners en de gemiddelde sociaaleconomische status. Deze kenmerken kunnen vervolgens voor respondenten en non-respondenten vergeleken worden. Dit geeft echter vrij weinig informatie over de non-respondenten zelf en levert dikwijls weinig resultaten op, zoals blijkt uit het onderzoek van Stoop (2005).

Een andere optie is het verkrijgen van gegevens op basis van de moeite die gedaan moet worden om respondenten te bereiken en op basis van overgehaalde weigeraars. Door de opzet van Culturele Veranderingen 2004, waarbij veel gegevens zijn verzameld over het verloop van de contactpogingen, is het mogelijk om 'gemakkelijke respondenten' (respondenten die bij de eerste contactpoging bereikt worden en meedoen) te vergelijken met 'moeilijke' respondenten (respondenten die moeilijk te bereiken zijn of respondenten die aanvankelijk weigerden en later alsnog meededen). Bij deze methode van onderzoek wordt aangenomen dat de 'moeilijke' respondenten meer lijken op de uiteindelijke non-respondenten dan de gemakkelijke respondenten. Wanneer de oude manier van selecteren en benaderen van huishoudens aangehouden was, waren deze moeilijke respondenten waarschijnlijk ook daadwerkelijk non-respondenten geweest.

Twee modellen aan de hand waarvan een vergelijking mogelijk is van gemakkelijke en moeilijke respondenten, zijn beschreven door Lin en Schaeffer (1995): het *classes of non-participants* model en het *continuum of resistance* model.

Het *classes of non-participants* model is een kwalitatief model, waarbij de respondenten worden opgedeeld in verschillende klassen (bijvoorbeeld gemakkelijk, moeilijk bereikbaar en aanvankelijk weigerend) die vervolgens met elkaar kunnen worden vergeleken. Er wordt van uitgegaan dat ook onder de uiteindelijke non-respondenten dergelijke klassen bestaan en dat de non-respondenten in deze klassen lijken op de respondenten in die klassen. Men gaat ervan uit dat de verschillen die gevonden worden tussen de groepen 'moeilijke' respondenten en 'gemakkelijke' respondenten overeenkomen met de verschillen tussen gemakkelijke respondenten en de overeenkomstige groepen non-respondenten, die helemaal niet bereikt zijn. In Stoop (2005) werden de respondenten, naar analogie van andere onderzoeken, opgedeeld in gemakkelijke respondenten, moeilijk te bereiken respondenten, weigeraars en een

combinatiegroep van mensen die zowel moeilijk te bereiken waren als weigerden. Op basis van dit onderzoek kan echter twijfel ontstaan over de geldigheid van dit model. De respondenten die na weigering waren overgehaald vertoonden duidelijk andere kenmerken dan de wat 'hardere' wegeraars die pas in een follow-up studie overgehaald werden.

Het *continuum of resistance* model gaat uit van een soort schaalgewijze moeilijkheid van de respondenten: hoe 'moeilijker' een respondent is, hoe meer hij geacht wordt te lijken op een uiteindelijke non-respondent. Deze moeilijkheid is op verschillende terreinen toe te passen: een respondent kan weigeren en heel moeilijk over te halen zijn, maar ook heel moeilijk bereikbaar zijn omdat hij bijna nooit thuis is. Over deze laatste vorm van moeilijkheid, de bereikbaarheid, bevat Culturele Veranderingen 2004 veel informatie. Er is bijgehouden hoe vaak geprobeerd is om contact te maken met de geselecteerde huishoudens en wat bij elke poging de uitkomst van de contactpoging was. Op deze manier kunnen we berekenen hoeveel pogingen er nodig zijn om contact te maken met een persoon of huishouden en dit als 'schaal' gebruiken in een *continuum of resistance* model. Op dezelfde manier zouden we eventueel het aantal weigeringen of het soort weigeringen kunnen meenemen. Omdat er in Culturele Veranderingen 2004 echter relatief weinig mensen hebben geweigerd, is dat in dit geval niet erg vruchtbaar.

Een laatste optie is het vergelijken van verdelingen van variabelen in de steekproef met de verdeling van die variabelen in de populatie. De steekproef van Culturele Veranderingen zou representatief moeten zijn voor de Nederlandse bevolking. Bevolkingscijfers over de verdeling van bijvoorbeeld leeftijd, burgerlijke staat en opleidingsniveau zijn bekend bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Dit zijn natuurlijk maar enkele variabelen en bovendien variabelen die niets te maken hoeven hebben met de resultaten van de vragenlijst. Toch kan door het vergelijken van de CBS-cijfers met de verdeling van kenmerken in de steekproef van Culturele Veranderingen een indruk ontstaan van hoe goed de steekproef de bevolking weergeeft.

In de volgende hoofdstukken wordt zowel van het *classes of non-participants* model (hoofdstuk 4 en 5) als van het *continuum of resistance* model (hoofdstuk 6) gebruikge maakt. Het vergelijken van respondenten en non-respondenten op basis van buurtkenmerken blijft openstaan voor nader onderzoek. In hoofdstuk 7 wordt ingegaan op het vergelijken van gegevens uit de steekproef van 2004, maar ook uit die van 2002, met de populatiegegevens van het CBS.

3.4 Wat is de invloed van non-respondenten op de uiteindelijke resultaten?

Bij het verzamelen van respondenten voor Culturele Veranderingen 2004 is veel moeite gedaan om aanvankelijke non-respondenten (wegeraars, moeilijk bereikbaren) alsnog te betrekken bij het onderzoek. Dit maakt het mogelijk na te gaan wat de effecten van deze extra inspanningen zijn geweest op de uiteindelijke resultaten.

Er is eerder onderzoek gedaan naar de invloed van het alsnog betrekken van aanvankelijke weigeraars of moeilijk bereikbare respondenten bij onderzoek. Hierbij werden over het algemeen wel verschillen gevonden tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten, en in mindere mate ook tussen gemakkelijke en weigerende respondenten, maar deze verschillen hadden voornamelijk betrekking op achtergrondkenmerken (zie § 3.2) en weinig effect op inhoudelijke variabelen (voor een overzicht zie Stoop 2005, § 5.3).

Met betrekking tot de *moeilijk bereikbare respondenten* blijkt uit veel onderzoek dat de meeste verschillen op inhoudelijke variabelen tussen gemakkelijke en moeilijk bereikbare respondenten te verklaren vallen door achtergrondvariabelen als leeftijd en het hebben van werk. Lynn en Clarke (2001) deden onderzoek naar het effect van het herbenaderen van non-respondenten en vonden verschillen tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten in aan gezondheid gerelateerde en financiële variabelen. Een verklaring voor deze verschillen was de lagere leeftijd en hogere sociaaleconomische status van de moeilijk bereikbare respondenten. Zij vonden geen verschillen in variabelen die betrekking hadden op attitudes. Ook Keeter et al. (2000) vonden, na correctie voor verschillen in demografische variabelen, weinig verschillen in inhoudelijke resultaten tussen twee steekproeven waarbij respectievelijk veel en weinig moeite was gedaan om personen te bereiken. Curtin et al. (2000) vonden verschillen in resultaten tussen gemakkelijke en aanvankelijk weigerende respondenten, maar deze vielen weg na correctie voor leeftijd en sociaaleconomische status. Er bleef wel een verschil tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten. De uiteindelijke resultaten verschilden echter niet significant wanneer de respondenten nu wel of niet in de steekproef waren opgenomen.

In onderzoeken naar weigeraars hebben verschillen vaak betrekking op interesse in en houding tegenover het onderzoek. Uit een aantal onderzoeken blijkt dat de weigeraars die uiteindelijk overgehaald worden om mee te doen minder politiek geïnteresseerd zijn (bv. bij het ESS, Stoop 2005). De al eerder besproken onderzoeken van Campanelli et al. (1997) en Couper (1997) vonden dit alleen bij de weigeraars die aangaven niet mee te doen omdat ze niet geïnteresseerd waren. Stinchcombe et al. (1981) vonden het aannemelijke verschil dat de weigerende respondenten een negatievere houding hadden tegenover het participeren in surveys. Andere onderzoeken vonden geen inhoudelijke verschillen tussen weigerende en gemakkelijke respondenten (bv. Lynn en Clarke 2001).

De 'harde' weigeraars worden echter zelden in deze onderzoeken betrokken, wat betekent dat daar nog wel eens de echte verschillen in resultaten zouden kunnen liggen. Onderzoeken waarin het wel gelukt is de 'harde' en 'zachte' weigeraars te vergelijken vinden vaak verschillen tussen deze twee groepen. In een onderzoek naar het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek 1999 (AVO'99) (Stoop 2005) was de conclusie dat de kenmerken van 'harde' weigeraars, die in een follow-up studie opnieuw werden benaderd, verschilden van die van de 'zachte' weigeraars, die binnen de eerste interviewperiode overgehaald konden worden. In vergelijking met de gemakkelijke respondenten gingen de verschillen zelfs in tegengestelde

richting. In een onderzoek naar het European Social Survey (ESS) bleken de ‘harde’ weigeraars (die meer dan één poging tot overhalen nodig hadden) ten opzichte van de gemakkelijke respondenten minder politiek en sociaal geïntegreerd te zijn, een minder gunstige mening te hebben tegenover Europa en immigranten, ouder te zijn en minder hoge inkomens te hebben, terwijl de ‘zachte’ weigeraars (die bij de eerstvolgende benaderingspoging na de weigering toch overgehaald werden) meer op de gemakkelijke respondenten leken. In andere onderzoeken werd echter gevonden dat de ‘zachte’ weigeraars wel meer leken op de ‘harde’ weigeraars met betrekking tot hun stemgedrag (Voogt 2004, zoals beschreven in Stoop 2005).

Het overhalen van ‘zachte’ weigeraars en het herbenaderen van moeilijk bereikbare personen, groepen die in de uiteindelijke resultaten niet veel verschillen van de gemakkelijke respondenten, zou tot een nog grotere vertekening van de resultaten kunnen leiden. Er wordt eenzijdig gecompenseerd met een groep die ongeveer dezelfde resultaten oplevert, terwijl de groep die misschien wel echt afwijkt nog steeds onderbelicht blijft. Zo wordt de nauwkeurigheid van de resultaten vergroot, terwijl de vertekening (bias) aanwezig blijft. De vertekening wordt zogroter ten opzichte van de random steekproefvariantie, wat tot een relatief grotere vertekening leidt. Helaas is het zeer moeilijk om deze groep ‘harde’ weigeraars bij een onderzoek te betrekken.

3.5 Variabelen gebruikt voor dit non-responsonderzoek¹

Om te onderzoeken of er verschillen zijn tussen ‘moeilijke’ en ‘gemakkelijke’ respondenten is er een aantal variabelen geselecteerd uit de vragenlijst Culturele Veranderingen 2004. Deze variabelen kunnen onderverdeeld worden in achtergrondkenmerken, inhoudelijke variabelen en andere variabelen die gerelateerd zouden kunnen zijn aan non-respons. Alle gebruikte variabelen staan beschreven in bijlage C (te raadplegen op internet via www.scp.nl/robuustemeningen).

3.5.1 Achtergrondvariabelen

Voor de achtergrondvariabelen zijn de volgende groepen variabelen geselecteerd, op basis van eerder gevonden relaties van demografische kenmerken met non-respons.

- Gezin: burgerlijke staat, aantal personen in het huishouden, samenstelling van het huishouden, type woning.
- Werk/opleiding: werkend/niet werkend, onderwijs gevolgd in jaren, laatst gevolgde opleiding, positie op de arbeidsmarkt.
- Overig: (zelfgerapporteerde) sociale klasse, leeftijd, stedelijkheid, hoe goed is rond te komen van het huishoudinkomen, mate van gelovigheid, gelovig/niet gelovig opgevoed, etniciteit, sekse.

De variabelen binnen de groepen ‘gezin’ en ‘werk/opleiding’ zijn samengevoegd tot deze twee variabelen, omdat ze elkaar sterk bleken te overlappen (zie bijlage B (op

internet via www.scp.nl/robustemeningen), ook voor beschrijving van de groepen). Dit blijken ook de belangrijkste achtergrondvariabelen, na correctie voor de twee samengevoegde variabelen blijven alleen sociale klasse en in sommige gevallen leeftijd over als voorspellende variabelen voor de respondentgroepen en voor bereikbaarheid² (bijlage B).

In tabel 3.1 staat een beschrijving van de categorieën van de samengestelde variabelen op basis van de correlaties met andere variabelen. Op deze manier ontstaat een beter beeld van de inhoud van deze categorieën. Zo zijn de categorieën ‘echtpaar zonder kinderen’ en ‘alleenstaande ooit gehuwd’ vooral ouderen/gepensioneerden. De ongehuwd alleenstaanden en de ongehuwd samenwonenden zonder kinderen zijn vaak jonger en hoger opgeleid.

In de analyses met kruistabellen zijn alle oorspronkelijke variabelen wel afzonderlijk gebruikt. Ook is er nog een aantal extra variabelen gebruikt die onhandig waren in de overige analyses doordat zij te veel categorieën met te weinig mensen bevatten, overlap met andere variabelen vertoonden of te veel ontbrekende waarden hadden. Dit waren voornamelijk variabelen met betrekking tot het geloof (hoe vaak naar de kerk, welk geloof).

3.5.2 Inhoudelijke variabelen

Als inhoudelijke variabelen zijn variabelen geselecteerd die voor het SCP gelden als belangrijke meningen bij het onderzoek Culturele Veranderingen 2004. Bij een aantal van deze meningen zijn onverwachte tendensen te zien tussen 2002 en 2004. Van deze meningen is het dus belangrijk om te weten of dit het gevolg is van een veranderde mening van de Nederlandse bevolking of van het feit dat de adressen in de steekproef op een andere manier zijn geselecteerd en benaderd. De volgende vragen zijn gebruikt als inhoudelijke variabelen:

- Hoe staat u in het algemeen tegenover allochtone groepen in onze samenleving, zoals Turken, Marokkanen, Surinamers en dergelijke? Positief, negatief of niet positief en niet negatief?
- Wilt u met behulp van deze kaart aangeven hoe tevreden u over het algemeen bent met wat de Nederlandse regering doet?
- Wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben. In welke mate bent u het daarmee eens of oneens?
- Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?
- Men moet misdadigers niet in de eerste plaats straffen, maar men moet vooral proberen ze te veranderen. In hoeverre bent u het hiermee eens?
- Het zou misschien goed zijn als voor bepaalde misdaden de doodstraf weer zou worden ingevoerd. In hoeverre bent u het hier mee eens?
- Stel dat een dokter iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden kan helpen door het geven van een spuitje, wat moet hij dan volgens u doen?

Tabel 3.1

Beschrijving van de categorieën bij de samengestelde variabelen op basis van onder andere gezinskenmerken en sociaaleconomische status

echtpaar met < 2 kinderen
echtpaar met ≥ 2 kinderen
echtpaar zonder kinderen
echtpaar zonder kinderen in appartement
ongehuwd samenwonend met kinderen
ongehuwd samenwonend zonder kinderen
ouder met kinderen
kind bij ouders inwonend
alleenstaande, ooit gehuwd, geen appartement
alleenstaande, ongehuwd, geen appartement
alleenstaande, ooit gehuwd, appartement
alleenstaande, ongehuwd, appartement
werkend en hbo/universitair
werkend en mavo/mbo/havo
werkend en lbo/lagere school
eigen huishouden
pensioen/VUT en laagopgeleid ^a
pensioen/VUT en hoogopgeleid ^a
scholier/student
werkloos/WAO en laagopgeleid ^a
werkloos/WAO en hoogopgeleid ^a
anders

a Laagopgeleid is lagere school, lbo of mavo/vmbo; hoogopgeleid is havo, mbo, hbo, universitair.

ouder, groter huishouden, minder computer

jonger, meer personen in huishouden

vaker eigen huishouden of met pensioen, minder jaren opleiding, ouder, gemakkelijker rondkomen huishoudinkomen, kleiner huishouden

vaker met pensioen en laagopgeleid, stedelijke gebieden, kleiner huishouden

(geen specifieke kenmerken)

zijn vaker hoogopgeleid, werken vaker, zijn jonger, hebben een kleiner huishouden en zijn minder gelovig stedelijke omgeving

scholier/student, jonger

vaker gepensioneerd en ouder, meer oneens met de doodstraf

meer scholier/student

meer pensioen/VUT, vaker laagopgeleid, ouder, stedelijk gebied, minder personen in huishouden, meer stedelijke omgeving

vaker werkend en hoogopgeleid, minder vaak werkend en laagopgeleid, vaker student, jonger, stedelijke omgeving, langere opleiding gehad, minder gelovig, minder eens met minder regels meer sterke leiders, minder eens met de doodstraf, meer klassieke en populaire culturele activiteiten

meer afkomstig uit de hoge en lage middenklasse, jonger, meer jaren opleiding gevolgd, beter rondkomen, stedelijk gebied, stel zonder kinderen/ alleenstaand ongehuwd in appartement, meer hobby's, gaan meer naar populaire en klassieke culturele activiteiten en minder alleen naar populaire, vaker stemmen, minder langdurig ziek, vaker op vakantie, meer vertrouwen in andere mensen, meer oneens met minder regels meer sterke leiders, meer oneens met de doodstraf, positiever over allochtonen

minder afkomstig uit de arbeidersklasse, meer uit de hogere klasse, jonger, groter huishouden

minder ongehuwd samenwonend zonder kinderen, minder alleenstaand ongehuwd (appartement), minder afkomstig uit lage en hoge middenklasse, minder jaren opleiding, ouder, minder stedelijk gebied, minder goed rondkomen, minder hobby's, meer alleen populaire activiteiten, minder zowel klassieke als populaire activiteiten, vaker langdurig ziek, minder vaak op vakantie, minder vertrouwen in andere mensen, meer eens met minder regels meer sterke leiders, meer eens met de doodstraf, negatiever over allochtonen, leest minder over de politiek, stemt minder

vaker gehuwd zonder kinderen, vrouw, ouder en groter huishouden, minder kosteloze hulp, minder alleen populaire culturele activiteiten

vaker gehuwd zonder kinderen of alleenstaand en ooit gehuwd, ouder, minder jaren opleiding, kleiner huishouden, vaker langdurig ziek, keurt burgerlijke ongehoorzaamheid meer af, meer klassieke culturele activiteiten, minder populaire, minder niet-westers allochtoon

vaker gehuwd zonder kinderen of alleenstaand ooit gehuwd (geen appartement), vaker deel van lage middenklasse, ouder, meer jaren opleiding, kan beter rondkomen, meer vertrouwen in andere mensen, meer oneens met de doodstraf, leest meer over de politiek, meer uren vrijwilligerswerk, meer uren kosteloze hulp, meer klassieke en minder populaire culturele activiteiten

vaak inwonend kind of alleenstaand ongehuwd, vaker uit de lage middenklasse, jonger, meer jaren opleiding, meer vertrouwen in andere mensen, meer oneens met de stelling minder regels meer sterke leiders, gaat vaker naar zowel klassieke als populaire activiteiten

minder alleen populaire culturele activiteiten en een kleiner huishouden

vaker vrouw, meer jaren opleiding gevolgd, een kleiner huishouden, vaker oneens met de doodstraf, leest meer over de politiek, gaat minder alleen naar populaire en meer naar klassieke en populaire culturele activiteiten, is linkser

meer vertrouwen in andere mensen, minder naar alleen populaire culturele activiteiten, vaker vrouw, meer jaren opleiding gevolgd

Bron: SCP (CV'04)

- Het moet mogelijk zijn dat een vrouw zonder meer abortus kan laten uitvoeren als zij dat wenst. In hoeverre bent u het hiermee eens?

In de kruistabellen zijn ook nog de variabelen vertrouwen in de regering en vertrouwen in de Tweede Kamer opgenomen:

- Hoeveel vertrouwen heeft u in de regering?
- Hoeveel vertrouwen heeft u in de Tweede Kamer?

Ook is in bepaalde analyses de rangschikking van het belang van zestien politieke doelen meegenomen, waaruit vervolgens zestien variabelen zijn gecreëerd die aangaan of de respondenten deze politieke doelen in hun top vijf hadden staan.

Politieke doelen:

- 1 orde handhaven;
- 2 politieke inspraak burgers vergroten;
- 3 prijsstijging tegengaan;
- 4 een hoge mate van economische groei handhaven;
- 5 de vrijheid van meningsuiting beschermen;
- 6 zorgen voor een sterk leger in Nederland;
- 7 mensen meer inspraak geven bij beslissingen op het werk en in hun woonplaats;
- 8 proberen onze steden en het platteland te verfraaien;
- 9 een stabiele economie handhaven;
- 10 strijd tegen de misdaad;
- 11 streven naar een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving;
- 12 streven naar een samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld;
- 13 ervoor zorgen dat de werkloosheid sterk vermindert;
- 14 bestrijden van milieuverontreiniging;
- 15 het op peil houden van de sociale zekerheid;
- 16 zorgen voor een goede opvang van allochtone immigranten.

3.5.3 Responsgerelateerde variabelen

De responsgerelateerde variabelen zijn gebaseerd op de vermeende kenmerken van moeilijk bereikbare en weigerende respondenten die genoemd zijn in Stoop (2005), zoals beschreven in paragraaf 3.2.

Bereikbaarheid

Variabelen waarvan de verwachting is dat ze verband houden met bereikbaarheid zijn variabelen die betrekking hebben op het thuis aanwezig zijn van de respondenten. Naast de variabelen die al bij de achtergrondvariabelen zijn genoemd, zoals het hebben van werk, is gekozen voor:

- aantal uur verricht vrijwilligerswerk per week;
- aantal uur verleende kosteloze hulp per week;

- het wel of niet hebben van hobby's;
 - deelname aan klassieke en/of populaire culturele activiteiten (klassiek: klassieke muziek, opera, toneelvoorstelling, balletuitvoering, museum; populair: popconcert, film, dansavond of houseparty);
 - geen, één of meerdere malen per jaar op vakantie gaan;
 - wel of niet hebben van een langdurige ziekte.
- Bij de analyses in paragraaf 6.2.4 en 6.2.5 kon vanwege het apart meenemen van elke contactpoging het tijdstip van de contactpoging worden meegenomen als responsgerelateerde variabele:
- benaderingspoging in de avond.

Weigering

Variabelen waarvan de verwachting is dat ze betrekking hebben op weigering hebben te maken met actieve of passieve weigering. Politieke interesse, geïsoleerdheid en gevoel van onveiligheid zijn al eerder genoemd in verband met weigering (o.a. Keeter et al. 2000). De moeilijkheid van het vraaggesprek zou een indicator kunnen zijn van een moeizaam contact en minder sociale betrokkenheid. Weinig ervaren geluk in de betreffende periode zou een verklaring kunnen geven waarom iemand er op dat moment misschien geen behoefte aan heeft iets voor anderen te doen.

Ook de bereikbaarheidsgerelateerde variabelen die hiervoor genoemd zijn zouden betrekking kunnen hebben op weigering, omdat mensen die veel activiteiten buiten de deur hebben, wanneer ze thuis zijn weinig tijd hebben en om die reden weigeren (passieve weigeraars). Variabelen in verband met weigering:

- mate van lezen over de politiek;
- wel/niet stemmen bij de volgende verkiezingen;
- mening over burgerlijke ongehoorzaamheid (Stel dat iemand een wet zo onrechtvaardig vindt dat hij besluit de regering bij zijn werk te hinderen door zitdemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten. Keurt u dat goed of keurt u dat af?);
- gevoel van onveiligheid in de buurt;
- gevoel geïsoleerd te zijn;
- bij mensen terecht kunnen;
- hoe gelukkig gevoeld in de afgelopen vier weken;
- hoe moeilijk het vraaggesprek verliep (vraag aan de interviewer).

Sommige variabelen zijn alleen in de kruistabellen gebruikt, wegens overlap met andere variabelen of wegens te veel ontbrekende waarden:

- de mate waarin mensen links of rechts zijn;
- politieke interesse;
- pc- en telefoonbezig;
- hoe vaak de computer wordt gebruikt;
- frequentie van ervaren onveiligheid;
- zijn er no-go areas in de wijk;
- neerslachtigheid in de afgelopen vier weken.

Noten

- 1 Bij het onderzoeken van verbanden met zoveel verschillende variabelen is dat de kans groot door puur toeval verbanden te vinden. Bij het toetsen van de verbanden wordt telkens uitgegaan van de kans om het desbetreffende verband te vinden wanneer er geen verband is in de populatie. Is die kans kleiner dan 5%, dan wordt het verband als significant aangeduid en gaan we ervan uit dat het verband bestaat. Dit betekent echter wel dat er nog een kans van 1 op de 20 is dat door toeval een significant verband wordt gevonden, wanneer er geen verband bestaat in de populatie. Vertaald naar de praktijk zou dat betekenen dat 1 op de 20 toetsen significant is, wanneer er geen verbanden zouden bestaan. We zouden dan een verband aanwijzen, terwijl dit verband eigenlijk op toeval berust.
Er zijn twee dingen gedaan om dit gevaar enigszins te bezweren. Ten eerste zijn de meeste variabelen geselecteerd op basis van de theorie. De verbanden tussen deze variabelen en de non-responscategorieën zijn al in eerder onderzoek gevonden, of er is een inhoudelijke reden om aan te nemen dat deze verbanden bestaan. Ten tweede is voorafgaande aan de analyses eerst door middel van kruistabellen een exploratie gedaan van de verbanden van de variabelen met responscategorieën, waarna de meest relevant lijkende categorieën zijn meegenomen in de verdere analyses. Over het algemeen werden de gevonden verbanden in meerdere analyses en met betrekking tot verschillende (afhankelijke) responsvariabelen bevestigd.
- 2 Opvallend is dat stedelijkheid helemaal wegvalt na toevoeging van de andere achtergrondvariabelen. Dit betekent dat de voorspellende waarde van stedelijkheid voornamelijk voortkomt uit het feit dat andere variabelen op gezins- en persoonsniveau (woningtype, gezinssamenstelling) met stedelijkheid samenhangen, en dat stedelijkheid op zichzelf niet veel zegt. Dit komt overeen met het feit dat de voorspelling van respons op basis van buurtkenmerken vaak niet zo veel doet, omdat deze kenmerken niet veel over de persoon zelf zeggen.

4 Typering responsgroepen

4.1 Inleiding

Zowel in dit hoofdstuk als in hoofdstuk 5 en 6 wordt er een antwoord gezocht op de volgende twee onderzoeksvragen (zie ook hoofdstuk 1):

- Zijn er verschillen tussen respondenten die moeilijk bereikbaar zijn of weigeren en respondenten die gemakkelijk te bereiken zijn en meteen meedoen met een interview?
- Wat zijn de gevolgen hiervan voor de resultaten van Culturele Veranderingen 2004?

In dit hoofdstuk wordt onderzocht of er verschillen zijn tussen *groepen* respondenten, in de lijn van het *classes of non-participants* model van Lin en Schaeffer (1995, zie ook § 3.3). Hierbij is naar analogie van het onderzoek van Stoop (2005) een onderscheid gemaakt tussen ‘gemakkelijke’ respondenten, mensen die aanvankelijk weigerden, mensen die moeilijk te bereiken waren en mensen die zowel moeilijk te bereiken waren als weigerden.

De verwachting is dat de kenmerken van de moeilijk bereikbare respondenten te maken hebben met de frequentie waarin zij thuis zijn (werk, activiteiten buitenshuis) en dat de kenmerken van de weigerende respondenten te maken hebben met interesse in of het nut inzien van de vragenlijst, sociale isolatie of tijdgerelateerde aspecten (zie § 3.1). De kenmerken van de combinatiegroep zouden de kenmerken van beide groepen moeten weergeven.

Als ‘gemakkelijke’ respondenten zijn de respondenten gedefinieerd die bij de eerste benaderingspoging meteen een afspraak maakten of geïnterviewd werden. Als weigeraars zijn de respondenten gedefinieerd die wel met één contactpoging werden bereikt, maar die één keer of meerdere malen weigerden mee te werken. Als ‘moeilijk bereikbaar’ zijn die respondenten gedefinieerd die één keer of meerdere malen niet thuis waren, maar die geen enkele maal weigerden. De combinatiegroep bestaat uit de mensen die één keer of meerdere malen niet thuis waren en daarnaast één keer of meerdere malen weigerden. Uiteindelijk vielen 2270 van de 2300 respondenten in één van deze vier categorieën, de overige 30 respondenten hebben bij de eerste contactpoging om een ‘andere reden’ niet aan een interview meegewerkt. Zij zijn dus wel meteen bereikt. Aangezien de reden om niet mee te werken niet bekend is, zijn deze personen niet bij de weigeraars of bij de gemakkelijke respondenten in te delen. In tabel 4.1 is de verdeling van de respondenten over de categorieën weergegeven.

Tabel 4.1

Verdeling van de respondenten over vier categorieën (in aantallen en procenten)

	in aantallen	in procenten
gemakkelijk	937	41
aanvankelijke weigeraars	168	7
niet thuis	1012	45
beide	153	7
missend	30	
totaal	2300	100

Bron: SCP (CV'04)

Te zien is dat er relatief veel gemakkelijke respondenten en moeilijk te bereiken respondenten zijn, in vergelijking met de twee groepen weigerende respondenten. Dit kan een probleem geven, wanneer geprobeerd wordt kenmerken van deze groepen te onderscheiden. Het bij elkaar voegen van de twee weigerende groepen zou in dit opzicht enige verbetering opleveren, maar zoals ook te zien is in de volgende analyses verschillen deze twee groepen sterk van elkaar. De respondenten die zowel weigeren als moeilijk te bereiken zijn lijken meer op de moeilijk bereikbare respondenten dan op de weigerende respondenten.

4.2 Explorerende typering van de responsgroepen per variabele

Om een idee te krijgen van de verschillen tussen de groepen respondenten zijn kruistabellen gebruikt. Zo is gemakkelijk en overzichtelijk inzicht te verkrijgen op welke manier en op welke variabelen de groepen verschillen. De informatie die zo wordt verkregen is vervolgens gebruikt in de verdere analyses.

In het eerste gedeelte van deze paragraaf komen de verschillen aan de orde tussen de groepen respondenten op de achtergrondvariabelen. Vervolgens wordt bekeken of de groepen verschillen op de variabelen die met respons kunnen samenhangen (zie § 3.2). Uiteindelijk wordt onderzocht of de groepen ook verschillen op een aantal kernvariabelen van het onderzoek Culturele Veranderingen.

4.2.1 Achtergrondvariabelen

De meeste verschillen op de achtergrondvariabelen zijn te vinden tussen de moeilijk te bereiken respondenten en de gemakkelijke respondenten. Dit was ook enigszins de verwachting door de kleine aantallen weigeraars: hierdoor verschillen de resultaten minder snel significant van elkaar. Toch zijn er enkele kenmerken die aan de weigeraars kunnen worden toegeschreven. De resultaten staan in tabel 4.2. Vanwege de omvang van de tabellen is ervoor gekozen alleen de resultaten op te nemen voor die variabelen waarbij verschillen zijn gevonden tussen de groepen en de bijbehorende

categorieën. Een verschil is als zodanig benoemd bij een *standardized adjusted residual* hoger dan 2 (zie bijlage A1, te raadplegen op internet via www.scp.nl/robuustemeningen). Dit geeft aan hoeveel de percentages afwijken van de verwachte percentages op basis van de marginale frequenties. De totale (verwachte) percentages per categorie staan aangegeven in de laatste kolom. Wanneer de percentages per groep met deze totale percentages vergeleken worden, is de richting van het verschil af te lezen. In tabel 4.2 is bijvoorbeeld te zien dat het percentage respondenten dat in een niet-stedelijke omgeving woont over het algemeen 17% is. In de groep gemakkelijke respondenten is dit echter 20% en in de moeilijk bereikbare groep 14%.

De moeilijk bereikbare groep wordt gekarakteriseerd door wat jongere, werkende mensen, die vaker alleenstaand of ongehuwd zijn, vaker kinderloos zijn en meer in stedelijke gebieden en in appartementen wonen. Ook is deze groep hoger opgeleid en vaker afkomstig uit de hogere sociale klasse.

Dit in tegenstelling tot de 'gemakkelijke' respondenten, die wat ouder zijn, vaker getrouwd zijn, vaker een meerpersoonshuishouden hebben met kinderen, in minder stedelijke gebieden wonen en meer in eengezinswoningen. Zij zijn vaker lager opgeleid en afkomstig uit de arbeidersklasse. Zij werken minder, maar doen meer hun eigen huishouden of zijn met pensioen of met de VUT.

De mensen die aanvankelijk weigerden, verschilden slechts van de andere groepen doordat zij vaker als laatste opleiding de lagere school hadden gevolgd, vaker een vierpersoonshuishouden hadden, vaker in de leeftijdscategorie 52-64 jaar vielen en vaker zonder werk zaten.

Kenmerkend voor de combinatiegroep is alleen het feit dat de mensen in deze groep vaker werk hadden.

Er zijn geen verschillen in de variabelen die te maken hebben met het geloof. De mate van geloof, de frequentie van kerkgang, het type religie en of men gelovig was opgevoed geven geen verschillen tussen de groepen. Er zijn ook geen verschillen in etniciteit en sekse.

Zoals uit tabel 4.2 al enigszins blijkt, zijn de variabelen waarop de groepen verschillen aan elkaar gerelateerd. Om meer duidelijkheid te krijgen over de samenstelling van de groepen respondenten zijn daarom samengestelde variabelen gemaakt (zie bijlage B (op internet via www.scp.nl/robuustemeningen) en § 3.5 voor de manier waarop). De twee gevormde samengestelde variabelen hebben betrekking op werk/opleiding en gezinssamenstelling. De hiermee verkregen resultaten zijn te zien in tabel 4.3. De resultaten worden hierna beschreven en gekoppeld aan de kenmerken van de respondenten in deze categorieën (zie § 3.5).

Tabel 4.2

Relatie tussen achtergrondvariabelen en typen respondenten (in procenten)

	gemakkelijk	moeilijk bereikbaar	weigerend	combinatie	totaal
stedelijkheid (n = 2270)					
niet stedelijk	20	14			17
weinig stedelijk					18
matig stedelijk					18
sterk stedelijk					25
zeer sterk stedelijk	18	25			22
burgerlijke staat (n = 2270)					
ongetrouwd	25	36			30
ooit getrouwd					18
getrouwd	57	46			52
laatst gevolgde opleiding (n = 2270)					
lagere school		6	14		8
lbo					19
mavo					11
havo/vwo					5
mbo	27	23			25
hbo	.	23			20
universitair	7	14			10
woningtype (n = 2124)					
vrijstaande eengezinswoning		13			14
eengezinswoning	58	53			55
appartement	18	28			24
ander woningtype					7
aantal personen in het huishouden (n = 2270)					
eenpersoons	23	30			26
tweepersoons					35
driepersoons	15				14
vierpersoons			23		17
> vierpersoons					8
sociale klasse (n = 2270)					
arbeidersklasse	25				22
lage middenklasse					35
hoge middenklasse					40
hogere klasse	2	4			3

Tabel 4.2 (vervolg)

	gemakkelijk	moeilijk bereikbaar	weigerend	combinatie	totaal
samenstelling huishouden (n = 2270)					
echtpaar met kinderen		31			34
echtpaar zonder kinderen	27	20			23
ongehuwd met kinderen					3
ongehuwd zonder kinderen	5	7			6
alleenstaande vader					1
alleenstaande moeder					5
alleenstaande	23	29			26
nog anders					1
leeftijd (n = 2270)					
1 (16-32 jaar)		23			21
2 (33-42 jaar)		23			21
3 (43-51 jaar)					18
4 (52-64 jaar)			27		20
5 (> 64 jaar)	22				20
werk (n = 2270)					
ja	52	60	46	65	56
nee	48	40	54	35	44
positie arbeidsmarkt (n = 2270)					
werk > 15 uur	45	53	41	61	49
werkloos					3
zoekt eerste baan					0
eigen huishouden	18	13			15
WAO					5
scholier/student					6
pensioen/VUT	20	15			17
anders					3

Bron: SCP (CV'04)

Werk/opleiding

- Hoogopgeleide werkenden zijn vaker moeilijk bereikbaar. Deze groep blijkt op veel gebieden actiever te zijn (hobby's, vakantie, culturele activiteiten) en ook jonger. Dit verklaart waarom deze mensen moeilijker te bereiken zijn.
- De respondenten die hun eigen huishouden doen en gepensioneerd zijn, waren gemakkelijker bereikbaar. Dit was te verwachten, zij werken immers niet en zijn ook ouder, wat voor minder activiteit buitenshuis zorgt. Opvallend is wel dat de hoogopgeleide gepensioneerden gemakkelijker bereikt worden. Zij hebben juist

vaker een actiever leven, bijvoorbeeld doordat zij meer vrijwilligerswerk doen of meer kosteloze hulp verlenen.

- Ook de werklozen en arbeidsongeschikten zijn gemakkelijker bereikbaar. Bij de laagopgeleiden onder hen pakte dit echter uit in meer weigering, de hoogopgeleiden werkten vaker mee. Werklozen zijn over het algemeen meer sociaal geïsoleerd, omdat zij niet via het werk in contact komen met andere mensen, wat de verhoogde weigering bij laagopgeleide werklozen zou kunnen verklaren. De hoogopgeleiden binnen de groep werklozen/arbeitsongeschikten zijn echter actiever en staan meer in de maatschappij (lezen over politiek, meer culturele activiteiten), wat op een verhoogde betrokkenheid en minder sociale isolatie wijst. Dat zij vaker meewerken zou ook kunnen samenhangen met het feit dat ze meer geïnteresseerd zijn in het onderwerp.
- De middelbaar opgeleide werkenden zijn in tegenstelling tot de andere werkenden minder vaak moeilijk bereikbaar, maar in plaats daarvan vaker moeilijk bereikbaar en weigerend. Wanneer zij dus uiteindelijk wel bereikt worden, weigeren ze vaker. Dit zou kunnen komen door minder interesse in het onderwerp.

Gezín

- Gezinnen met kinderen zijn, zoals de verwachting was, gemakkelijker te bereiken. Hier zijn immers vaker mensen thuis. Ook in eerder onderzoek was dit resultaat gevonden (zie § 3.1). Dat er in grote gezinnen vaker geweigerd wordt zou kunnen komen doordat kinderen veel tijd in beslag nemen, waardoor een interviewer vaker ongelegen komt en een passieve weigering plaatsvindt.
- Echtparen inwonende kinderen (die geen appartement bewonen) en ooit gehuwde alleenstaanden zijn vaker gepensioneerd of mensen die hun eigen huishouden doen (§ 3.5). Dit verklaart waarom zij beter bereikbaar zijn.
- Alleenstaande, nooit gehuwde appartementbewoners en samenwonende koppels zonder kinderen zijn moeilijk bereikbaar. Deze respondenten zijn jonger en laten veel overlap zien met de hoogopgeleide werkenden (§ 3.5). Deze respondenten zijn actiever buitenshuis. Zij zijn ook (nog) niet aan huis gebonden door zorg voor kinderen.
- Ooit gehuwde alleenstaanden die een appartement bewonen weigeren iets vaker in combinatie met het moeilijk bereikbaar zijn. Zij zijn vaker gepensioneerd en laagopgeleid en wonen meer in stedelijke gebieden (§ 3.5). Het zou kunnen zijn dat deze mensen angstiger zijn om de deur te openen en mensen binnen te laten (iets wat onder ouderen in steden vaker voorkomt), wat zowel de moeilijke bereikbaarheid als de aanvankelijke weigering zou kunnen verklaren.

Over het algemeen zijn het dus de ongehuwde (jonge), hoogopgeleide, werkende respondenten die moeilijk bereikbaar zijn. Laagopgeleide werklozen/arbeitsongeschikten en grote gezinnen weigeren iets vaker. De (oudere) ooit gehuwde alleenstaanden en middelbaar opgeleide werkenden zijn vaker zowel moeilijk bereikbaar als aanvan-

kelijk weigerend. Gemakkelijk bereikbaar zijn de gepensioneerden, huismannen/vrouwen, gezinnen en (oudere) echtparen zonder inwonende kinderen.

Tabel 4.3

Relatie tussen samengestelde achtergrondvariabelen en groepen respondenten (in procenten)

	klassen				totaal
	gemakkelijk	moeilijk bereikbaar	weigerend	combinatie	
werk/opleiding (n = 2266)					
werk en hoge opleiding	15	25	15		20
werk en lage opleiding			4		8
werk en middelbare opleiding		20		33	22
eigen huishouden (huisman/vrouw)	18	13			15
pensioen/VUT en laagopgeleid					11
pensioen/VUT en hoogopgeleid	8	4			6
scholier/student		7		3	6
werkloos/WAO en laagopgeleid			10		4
werkloos/WAO en hoogopgeleid	5		1	1	4
anders					4
totaal					100
gezin (n = 2144)					
echtpaar met 1 kind	12	9			11
echtpaar met ≥ 2 kinderen			26		19
echtpaar zonder inwonende kinderen (zonder appartement)	22	15			19
echtpaar zonder inwonende kinderen in appartement					4
samenwonend koppel met kinderen					4
samenwonend koppel zonder kinderen	5	8			6
alleenstaande ouder met inwonende kinderen					6
kind bij ouders inwonend					6
alleenstaande, ooit gehuwd, zonder appartement	9				8
alleenstaande, ongehuwd, zonder appartement		6			5
alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement				8	5
alleenstaande, ongehuwd, in appartement	4	11			8
totaal					100

Bron: SCP (CV'04)

4.2.2 Responsgerelateerde variabelen

Het is waarschijnlijk dat de groepen respondenten, behalve op achtergrondkenmerken, verschillen op de variabelen die als responsgerelateerd gekenmerkt zijn (§ 3.3 en § 3.5). Deze variabelen zijn onderverdeeld in variabelen gerelateerd aan weigering en variabelen gerelateerd aan bereikbaarheid. Hierna wordt per groep respondenten beschreven welke kenmerken van toepassing zijn.¹

Weigering

In tabel 4.4 is te zien dat de aanvankelijk weigerende respondenten minder lezen over de politiek. Dit kan samenhangen met hun weigering om mee te werken. Deze mensen zijn misschien ook minder geneigd hun mening over (regering en beleid-gerelateerde) zaken te geven, omdat ze er minder in geïnteresseerd zijn. Daarnaast waren deze mensen wellicht door het minder lezen over de politiek minder bekend met onderzoeken van het SCP.

Deze overgehaalde respondenten geven ook aan minder vaak bij mensen terecht te kunnen, wat een indicatie zou kunnen zijn van sociale isolatie. Daarnaast nemen zij minder deel aan populaire culturele activiteiten (popconcert, film, houseparty), maar omdat zij iets (niet significant) vaker aan klassieke culturele activiteiten (toneel, opera, ballet, en museumbezoek) deelnemen is hun algemene culturele participatie niet minder dan gemiddeld. Gemakkelijke respondenten nemen wel minder deel aan culturele activiteiten. Het deelnemen aan culturele activiteiten lijkt dus niet gerelateerd te zijn aan weigering.

Bereikbaarheid

Zoals te verwachten was, waren respondenten die aangaven vaak op vakantie te gaan moeilijk te bereiken; in de gemakkelijk bereikbare groep gingen de mensen minder vaak op vakantie. Ook zaten in de gemakkelijk bereikbare groep meer mensen met een langdurige ziekte, wat de bereikbaarheid verhoogt doordat deze mensen meer aan hun huis gebonden zijn waardoor ze belemmerd worden in het ondernemen van activiteiten buitenshuis. De gemakkelijk bereikbare respondenten namen minder deel aan culturele activiteiten. Zij ondernamen vooral minder vaak zowel klassieke als populaire culturele activiteiten. De moeilijk bereikbare respondenten ondernamen meer culturele activiteiten, maar dan vooral populaire of zowel populaire als klassieke activiteiten. Zij ondernamen minder vaak uitsluitend klassieke activiteiten, wat waarschijnlijk gerelateerd is aan de lagere leeftijd van de moeilijk bereikbare respondenten.

Moeilijk bereikbaar en weigering

Gemakkelijke respondenten keuren burgerlijke ongehoorzaamheid vaker af en moeilijk bereikbare respondenten minder vaak. De respondenten die zowel moeilijk te bereiken waren als weigerden waren echter vaker onverschillig over deze variabele, wat op een bredere onverschilligheid zou kunnen duiden, ook over bijvoorbeeld de

‘burgerplicht’ om aan het onderzoek mee te werken. De combinatiegroep was ook minder gematigd links, terwijl de gemakkelijk bereikbare groep vaker zeer links was en minder vaak geen van beide.

Tabel 4.4

Relatie tussen responsgerelateerde variabelen en groepen respondenten (in procenten)

	gemakkelijk	moeilijk bereikbaar	weigerend	combinatie	totaal
lezen over de politiek (n = 2268)					
regelmatig			36		44
af en toe					28
een enkele keer					14
niet			23		15
afkeuren burgerlijke ongehoorzaamheid (n = 2206)					
keurt goed					72
kan niet schelen	7			14	9
keurt af	22	18			20
kan bij iemand terecht (n = 2124)					
ja		86	75		84
soms		11	22		13
nee					2
weet niet					1
langdurige ziekte(n) (n = 2067)					
nee	60	68			65
ja	40	32			35
hoe vaak op vakantie (n = 2124)					
geen enkele keer	29	23			26
een keer					35
meer dan 1 keer	36	41			39
culturele activiteiten (n = 2124)					
klassieke		11			13
populaire			12		18
klassieke en populaire	40	50			45
geen	27	21			24
mate links of rechts (n = 2067)					
zeer links	6				5
gematigd links				24	33
geen van beide	27				30
gematigd rechts					30
zeer rechts					4

Bron: SCP (CV'04)

4.2.3 Meningen

Behalve voorgaande verschillen tussen de groepen respondenten is het zeer belangrijk om te weten of er uiteindelijk verschillen zijn in de uitkomsten van het onderzoek. Daarom is ook gekeken naar verschillen tussen de groepen respondenten in hun meningen over een aantal zaken. De resultaten zijn te zien in tabel 4.5.

- De gemakkelijke respondenten hadden weinig vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer, de moeilijk bereikbare respondenten hadden veel vertrouwen. Ook met betrekking tot de tevredenheid over de regering was dit patroon zichtbaar. De mensen uit de combinatiegroep waren net als de moeilijk bereikbare respondenten vaker tevreden over de regering.
- De moeilijk bereikbare groep was het minder eens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen, en had vaker een positieve mening over allochtone groepen dan de gemakkelijke respondenten. Ook was deze groep minder tegen euthanasie dan de groep gemakkelijke respondenten.
- De weigeraars vonden vaker dat euthanasie van de situatie moest afhangen en waren minder voor het uitvoeren van euthanasie.
- Er waren geen verschillen tussen de groepen wat betreft het vertrouwen in andere mensen en wat betreft de meningen over de doodstraf, abortus, en het niet-straffen maar genezen of veranderen van misdadigers.

4.2.4 Politieke doelen

Behalve vragen naar de meningen van respondenten, zijn er vragen gesteld naar het belang dat de respondenten hechtten aan bepaalde politieke doelen. Alle respondenten is gevraagd zestien politieke doelen te ordenen op volgorde van belangrijkheid. Vervolgens is voor elk doel gekeken hoeveel procent van de personen dit doel bij zijn vijf belangrijkste doelen had staan. Er bleken verschillen tussen de groepen respondenten voor de volgende doelen:

- De moeilijk bereikbare respondenten hechtten meer waarde aan de bescherming van de vrijheid van meningsuiting en aan de handhaving van orde, de gemakkelijke respondenten vonden het tegengaan van prijsstijgingen belangrijker.
- De combinatiegroep hechtte meer waarde aan inspraak op het werk of in de woonplaats en minder waarde aan het bestrijden van een vuil milieu dan de moeilijk bereikbare respondenten.

Tabel 4.5

Relatie tussen meningen en groepen respondenten (in procenten)

	moelijk			
	gemakkelijk	bereikbaar	weigerend	combinatie totaal
mate vertrouwen in de regering (n = 2244)				
onbeperkt				1
veel	8			9
enig	39			41
zeer weinig				32
helemaal geen	19	14	10	16
weet niet				1
mate vertrouwen in de Tweede Kamer (n = 2181)				
onbeperkt				0
veel	11	15		13
enig	43			46
zeer weinig	30			27
helemaal geen	11	7		19
weet niet				4
minder regels meer sterke leiders (n = 2203)				
weet niet			6	3
volkomen eens		23		25
grotendeels eens				34
neutraal			19	13
eigenlijk oneens		17		15
geheel niet eens		12		10
algemene tevredenheid regering (n = 2270)				
zeer tevreden	1			2
+/- tevreden	43		55	46
nogal ontevreden				41
erg ontevreden	14	9	6	11
voldoen van dokter aan euthanasieverzoek (n = 2227)				
wel geven			40	49
hangt ervan af	36		52	39
niet geven	12	9		10
weet niet				2
mening over allochtone groepen (n = 2216)				
weet niet			5	2
positief	18	23		20
neutraal				57
negatief				20

Bron: SCP (CV'04)

Tabel 4.6

Relatie tussen politieke doelen en groepen respondenten (in procenten in top vijf) (n = 2232)

	makkelijk	moeilijk bereikbaar	combinatie	totaal
bescherming vrijheid van meningsuiting	45	54		50
handhaven van de orde	49	55		52
tegengaan van prijsstijgingen	36	30		32
bestrijden van een vuil milieu		21	12	19
inspraak op het werk/in de woonplaats		16	25	18

Bron: SCP (CV'04)

4.2.5 Intermezzo: Moord op Theo van Gogh

Kan het hogere percentage moeilijk bereikbaren dat vrijheid van meningsuiting in hun top vijf van politieke doelen heeft staan verklaard worden door het feit dat halverwege de afname van Culturele Veranderingen 2004 Theo van Gogh is vermoord? Deze respondenten hadden meer contactpogingen nodig en zijn derhalve vaker na de moord op Theo van Gogh geïnterviewd dan de gemakkelijke respondenten (tabel 4.7).

Tabel 4.7

Aantallen en percentages respondenten in elke groep voor en na de moord op Theo van Gogh

	voor		na		totaal
	(n =)	%	(n =)	%	(n =)
gemakkelijk	935	100	2	0	937
weigerend	60	36	108	64	168
moeilijk bereikbaar	694	69	318	31	1012
combinatie	14	9	139	91	153
totaal	1703	75	567	25	2270

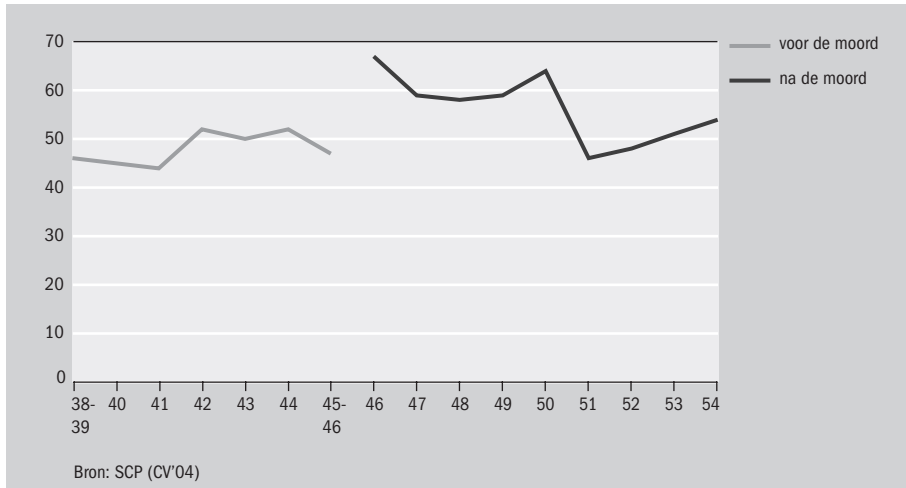
Bron: SCP (CV'04)

Wanneer we het percentage mensen dat vrijheid van meningsuiting in de top vijf had staan voor en na de moord op Theo van Gogh vergelijken, zien we het volgende:

- Voor de moord had 48% van de respondenten bescherming van de vrijheid van meningsuiting in de top vijf staan, na de moord was dit 56%: een significant verschil van 8% (tabel 4.8)
- Ook zien we een patroon in de tijd: na de moord wordt de bescherming van de vrijheid van meningsuiting belangrijker gevonden (figuur 4.1). Na een paar weken lijkt dit echter weer terug te zakken naar de eerdere percentages.

Figuur 4.1

Gehecht belang aan de vrijheid van meningsuiting voor en na de moord op Theo van Gogh, naar weeknummer waarin respondenten zijn geïnterviewd (in procenten)

Verklaart dit nu het feit dat de moeilijk bereikbare respondenten vaker de bescherming van de vrijheid van meningsuiting in hun top vijf van politieke doelen hebben staan?

Deze vraag is moeilijk te beantwoorden, omdat twee effecten door elkaar heen lopen: het effect van de moord en het effect van bereikbaarheid. Na de moord op Theo van Gogh zijn er geen gemakkelijke respondenten meer geïnterviewd, zodat we niet weten wat hun reactie zou zijn geweest.

Wanneer nu de twee effecten uit elkaar worden getrokken, zien we het volgende (tabel 4.8):

- Voor de moord op Theo van Gogh verschilden de twee groepen al van elkaar, zij het slechts marginaal.
- Binnen de moeilijk bereikbare groep is er een marginaal verschil tussen het aantal mensen dat de bescherming van de vrijheid van meningsuiting in hun top vijf had staan voor en na de moord. Voor de moord was dit 52% van de 679 geïnterviewden en erna 58% van de 310 geïnterviewden.

Wanneer de effecten uit elkaar worden getrokken, blijft er dus voor zowel het 'moordeffect' als het groepseffect een marginaal verschil over. Dit zou betekenen dat beide effecten ook onafhankelijk van elkaar aanwezig zijn. Met een logistische regressieanalyse kan dit verder worden bekeken (tabel 4.9):

- De moeilijk bereikbare respondenten (en ook de weigerende respondenten en de combinatiegroep) hebben vrijheid van meningsuiting vaker in hun top vijf van politieke doelen staan (model 1).
- De mensen die na de moord op Theo van Gogh zijn geïnterviewd hebben vrijheid van meningsuiting vaker in hun top vijf van politieke doelen staan (model 2).

- Wanneer beide effecten voor elkaar gecorrigeerd worden, blijft het effect van respondentengroepen net significant en wordt het effect van de moord op Theo van Gogh marginaal significant ($p < 0,10$) (model 3). De twee effecten overlappen elkaar dus voor een groot deel, maar zijn afzonderlijk van elkaar ook aanwezig.

Tabel 4.8

Gehecht belang aan de vrijheid van meningsuiting als politiek doel (in procenten)

	voor	na	totaal
vrijheid van meningsuiting in top 5, alle respondenten (n = 2261) ^a	48	56	50
	gemakkelijk	moelijk bereikbaar	totaal
gehecht belang aan de vrijheid van meningsuiting van respondenten voor de moord (n = 1677) ^b	45	52	48
	voor	na	
gehecht belang aan de vrijheid van meningsuiting van respondenten in de moeilijk bereikbare groep (n = 989) ^b	52	58	

a $p < 0,05$.
b $p < 0,10$.

Bron: SCP (CV'04)

Tabel 4.9

Effecten van de moord op Theo van Gogh op het belang dat wordt gehecht aan de vrijheid van meningsuiting

	model 1 (n = 2232) ^a			model 2 (n = 2261) ^b			model 3 (n = 2232) ^c		
	χ^2	B	exp (B)	χ^2	B	exp (B)	χ^2	B	exp (B)
	16,217(3)***			11,258(1)**	-0,083	0,920	19,706(4)***		
intercept		-0,199	0,820					-0,199	0,819
weigerend		0,332**	1,394					0,184	1,202
moeilijk bereikbaar		0,347***	1,415					0,276***	1,317
combinatie		0,359**	1,432					0,151	1,163
voor/na Van Gogh					0,328***	1,385		0,231*	1,259
toename t.o.v. model 1							3,489 (1)*		
toename t.o.v. model 2							7,928 (3)*		

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$.

a Model 1: $\chi^2 = 16,217(3)$; Cox en Snell/Nagelkerke $R^2 = 0,007/0,010$.
b Model 2: $\chi^2 = 11,258(1)$; Cox en Snell/Nagelkerke $R^2 = 0,005/0,007$.
c Model 3: $\chi^2 = 19,706(4)$; Cox en Snell/Nagelkerke $R^2 = 0,009/0,012$.

Bron: SCP (CV'04)

4.3 Voorspellers voor responsgroepen²

Kruistabellen geven een onvolledig beeld van de kenmerken van de verschillende groepen respondenten, doordat er telkens maar voor één variabele tegelijkertijd naar verschillen tussen de groepen kan worden gekeken. Ook kunnen alleen effecten op categorieniveau onderzocht worden, terwijl een aantal variabelen op intervalniveau gemeten is. Wanneer deze variabelen op intervalniveau worden meegenomen, kan de analyse meer informatie opleveren.

In een multinomiale regressieanalyse is het mogelijk om te kijken naar het effect van een (categorische of interval)variabele op de kans om tot de verschillende respondentgroepen te behoren. Hierbij kunnen meerdere variabelen tegelijkertijd worden bekeken en er kan gecorrigeerd worden voor andere variabelen. In dit onderzoek is het interessant om te kijken of de verschillen tussen de groepen die we zagen in de kruistabellen gerepliceerd kunnen worden in een multinomiale regressieanalyse, en of de verschillen op de inhoudelijke variabelen in stand blijven wanneer wordt gecorrigeerd voor de achtergrondvariabelen en responsgerelateerde variabelen. Wanneer de verschillen tussen de groepen op de inhoudelijke variabelen na toevoeging van de achtergrondvariabelen wegvallen, betekent dit dat de non-respondenten *missing at random* (MAR) zijn. In dat geval hadden de resultaten van het onderzoek door middel van weging gecorrigeerd kunnen worden wanneer onze ‘moeilijke’ respondenten non-respondenten waren geweest (§ 3.1). Wanneer de verschillen tussen de groepen niet wegvallen, betekent dit dat er waarschijnlijk iets anders aan de hand is. De inhoudelijke vragen hangen dan samen met de nonresponsgroepen, zonder dat dit verklaard kan worden door achtergrondvariabelen. In dit geval had non-respons van de ‘moeilijke’ respondenten voor een vertekening van de resultaten gezorgd, waarvoor moeilijk gecorrigeerd had kunnen worden. De respondenten waren dan *not missing at random* (NMAR) geweest.

Bij de multinomiale regressieanalyses wordt het effect van de onafhankelijke variabelen op de kans berekend om in een van de ‘moeilijke’ groepen te zitten, afgezet tegen de kans om in de gemakkelijke groep te zitten (zie bijlage A4 voor een beschrijving van de multinomiale regressieanalyse, te raadplegen op internet via www.scp.nl/robustemeningen). Op dezelfde wijze als in de vorige paragraaf worden eerst de effecten van de achtergrondkenmerken, de responsgerelateerde variabelen en de inhoudelijke variabelen bekeken. Vervolgens wordt gekeken naar de effecten van de inhoudelijke variabelen gecorrigeerd voor de overige respondentkenmerken.

4.3.1 Achtergrondvariabelen

De twee samengestelde achtergrondvariabelen (beschreven in § 3.5 en 4.2.1) zijn gebruikt om de effecten van achtergrondkenmerken te bekijken op de kans om tot de verschillende groepen moeilijke respondenten te behoren. Naast deze twee variabelen was sociale klasse de enige achtergrondvariabele die nog extra voorspellende waarde had. De resultaten staan in tabel 4.9. Door het gebruik van deviatiedummy's

(zie bijlage A2, op internet via www.scp.nl/robustemeningen) was het mogelijk om voor alle categorieën van de onafhankelijke variabelen het effect te berekenen ten opzichte van het gemiddelde effect.

De resultaten lijken sterk op de resultaten die gevonden zijn bij de kruistabellen, en dit was ook de verwachting. De verschillen die te zien zijn worden veelal veroorzaakt doordat hier wordt gekeken naar het effect van de achtergrondvariabelen op de kans om in een bepaalde non-responsgroep te zitten ten opzichte van de kans om in de groep gemakkelijke respondenten te zitten.

De effecten van de werk/opleiding-categorieën zijn identiek aan de effecten in de kruistabellen, met uitzondering van de middelbaar opgeleide werkenden:

- Wederom is te zien dat hoogopgeleide werkenden een grotere kans hebben om tot de moeilijk bereikbare groep te behoren dan tot de gemakkelijke groep, en hoogopgeleide gepensioneerden en mensen die hun eigen huishouden doen een kleinere kans.
- Laagopgeleide werklozen of arbeidsongeschikten weigeren vaker en hoogopgeleide werklozen of arbeidsongeschikten doen dit minder vaak.
- Voor de middelbaar opgeleide werkenden blijft alleen het effect over dat zij vaker tot de moeilijk bereikbare en weigerende groep behoren, dit gaat niet meer ten koste van het aantal dat tot de moeilijk bereikbare groep behoort.

De effecten van de gezinscategorieën zijn ook vrijwel hetzelfde als bij de kruistabellen:

- De (jonge) ongehuwde alleenstaande appartementbewoners en ongehuwd samenwonende koppels zijn moeilijk te bereiken, de gezinnen en (oudere) echtparen zonder kinderen zijn gemakkelijk te bereiken. De (oudere) ooit gehuwde alleenstaande appartementbewoners waren meer vertegenwoordigd in de zowel moeilijk bereikbare als weigerende groep.
- Het effect dat echtparen met meerdere kinderen vaker weigeren blijft niet overeind in deze analyse.
- Twee effecten komen erbij. Ooit gehuwde alleenstaanden die geen appartement bewonen zijn gemakkelijker te bereiken (dit is weer een groep die bestaat uit meer ouderen) en de ongehuwde alleenstaanden die een appartement bewonen zijn meer vertegenwoordigd in de groep die zowel moeilijk te bereiken is als weigert. Dat deze groep moeilijk te bereiken was, werd al duidelijk in paragraaf 4.2.1, dat zij ook vaker weigeren zou eventueel kunnen komen doordat sommigen weinig tijd hebben of vinden dat ze weinig tijd hebben, zodat zij wanneer ze wel thuis zijn een interview weigeren.
- Met betrekking tot sociale klasse is te zien dat respondenten uit de hogere sociale klasse moeilijker te bereiken zijn en dat respondenten uit de arbeidersklasse en uit de lage middenklasse minder moeilijk te bereiken zijn.

Tabel 4.9

Invloed van achtergrondkenmerken op de kans tot respondentgroepen te behoren (multinomiale regressie)^a

	weigerend		moeilijk bereikbaar		beide		χ^2
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	
werk/opleiding^b (n = 2266)							
intercept	-1,78		0,05		-2,03		930,98
werkenden hbo/universiteit	0,06	1,06	0,56***	1,76	0,43	1,54	29,27***
werkend en lbo/lagere school	0,00	1,00	-0,11	0,90	0,58	1,79	7,35*
werkend en mavo/mbo/havo	-0,48	0,62	0,13	1,13	0,60**	1,82	13,03***
eigen huishouden	0,08	1,08	-0,28**	0,75	-0,12	0,88	6,81*
pensioen/VUT en laagopgeleid	0,10	1,10	-0,13	0,87	0,08	1,08	1,72
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,18	0,83	-0,53***	0,59	-0,62	0,54	9,81**
scholier/student	0,29	1,34	0,27	1,31	-0,55	0,58	5,60
werkloos/WAO en laagopgeleid	0,91***	2,49	-0,02	0,98	0,47	1,61	11,1**
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-1,36**	0,26	-0,17	0,85	-1,10*	0,33	9,87**
anders	0,57	1,78	0,29	1,33	0,24	1,27	3,13
gezin^c (n = 2144)							
intercept	-1,72		0,17		-1,77		
echtpaar met < 2 kinderen	-0,27	0,76	-0,41***	0,67	-0,04	0,96	8,86**
echtpaar met ≥ 2 kinderen	0,30	1,35	-0,18	0,83	-0,02	0,98	7,39*
echtpaar zonder kinderen	-0,05	0,96	-0,46***	0,63	-0,24	0,79	17,26***
echtpaar zonder kinderen in appartement	0,02	1,02	0,18	1,20	-0,12	0,89	1,02
ongehuwd samenwonend met kinderen	-0,42	0,66	-0,06	0,94	-0,66	0,52	2,27
ongehuwd samenwonend zonder kinderen	-0,09	0,91	0,36**	1,43	0,09	1,09	4,67
ouder met kinderen	0,07	1,07	0,07	1,07	0,12	1,13	0,21
ongehuwd inwonend bij echtpaar met kinderen	0,24	1,27	-0,21	0,81	-0,41	0,66	3,30
alleenstaande, ooit gehuwd, geen appartement	-0,16	0,85	-0,38**	0,68	-0,30	0,74	5,72
alleenstaande, ongehuwd, geen appartement	-0,15	0,86	0,24	1,27	0,18	1,20	2,14
alleenstaande, ooit gehuwd, appartement	0,19	1,21	-0,02	0,98	0,64**	1,90	4,28
alleenstaande, ongehuwd, appartement	0,33	1,40	0,89***	2,43	0,75**	2,12	26,78***
sociale klasse^d (n = 2170)							
intercept	-1,68***		0,21**		-1,62***		
arbeidersklasse	-0,38*	0,69	-0,31***	0,73	-0,22	0,80	10,14**
lage middenklasse	0,10	1,11	-0,21**	0,81	-0,30*	0,74	8,62**
hoge middenklasse	-0,08	0,93	-0,03	0,97	-0,09	0,91	0,43
hogere klasse	0,35	1,42	0,56**	1,74	0,62*	1,86	8,18**

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Referentiecategorie: gemakkelijk bereikbaar.

b Cox en Snell 0,04; Nagelkerke 0,05; $\chi^2 = 92,60(27)$, p = 0,000.

c Cox en Snell 0,03; Nagelkerke 0,04; $\chi^2 = 75,83(33)$, p = 0,000.

d Cox en Snell 0,01; Nagelkerke 0,01; $\chi^2 = 18,30(9)$, p = 0,030.

Bron: SCP (CV'04)

4.3.2 Responsgerelateerde variabelen

Als responsgerelateerde variabelen zijn dezelfde variabelen onderzocht als bij de kruistabellen, met uitzondering van de variabelen met te veel ontbrekende waarden en de variabelen die overlap vertoonden met andere variabelen (zie § 3.3). De effecten staan in tabel 4.10.

- Wederom is zichtbaar dat de weigerende respondenten minder lezen over de politiek en minder bij mensen terecht kunnen. Een ander, wat vreemd effect wordt hier zichtbaar: volgens de interviewers verliep het gesprek over het algemeen gemakkelijker bij de weigerende respondenten. Dit zou verklaard kunnen worden doordat aanvankelijk weigerende respondenten bij latere contactpogingen soms door meer ervaren interviewers werden benaderd. Ook gaven de weigerende respondenten (en de combinatiegroep enigszins) vaker aan te gaan stemmen bij de volgende verkiezingen dan de gemakkelijke respondenten, een effect dat eigenlijk bij alle groepen is te zien en waarschijnlijk te maken heeft met het feit dat de gemakkelijke respondenten veel minder vaak aangaven te gaan stemmen. Dit spreekt tegen dat weigerende respondenten niet geïnteresseerd zouden zijn in de politiek. Het feit dat ze minder lezen over de politiek geeft misschien aan dat deze mensen op een andere manier geïnteresseerd zijn in politiek.
- De moeilijk bereikbare respondenten gaan vaker op vakantie, hebben minder vaak een langdurige ziekte en hun culturele participatie ligt hoger, net als in de vorige analyse. In deze analyse is daarnaast zichtbaar dat zij minder vaak vrijwilligerswerk verrichten, wat eraan gerelateerd kan zijn dat deze mensen daarvoor minder tijd hebben.
- Het enige grote effect voor de moeilijk bereikbare en weigerende groep is ook dat zij minder vrijwilligerswerk doen. Het effect voor burgerlijke ongehoorzaamheid is hier niet meer zichtbaar. Dat komt doordat hier niet naar aparte categorieën is gekeken, maar naar de variabele als intervalvariabele. De neutrale (onverschillige) categorie krijgt daardoor niet meer een eigen effect mee.

Tabel 4.10

Inloed van responsgerelateerde variabelen op de kans tot respondentgroepen te behoren (multinomiale regressie)^a

	weigerend		moeilijk bereikbaar		beide		likel hood ratio test χ^2
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	
intercept	-4,31		0,01		-2,96		
minder lezen over de politiek	0,34**	1,41	0,03	1,03	0,15	1,16	16,09***
afkeuren burgerlijke ongehoorzaamheid	0,02	1,02	-0,06	0,94	-0,16	0,85	2,36
gemakkelijkheid van het vraaggesprek	0,21**	1,23	0,02	1,02	0,00	1,00	5,12
voelt zich niet geïsoleerd	0,14	1,15	-0,17	0,85	0,06	1,06	4,24
kan niet bij mensen terecht	0,51**	1,67	0,01	1,01	0,02	1,02	6,32
niet gelukkig in de afgelopen 4 weken	-0,12	0,88	-0,06	0,94	-0,13	0,88	1,99
niet wel eens onveilig gevoel	-0,10	0,90	0,10	1,10	0,29	1,34	3,04
hoe vaak op vakantie	-0,03	0,97	0,16**	1,17	0,16	1,17	6,13
langdurige ziekte(n)	-0,23	0,79	-0,27**	0,77	-0,36	0,70	7,03*
vrijwilligerswerk	-0,42*	0,66	-0,27**	0,77	-0,51**	0,60	8,74**
kosteloze hulp	-0,19	0,82	-0,08	0,93	-0,39	0,68	2,15
gaat zeker stemmen ^b	1,05**	2,87	0,24	1,27	0,62*	1,86	12,90**
gaat misschien stemmen ^b	0,45	1,56	0,15	1,17	0,82	2,28	
gaat naar klassieke culturele activiteiten ^c	0,38	1,46	0,04	1,05	0,45	1,57	19,67**
gaat naar populaire culturele activiteiten ^c	-0,58	0,56	0,12	1,13	0,37	1,44	
gaat naar klassieke en popu- laire culturele activiteiten ^c	0,07*	1,07	0,37**	1,44	0,35	1,42	

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.
a Referentiecategorie: gemakkelijk bereikbaar; Cox en Snell pseudo R² = 0,053, Nagelkerke pseudo R² = 0,060; model fit: $\chi^2 = 102,300$ (51), p = 0,000; (n =) 1873.
b Referentiecategorie: stemt niet.
c Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

4.3.3 Meningen

De in paragraaf 4.2 gebruikte meningen zijn hier wederom bekeken. De mening over euthanasie is weggelaten, omdat deze variabele veel overlap vertoonde met de mening over abortus. In tabel 4.11 zijn de resultaten van deze analyse te zien.

- Moeilijk bereikbare respondenten zijn het minder eens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders moeten komen en zijn meer tevreden met de regering. Dit laatste geldt ook voor de gecombineerde groep.

- De gecombineerde groep denkt ook positiever over allochtone groepen in Nederland.

Dat de uitkomsten hier iets minder variabelen betreffen dan de uitkomsten van de kruistabellen komt deels door het verschil in meetniveau van deze analyse en deels doordat de effecten worden afgezet tegenover de gemakkelijke groep respondenten.³

Tabel 4.11

Involed van meningen op de kans tot respondentgroepen te behoren (multinomiale regressie)^a

	weigerend		moeilijk bereikbaar		beide		likelhood ratio test
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	χ^2
intercept	-1,121		0,541		0,620		6,646
ontevredenheid met de regering	-0,109	0,897	-0,235***	0,791	-0,494***	0,610	18,856***
geen vertrouwen in andere mensen	-0,337	0,714	-0,027	0,974	-0,145	0,865	3,533
oneens met: minder regels meer sterke leiders	-0,011	0,990	0,080**	1,084	-0,106	0,899	8,702**
oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	-0,021	0,979	0,071*	1,073	0,084	1,088	4,825
oneens met de doodstraf	-0,023	0,977	0,051	1,053	-0,066	0,936	4,172
oneens met abortus	-0,022	0,978	-0,055	0,946	-0,065	0,937	1,971
negatieve mening over allochtonen	0,184	1,202	-0,129	0,879	-0,322**	0,725	9,262**

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Referentiecategorie: gemakkelijk bereikbaar; Cox en Snell pseudo R² = 0,026; Nagelkerke pseudo R² = 0,029; model fit: $\chi^2 = 54,135(21)$, p = 0,000; (n =) 2051.

Bron: SCP (CV'04)

4.3.4 Wat blijft er over na correctie voor kenmerken van respondenten?

Wanneer alle variabelen die een effect vertoonden in eerdere analyses opgenomen worden in de multinomiale regressieanalyse, vallen sommige effecten van de inhoudelijke variabelen weg (tabel 4.13).

- Na toevoeging van de achtergrondvariabelen vervalt het effect van type respondent op de mening over de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders moeten komen. Wanneer gecorrigeerd wordt voor de achtergrond- en responsgerelateerde variabelen, zijn er geen verschillen meer tussen de groepen in hun mening over deze stelling.
- Dit geldt echter niet voor tevredenheid over de regering. Bij deze mening blijft het effect aanwezig dat de moeilijk bereikbare respondenten en de zowel weigerende als moeilijk bereikbare respondenten meer tevredenheid met de regering rapporteren. Dit wordt dus niet of maar ten dele verklaard door de achtergrondvariabelen.

- Het algemene effect op de mening over allochtone groepen wordt ook verklaard door de achtergrondvariabelen. De moeilijk bereikbare en weigerende groep blijft echter iets positiever over allochtonen.

De laatste twee effecten kunnen erop wijzen dat er een vertekening in de resultaten met betrekking tot deze variabelen zou zijn opgetreden wanneer de moeilijke respondenten niet waren opgenomen in deze steekproef. De missende respondenten waren dan *not missing at random* (NMAR) geweest en de resultaten hadden niet gecorrigeerd kunnen worden door middel van weging naar achtergrondkenmerken of andere variabelen. Het feit of iemand wel of niet in de steekproef werd opgenomen hing dan samen met zijn mening over de regering en over allochtonen.

Het verschil tussen de groepen respondenten op de mening over de regering en over allochtonen is in dit geval echter, hoewel significant, vrij klein. Dit is te zien aan de kleine pseudo R² en ook aan de percentages in de kruistabellen (tabel 4.12), zodat het de vraag is of hieraan erg zwaar getild moet worden. Meer hierover volgt in hoofdstuk 7.

Tabel 4.12

Relatie tussen tevredenheid over de regering en de mening over allochtonen en de groepen respondenten (in procenten)

	gemakkelijk	moeilijk bereikbaar	totaal
algemene tevredenheid regering			
zeer tevreden	1		2
+/- tevreden	43		46
nogal ontevreden			41
erg ontevreden	14	9	11
mening over allochtone groepen			
weet niet			2
positief	18	23	20
neutraal			57
negatief			20

Bron: SCP (CV'04)

De responsgerelateerde variabelen die gaan over lezen over de politiek, op vakantie gaan en het doen van vrijwilligerswerk blijven een significant effect houden. Dit betekent dat zij niet verklaard worden door achtergrondvariabelen als sociale klasse en opleidingsniveau. Dit in tegenstelling tot culturele participatie, waarvan het effect volledig wegvalt. Het effect van deze variabele op bereikbaarheid kan dus verklaard worden door achtergrondvariabelen, waarschijnlijk voornamelijk door de werk/opleiding-variabele, waarvan een aantal categorieën met culturele participatie samenhang (zie § 3.5).

Tabel 4.13

Invloed van belangrijke variabelen gecorrigeerd voor elkaar op de kans tot respondentgroepen te behoren (multinomiale regressie)^a

	weigerend		moeilijk bereikbaar		beide		χ^2
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	
intercept	-3,11		0,55		-1,00		
minder lezen over de politiek	0,33***	1,39	0,03	1,03	0,22**	1,24	14,14***
hoe vaak op vakantie	-0,13	0,88	0,15**	1,16	0,14	1,15	6,69*
langdurige ziekte(n)	-0,29	0,75	-0,22*	0,80	-0,33	0,72	5,04
vrijwilligerswerk	-0,39	0,68	-0,24**	0,78	-0,61**	0,54	9,10**
werkend en hbo/universiteit	-0,09	0,91	0,19	1,21	0,41	1,51	3,49
werkend en lbo/lagere school	-0,11	0,90	0,31	1,37	0,98***	2,66	9,26**
werkend en mavo/mbo/havo	-0,21	0,81	-0,26**	0,77	0,73***	2,08	19,71***
eigen huishouden	-0,06	0,94	-0,15	0,86	0,07	1,07	1,28
pensioen/VUT en laagopgeleid	0,27	1,31	0,08	1,09	0,19	1,21	0,86
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,03	0,97	-0,54**	0,58	-0,75	0,47	7,88**
scholier/student	0,56	1,76	0,20	1,22	-0,72	0,49	3,42
werkloos/WAO en laagopgeleid	1,15***	3,17	0,06	1,07	-0,04	0,96	8,96**
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-1,81**	0,16	-0,17	0,84	-1,24	0,29	9,15**
anders	0,32	1,38	0,27	1,31	0,37	1,45	1,30
echtpaar met < 2 kinderen	-0,62	0,54	-0,32**	0,72	0,05	1,05	6,46*
echtpaar met ≥ 2 kinderen	0,43*	1,53	-0,32**	0,73	-0,36	0,70	13,78***
echtpaar zonder kinderen	-0,10	0,91	-0,43***	0,65	-0,08	0,93	10,70**
echtpaar zonder kinderen in appartement	0,17	1,19	0,35	1,42	0,16	1,18	2,28
ongetrouwd samenwonend met kinderen	-0,16	0,85	-0,01	0,99	-0,70	0,49	1,88
ongetrouwd samenwonend zonder kinderen	-0,26	0,77	0,07	1,07	-0,49	0,61	2,37
ouder met kinderen	-0,09	0,91	0,16	1,17	0,27	1,31	1,03
ongetrouwd inwonend bij echtpaar met kinderen	0,12	1,13	-0,27	0,77	-0,16	0,85	1,27
alleenstaande, ooit getrouwd, geen appartement	-0,23	0,80	-0,15	0,86	-0,25	0,78	0,86
alleenstaande, ongetrouwd, geen appartement	-0,03	0,97	0,11	1,12	-0,10	0,90	0,51
alleenstaande, ooit getrouwd, appartement	0,01	1,01	-0,01	0,99	0,92**	2,52	6,25
alleenstaande, ongetrouwd, appartement	0,77**	2,15	0,81**	2,25	0,73**	2,08	17,37***
arbeidersklasse	-0,79***	0,46	-0,17	0,84	-0,19	0,82	9,16**

Tabel 4.13 (vervolg)

	weigerend		moeilijk bereikbaar		beide		χ^2
	B	exp (B)	B	exp (B)	B	exp (B)	
lage middenklasse	-0,01	0,99	-0,20*	0,82	-0,51**	0,60	8,21**
hoge middenklasse	0,09	1,10	-0,07	0,94	-0,02	0,98	0,85
hogere klasse	0,70	2,01	0,44*	1,56	0,72*	2,06	5,60
ontevredenheid met de regering	0,01	1,01	-0,21**	0,81	-0,49***	0,61	15,57***
oneens met: minder regels meer sterke leiders	-0,09	0,92	0,01	1,01	-0,15*	0,86	4,50
negatieve mening over allochtonen	0,09	1,10	-0,10	0,91	-0,33**	0,72	5,74
gaat zeker stemmen ^b	1,19**	3,28	0,26	1,30	0,72**	2,06	13,14**
gaat misschien stemmen ^b	0,68	1,98	0,17	1,18	0,62	1,86	
gaat naar klassieke culturele activiteiten ^c	0,50	1,65	0,03	1,03	0,60*	1,83	12,54
gaat naar populaire culturele activiteiten ^c	-0,50	0,60	0,05	1,05	0,38	1,47	
gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^c	0,21	1,23	0,15	1,16	0,23	1,26	

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Referentiecategorie: gemakkelijk bereikbaar; Cox en Snell pseudo R² = 0,13; Nagelkerke pseudo R² = 0,15; model fit: $\chi^2 = 251,82(105)$, p = 0,000; N = 1814.

b Referentiecategorie: stemt niet.

c Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is onderzocht of er verschillen zijn tussen vier groepen respondenten: gemakkelijke, aanvankelijk weigerende, moeilijk bereikbare en zowel aanvankelijk weigerende als moeilijk bereikbare respondenten. Vervolgens is onderzocht wat de invloed van deze verschillen is op de uiteindelijke resultaten.

Over het algemeen liggen de resultaten uit de analyses in dit hoofdstuk in de lijn van wat er werd verwacht op basis van de literatuur. De moeilijk bereikbare respondenten worden voornamelijk gekenmerkt door variabelen die te maken hebben met het thuis aanwezig zijn van deze respondenten. Het hebben van werk en het actief zijn buiten het werk (culturele participatie, vakantie) zorgen voor een slechtere bereikbaarheid van de respondenten, terwijl het niet-hebben van werk (gepensioneerden, werklozen/arbeidsongeschikten en huismannen/vrouwen) en het aan huis gebonden zijn (langdurige ziekte, kinderen, ouderdom) zorgen voor een betere bereikbaarheid.

De weigerende respondenten zijn wat moeilijker te kenmerken. De (relatief kleine) effecten zijn over het algemeen te herleiden tot tijdgebrek, desinteresse voor politieke

zaken of een gebrek aan sociale betrokkenheid. Verder zijn het voornamelijk lager en middelbaar opgeleiden. Deze (kleine groep) weigeraars bestond echter niet uit harde weigeraars, maar uit weigeraars die uiteindelijk over te halen waren. Over de harde weigeraars valt helaas niets te zeggen.

Met betrekking tot de inhoudelijke variabelen zijn er geen verschillen tussen de gemakkelijke en weigerende respondenten. Wel zijn er verschillen tussen de gemakkelijke en de moeilijk bereikbare respondenten. De moeilijk bereikbare respondenten rapporteerden een hogere tevredenheid met de regering, en minder overeenstemming met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen. De zowel moeilijk bereikbare als weigerende respondenten rapporteerden een positiever beeld van allochtonen. Alleen het verschil op de variabele dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen viel weg na correctie voor achtergrondkenmerken. Dat betekent dat het moeilijk bereikbaar(en weigerend) zijn samenhangt met tevredenheid met de regering en een positievere mening over allochtonen, zonder dat dit door achtergrondkenmerken kan worden verklaard. Met betrekking tot deze laatste twee variabelen zouden we kunnen stellen dat wanneer de moeilijke respondenten weggelaten waren, deze NMAR (*not missing at random*) zouden zijn geweest. Het niet-opnemen van deze groep in de steekproef zou een oncorrigeerbare vertekening van de resultaten hebben opgeleverd. Wanneer het daadwerkelijke verschil in percentages wordt bekeken, blijkt echter dat deze percentages niet veel verschillen en dat de getrokken conclusies nauwelijks hadden verschild. Dit wordt verder besproken in hoofdstuk 7.

Noten

- 1 Interesse in de politiek, stemmen voor Tweede Kamerverkiezingen, het bezit of gebruik van pc en/of internet, telefoonbezit, indruk interviewer van de moeizaamheid van de vraaggesprekken, gevoelens van onveiligheid, frequentie van de ervaren onveiligheid, no-go areas in de wijk, 's avonds alleen, de mate waarin de respondenten zich geïsoleerd voelden, ervaren neerslachtigheid of ervaren geluk de afgelopen vier weken, wel of geen hobby's, wel of niet verrichten van vrijwilligerswerk en het verlenen van kosteloze hulp verschilden niet tussen de groepen.
- 2 De term 'voorspellers' lijkt wat vreemd wanneer bijvoorbeeld meningen worden bekeken. Toch is wanneer mensen een bepaalde mening sterker aanhangen de kans om tot een bepaalde responsgroep te behoren soms groter. Tevredenheid over de regering kan zo bijvoorbeeld invloed hebben op de kans om tot de moeilijk bereikbare groep te behoren. Op deze manier kunnen ook de tabeltitels geïnterpreteerd worden.
- 3 De effecten van de variabelen zijn weliswaar significant, maar wanneer we naar de beschikbare maat van effect kijken, de pseudo R^2 , zien we dat het effect niet heel groot is. Deze maat komt niet boven de 0,03 uit. Meer hierover volgt in hoofdstuk 7.

5 Bereikbaarheid van respondenten

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat de grootste verschillen tussen de groepen respondenten liggen tussen de gemakkelijk en moeilijk bereikbare groepen. De weigerende respondenten verschillen in dit onderzoek niet veel van de gemakkelijke respondenten, in ieder geval niet op de inhoudelijke variabelen. In dit hoofdstuk wordt daarom alleen naar bereikbaarheid gekeken, waarbij de weigerende respondenten opnieuw gedefinieerd zullen worden als gemakkelijk of moeilijk bereikbaar. Er wordt dus alleen gekeken naar verschillen tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten. Op deze manier worden de effecten van bereikbaarheid duidelijker zichtbaar.

De vragen die in dit hoofdstuk verder worden onderzocht, zijn dus:

- Zijn er verschillen tussen respondenten die moeilijk bereikbaar en respondenten die gemakkelijk bereikbaar zijn?
- Wat zijn de gevolgen hiervan voor de resultaten van Culturele Veranderingen 2004?

Om dit te kunnen onderzoeken, is de variabele die in hoofdstuk 4 is gebruikt om de respondenten in groepen op te delen verder vereenvoudigd. De weigerende respondenten (die wel meteen werden bereikt, maar weigerden) zijn bij de gemakkelijke respondenten (die meteen werden bereikt en meededen) gevoegd, om een gemakkelijk te bereiken groep te creëren. De combinatiegroep (de weigerende respondenten die niet meteen werden bereikt) is bij de moeilijk bereikbare groep gevoegd om een moeilijk bereikbare groep te creëren. Het resultaat was dat er twee bijna even grote groepen ontstonden (tabel 5.1).

Tabel 5.1

Gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten (in aantallen en procenten)

	in aantallen	in procenten
gemakkelijk bereikbaar	1158	50
moeilijk bereikbaar	1142	50

Bron: SCP (CV'04)

5.1 Explorerende typering van gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten

Om op een gemakkelijke en overzichtelijke manier inzicht te krijgen hoe en op welke variabelen de twee groepen respondenten verschillen, zijn er eerst weer kruistabellen gemaakt. Dit wordt op eenzelfde manier aangepakt als in hoofdstuk 4. Achtereenvolgens worden de verschillen tussen de twee groepen op achtergrondkenmerken, inhoudelijke variabelen en responsgerelateerde variabelen beschreven.

De resultaten zijn in dit hoofdstuk anders weergegeven dan in de vorige hoofdstukken. De percentages in de tabellen zijn de percentages van de betreffende categorieën die in de moeilijk bereikbare groep zitten. Omdat er evenveel respondenten in de ene als in de andere groep zitten, is dit percentage gelijk aan 50 bij geen verschil tussen de twee groepen. Hoe verder het percentage van 50 afwijkt, hoe groter het effect. Omdat elke afwijking in de ene groep het omgekeerde percentage in de andere groep tot gevolg heeft, is telkens alleen het percentage voor de moeilijk bereikbare groep gegeven.

5.1.1 Achtergrondvariabelen

De verschillen tussen de twee groepen op achtergrondvariabelen worden beschreven aan de hand van de samengestelde variabelen en leeftijd. Deze verschillen bestrijken ook alle gevonden verschillen in de losse achtergrondvariabelen. De resultaten staan in tabel 5.2.

- De ouderen, (hoogopgeleide) gepensioneerden, de ooit gehuwde alleenstaanden en echtparen die zonder kinderen wonen zijn vaker gemakkelijk bereikbaar. Dit zijn allemaal groepen die voornamelijk uit ouderen bestaan (zie § 3.5). Wanneer zij geen appartement bewonen, is deze groep gemakkelijk te bereiken. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat deze mensen minder actief zijn buitenshuis, doordat zij niet werken en een slechtere fysieke conditie hebben. Ook huismannen/vrouwen zijn gemakkelijker te bereiken.
- De hoogopgeleide werkenden, jongeren, ongehuwde alleenstaande appartementbewoners en samenwonenden zonder kinderen zijn vaker moeilijk bereikbaar. Al deze categorieën bevatten relatief veel jongeren (zie § 3.5). Het zowel werken als jonger zijn zorgt waarschijnlijk voor meer activiteit buitenshuis waardoor deze groepen minder vaak thuis zijn. Ook respondenten uit een hoge sociale klasse zijn moeilijker bereikbaar.

Geconcludeerd kan worden dat de resultaten over het algemeen gelijk zijn aan die in hoofdstuk 4.

Tabel 5.2

De moeilijk bereikbare groep naar achtergrondvariabelen (in procenten)^a

	moeilijk bereikbaar	gezin (n = 2173)	moeilijk bereikbaar
werk/opleiding (n = 2296)			
werk en hoge opleiding	62	echtpaar met 1 kind	
werk en lage opleiding		echtpaar met ≥ 2 kinderen	
werk en middelbare opleiding		echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	40
eigen huishouden (huisman/vrouw)	40	echtpaar zonderkinderen in appartement	
pensioen/VUT en laagopgeleid		samenwonend koppel met kinderen	
pensioen/VUT en hoogopgeleid	36	samenwonend koppel zonder kinderen	60
scholier/student		alleenstaande ouder met kinderen	
werkloos/WAO en laagopgeleid		kind bij ouders inwonend	
werkloos/WAO en hoogopgeleid		alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	
anders		alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	
leeftijd		alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	
16-32 jaar	54	alleenstaande, ongehuwd, in appartement	74
33-42 jaar	54	sociale klasse (n = 2199)	
43-51 jaar		arbeidersklasse	
52-64 jaar		lage middenklasse	
> 64 jaar	42	hoge middenklasse	
totaal	50	hogere klasse	69

a Resultaten zijn alleen weergegeven voor adjusted residuals > 2.

Leesvoorbeeld: Het percentage hoogopgeleide werkenden in deze steekproef dat moeilijk bereikbaar is, ligt hoger dan 50%, op 62%. Hoogopgeleiden zijn dus vaker moeilijk bereikbaar. Het percentage huisman/vrouwen ligt lager dan 50%, op 40%. Deze groep is dus minder vaak moeilijk bereikbaar.

Bron: SCP (CV'04)

5.1.2 Inhoudelijke variabelen

Vervolgens wordt bekeken of de gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten verschillen in hun meningen over de inhoudelijke variabelen. De resultaten staan in tabel 5.3.

Gelijk aan de resultaten in hoofdstuk 4 zijn de bevindingen dat de moeilijk bereikbare respondenten het minder eens zijn met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders moeten komen, dat zij tevredener zijn met de regering en dat zij positiever zijn over allochtonen. Daarnaast is in deze analyse te zien dat zij mensen meer vertrouwen en het vaker oneens zijn met de doodstraf. Over het algemeen lijken deze resultaten het beeld te versterken dat de moeilijk bereikbare respondenten een wat minder 'harde' mening hebben (over anderen). Met betrekking tot de belangrijkste

politieke doelen verkozen de moeilijk bereikbare respondenten net als in hoofdstuk 4 relatief vaker orde en de vrijheid van meningsuiting in hun top vijf en minder vaak het tegengaan van prijsstijgingen.

Tabel 5.3

De moeilijk bereikbare groep naar inhoudelijke variabelen (in procenten)^a

	moeilijk bereikbaar		moeilijk bereikbaar
algemene tevredenheid regering (n = 2300)		bepaalde misdaad doodstraf invoeren (n = 2266)	
zeer tevreden		sterk mee eens	
+/- tevreden	52	mee eens	
nogal		neutraal	
erg ontevreden	41	mee oneens	54
mensen vertrouwen/voorzichtige omgang (n = 2240)		sterk eens	
wel vertrouwen	52	mening over allochtone groepen (n = 2244)	
niet voorzichtig genoeg	48	positief	56
minder regels, meer sterke leiders (n = 2231)		neutraal	
volkomen eens	46	negatief	
grotendeels eens	47	totaal	50
neutraal			
eigenlijk oneens	58		
geheel niet eens			
politieke doelen in top vijf			
orde in top vijf	52		
tegengaan prijsstijgingen in top vijf	44		
vrijheid van meningsuiting in top vijf	53		

a Resultaten zijn alleen weergegeven voor adjusted residuals > 2.

Bron: SCP (CV'04)

5.1.3 Responsgerelateerde variabelen

Bij het bekijken van de effecten van responsgerelateerde variabelen zijn alle in hoofdstuk 4 bekeken variabelen weer meegenomen. Er is niet voor gekozen om alleen de aan bereikbaarheid gerelateerde variabelen mee te nemen, omdat er indirecte effecten van variabelen kunnen zijn en omdat sommige variabelen gerelateerd kunnen zijn aan persoonskenmerken van moeilijk bereikbare respondenten.

In hoofdstuk 4 zagen we vooral effecten van variabelen die gerelateerd zijn aan de frequentie van thuis zijn, hier is echter nog een aantal extra effecten zichtbaar. Evenals in hoofdstuk 4 is te zien dat de moeilijk bereikbare respondenten vaker op

vakantie gaan, minder langdurig ziek zijn en meer cultureel participeren. Ook is weer te zien dat zij burgerlijke ongehoorzaamheid minder afkeuren, iets wat waarschijnlijk komt doordat deze groep wat jonger is. Daarnaast is hier te zien dat de moeilijk bereikbare respondenten minder vaak tot een Nederlands-hervormd en vaker tot een islamitisch kerkgenootschap behoren, dat zij minder vaak niet mogen stemmen voor Tweede Kamerverkiezingen, en dat zij minder vaak rapporteren zelden gelukkig te zijn. Het verband met bereikbaarheid is niet geheel duidelijk.¹ Zoals hier blijkt, is bij een aantal van de variabelen die voorspellend leken te zijn voor weigering, toch een samenhang met bereikbaarheid te zien.

Tabel 5.4

De moeilijk bereikbare groep naar responsgerelateerde variabelen (in procenten)^a

	moeilijk bereikbaar		moeilijk bereikbaar
kerkgenootschap waartoe men zich rekent (n = 2294)		burgerlijke ongehoorzaamheid (n = 2233)	
geen		keurt goed	
rooms-katholiek		kan niet schelen	
Nederlands-hervormd	41	keurt af	43
gereformeerd		last van langdurige ziekte(n) (2153)	
islamitisch	67	nee	53
andere kerk		ja	43
stemmen verkiezing Tweede Kamer (n = 2295)		hoe vaak afgelopen 12 maanden vakantie (n = 2153)	
misschien		geen enkele keer	43
nee		één keer	
mag niet	34	meer dan één keer	54
afgelopen 4 weken gelukkig (n = 2128)		culturele participatie (n = 2153)	
voortdurend		klassiek	50
meestal		populair	43
soms		klassiek en populair	55
zelden	37	geen	42
nooit			

a Resultaten zijn alleen weergegeven voor adjusted residuals > 2.

Bron: SCP (CV'04)

5.2 Voorspellers van moeilijk bereikbare respondenten

Net als in hoofdstuk 4 wordt, na de variabelen geïnspecteerd te hebben met kruistabellen, overgegaan op een techniek waarbij meerdere variabelen tegelijk en op meerdere meetniveaus in de analyse kunnen worden opgenomen: logistische regressieanalyse. Allereerst wordt weer gekeken of de eerder gevonden verschillen

tussen de gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten in deze analyse ook naar boven komen. Vervolgens of de (eventuele) verschillen op de inhoudelijke variabelen in stand blijven, wanneer wordt gecorrigeerd voor de achtergrondvariabelen en responsgerelateerde variabelen. Deze laatste analyse kan weer worden gebruikt om uit te vinden of de moeilijk bereikbare respondenten CMAR, MAR of NMAR (zie § 3.1) waren geweest wanneer de contactpogingen na één poging zouden zijn gestaakt.

Net als in het vorige hoofdstuk worden eerst de effecten beschreven van de achtergrondvariabelen, vervolgens de effecten van de responsgerelateerde variabelen en dan de effecten van de inhoudelijke variabelen. Daarna wordt gekeken wat de effecten zijn wanneer gecorrigeerd wordt voor respondentkenmerken.

5.2.1 Achtergrondvariabelen

Het effect van de achtergrondvariabelen op het wel of niet bereikbaar zijn is te zien in tabel 5.5. De effecten van deze variabelen zijn in twee aparte analyses bekeken om effecten van overlap tussen deze variabelen te voorkomen. De resultaten bevestigen de resultaten uit de kruistabellen en de resultaten uit hoofdstuk 4:

- Moeilijker bereikbaar zijn weer voornamelijk de (jonge) hoogopgeleide werkenden en ongehuwde alleenstaande appartementbewoners. Ook mensen uit een hoge sociale klasse zijn moeilijker te bereiken dan mensen uit een lagere sociale klasse.
- Gemakkelijker bereikbaar zijn de gepensioneerden (vooral hoogopgeleid) en mensen die hun eigen huishouden doen, evenals de (oudere) echtparen die zonder kinderen wonen (geen appartement) en de (oudere) ooit gehuwde alleenstaanden (geen appartement). Daarnaast zijn gezinnen gemakkelijker te bereiken.

De algemene effecten zijn dus dat jongeren en hoogopgeleiden moeilijker te bereiken zijn, wat waarschijnlijk wordt veroorzaakt door een actiever leven buitenshuis. De ouderen, huismannen/vrouwen en de gezinnen met kinderen zijn gemakkelijker te bereiken, waarschijnlijk omdat zij meer aan huis gebonden zijn.

Tabel 5.5

Het effect van de achtergrondvariabelen op de kans gemakkelijk bereikbaar te zijn (logistische regressieanalyse)^a

werk/opleiding (n = 2296)^b	B	exp (B)	gezin (n = 2173)^c	B	exp (B)
werkenden hbo/universiteit	0,52***	1,69	echtpaar met < 2 kinderen	-0,33**	0,72
werkend en lbo/lagere school	0,09	1,09	echtpaar met ≥ 2 kinderen	-0,18*	0,83
werkend en mavo/mbo/havo	0,06	1,06	echtpaar zonder kinderen	-0,51***	0,60
eigen huishouden	-0,35***	0,71	echtpaar zonder kinderen in appartement	0,22	1,24
pensioen/VUT en laagopgeleid	-0,16	0,86	ongehuwd samenwonend met kinderen	-0,19	0,83
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,51***	0,60	ongehuwd samenwonend zonder kinderen	0,32*	1,38
scholier/student	0,19	1,21	ouder met kinderen	-0,00	1,00
werkloos/WAO en laagopgeleid	-0,11	0,90	ongehuwd inwonend bij echtpaar met kinderen	-0,12	0,88
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-0,12	0,88	alleenstaande ooit gehuwd geen appartement	-0,32**	0,73
anders	0,38*	1,46	alleenstaande ongehuwd geen appartement	0,21	1,24
intercept	-0,05	0,95	alleenstaande ooit gehuwd appartement	-0,03	0,97
sociale klasse (n = 2199) ^d			alleenstaande ongehuwd appartement	0,94***	2,55
arbeidersklasse	-0,32***	0,73	intercept	0,09*	1,09
lage middenklasse	-0,25***	0,78			
hoge middenklasse	-0,07	0,93			
hogere klasse	0,64***	1,89			
intercept	0,16	1,17			

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Referentiecategorie = gemakkelijk bereikbaar.

b Cox en Snell R² 0,02; Nagelkerke R² 0,03; model fit: $\chi^2 = 55,24(9)$, p = 0,000.

c Cox en Snell R² 0,03; Nagelkerke R² 0,04; model fit: $\chi^2 = 72,58(11)$ p = 0,000.

d Cox en Snell R² 0,01; Nagelkerke R² 0,01; model fit: $\chi^2 = 17,10(3)$ p = 0,000.

Bron: SCP (CV'04)

5.2.2 Inhoudelijke variabelen

Bij de inhoudelijke variabelen zien we ook weer effecten bij dezelfde variabelen als in hoofdstuk 4 en bij de kruistabellen. Tevredenheid met de regering, een positievere houding tegenover allochtone groepen en minder tevredenheid met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders moeten komen kenmerken de moeilijk bereikbare groep, zoals te zien is in tabel 5.6. Een verschil met hoofdstuk 4 is dat het daar vooral de moeilijk bereikbare en weigerende groep was die positiever over allochtonen dacht. Gecombineerd met de moeilijk bereikbare groep geeft dit dus een gezamenlijk effect voor moeilijk bereikbare respondenten.

Tabel 5.6

Het effect van de inhoudelijke variabelen op de kans gemakkelijk bereikbaar te zijn (logistische regressieanalyse) (n = 2057)^a

	B	exp (B)
ontevredenheid met de regering	-0,20***	0,82
geen vertrouwen in andere mensen	-0,08	0,92
oneens met: minder regels meer sterke leiders	0,09**	1,10
oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	0,05	1,05
oneens met de doodstraf	0,04	1,04
eens met euthanasie	-0,10	0,91
oneens met abortus	-0,02	0,98
negatieve mening over allochtonen	-0,16**	0,86
intercept	0,62	1,85

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.
a Referentiecategorie = gemakkelijk bereikbaar; Cox en Snell R² = 0,016; Nagelkerke R² = 0,022; χ^2 33,451, p = 0,000

Bron: SCP (CV'04)

5.2.3 Responsgerelateerde variabelen

Van de responsgerelateerde variabelen zijn de variabelen gebruikt die ook in de multinomiale regressieanalyse in hoofdstuk 4 zijn gebruikt. De resultaten staan in tabel 5.7. De moeilijk bereikbare respondenten deden minder vaak vrijwilligerswerk, ondernamen vaker zowel populaire als klassieke activiteiten, gingen vaker op vakantie en waren minder vaak langdurig ziek. Dit zijn voornamelijk variabelen die te maken hebben met de mate waarin de respondenten thuis aanwezig zijn. Vrijwilligerswerk is hierop een uitzondering.

Tabel 5.7

Het effect van de responsgerelateerde variabelen op de kans gemakkelijk bereikbaar te zijn (logistische regressieanalyse) (n = 1897)^a

	B	exp (B)		B	exp (B)
gaat zeker stemmen ^b	0,26	1,30	gaat naar klassieke culturele activiteiten ^c	0,02	1,02
gaat misschien stemmen ^b	0,22	1,24	gaat naar populaire culturele activiteiten ^c	0,21	1,24
minder lezen over de politiek	0,04	1,04	gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^c	0,39***	1,48
afkeuren burgerlijke ongehoorzaamheid	-0,09	0,92	hoe vaak op vakantie	0,17***	1,19
gemakkelijkheid van het vraaggesprek	0,00	0,00	langdurige ziekte(n)	-0,25***	0,78
kan niet bij mensen terecht	-0,14	0,87	hobby's	-0,04	0,97
voelt zich niet geïsoleerd	-0,02	0,98	vrijwilligerswerk	-0,29***	0,75
niet gelukkig in de afgelopen 4 weken	-0,06	0,94	kosteloze hulp	-0,07	0,93
niet wel eens onveilig gevoel	0,11	1,11	intercept	-0,18	0,83

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.
a Referentiecategorie = gemakkelijk bereikbaar. Cox en Snell R² = 0,03 Nagelkerke; R² = 0,04; $\chi^2 = 55,56(17)$, p = 0,000; Log likelihood = 2.573,86.
b Referentiecategorie: stemt niet.
c Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

5.2.4 Uiteindelijke effecten

De uiteindelijke resultaten, gecorrigeerd voor de achtergrondvariabelen, staan in tabel 5.8.

Wanneer alle variabelen waarvan een effect te zien was worden toegevoegd, verdwijnen de effecten van de variabelen minder regels, meer sterke leiders en mening over allochtone groepen. De verschillen op deze variabelen werden dus (mede) verklaard door de achtergrondvariabelen en de responsgerelateerde variabelen. Dit geldt echter wederom niet voor het vertrouwen in de regering. De moeilijk bereikbare groep blijft, onafhankelijk van de achtergrondkenmerken, meer tevreden over de regering. Met betrekking tot deze variabele zou de moeilijk bereikbare groep dus NMAR zijn geweest, wanneer deze niet zou zijn opgenomen in de steekproef.

Ook zijn, onafhankelijk van achtergrondkenmerken, het meerdere malen op vakantie gaan, het niet-hebben van een langdurige ziekte en ook het niet-verrichten van vrijwilligerswerk kenmerken van de moeilijk bereikbare groep.

Tabel 5.8

Het effect van de belangrijke variabelen op de kans gemakkelijk bereikbaar te zijn (logistische regressieanalyse) (n = 1883)^a

	B	exp(B)		B	exp(B)
werkenden hbo/universiteit	0,18	1,20	arbeidersklasse	-0,21*	0,81
werkend en mavo/mbo/havo	0,22	1,24	lagere middenklasse	-0,29***	0,75
werkend en lbo/lagere school	-0,01	0,99	hogere middenklasse	-0,13	0,88
eigen huishouden	-0,15	0,86	hogere klasse	0,63**	1,87
pensioen/VUT en laagopgeleid	0,10	1,11	gaat naar klassieke culturele activiteiten ^b	0,03	1,03
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,48**	0,62	gaat naar populaire culturele activiteiten ^b	0,15	1,17
scholier/student	-0,11	0,90	gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^b	0,21	1,23
werkloos/WAO en laagopgeleid	0,01	1,01	hoe vaak op vakantie	0,18**	1,20
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-0,08	0,92	langdurige ziekte(n)	-0,22**	0,80
anders	0,31	1,36	vrijwilligerswerk	-0,29***	0,75
echtpaar met < 4 kinderen	-0,28***	0,75	ontevredenheid met de regering	-0,16**	0,85
echtpaar met ≥ 4 kinderen	-0,38***	0,68	oneens met: minder regels meer sterke leiders	0,02	1,02
echtpaar zonder kinderen geen appartement	-0,46***	0,63	negatieve mening over allochtonen	-0,12	0,88
echtpaar zonder kinderen appartement	0,41**	1,51	intercept	0,54	1,71
ongehuwd samenwonend met kinderen	-0,26	0,77			
ongehuwd samenwonend zonder kinderen	0,03	1,03			
ouder met kinderen	0,18	1,19			
ongehuwd inwonend bij echtpaar met kinderen geen appartement	-0,21	0,81			
alleenstaande, ooit gehuwd, geen appartement	-0,15	0,86			
alleenstaande, ongehuwd, geen appartement	0,16	1,17			
alleenstaande, ooit gehuwd, appartement	0,09	1,10			
alleenstaande, ongehuwd, appartement	0,87***	2,38			

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Referentiecategorie = gemakkelijk bereikbaar. Cox en Snell $R^2 = 0,07$; Nagelkerke $R^2 = 0,10$; $\chi^2 = 144,84(32)$, p = 0,000; Log likelihood = 2.465,51.

b Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

5.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is onderzocht of er verschillen waren tussen de groepen moeilijk en gemakkelijk bereikbare respondenten en wat de invloed hiervan was op de resultaten. Uit dit hoofdstuk kunnen grofweg dezelfde conclusies worden getrokken als op basis van de vergelijking tussen de vier groepen respondenten in hoofdstuk 4. De moeilijk bereikbare respondenten worden gekenmerkt door een hoger percentage jongeren, hoger opgeleiden en werkenden. Ook ondernemen zij meer activiteiten buitenshuis. Zij denken positiever over allochtonen en over de regering, maar zijn het minder eens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen. Op basis van de kruistabellen werden de extra effecten gevonden dat de moeilijk bereikbare respondenten het meer oneens waren met de doodstraf en dat zij meer vertrouwen in andere mensen hadden.

Wanneer gecorrigeerd wordt voor de achtergrondkenmerken, wat het geval zou zijn bij weging, zijn moeilijk bereikbare respondenten alleen meer tevreden over de regering dan gemakkelijk bereikbare respondenten. Dit wijst erop dat de moeilijk bereikbare respondenten alleen voor deze variabele *NMAR* zouden zijn wanneer zij niet in de steekproef zouden zijn opgenomen. Wanneer voor achtergrondkenmerken gewogen zou worden dan zouden de resultaten niet verschillen. Het effect van de mening over allochtonen valt hier weg, in tegenstelling tot in hoofdstuk 4. Reden hiervoor is dat er in dit hoofdstuk naar andere groepen respondenten is gekeken. Niet de moeilijk bereikbare, maar de gecombineerde groep dacht positiever over allochtonen in hoofdstuk 4. Dit effect is overgedragen naar de moeilijk bereikbaren in dit hoofdstuk, maar is blijkbaar zwakker en verdwijnt na correctie voor respondentkenmerken.

Het uiteindelijke verschil tussen de tevredenheid over de regering van de gemakkelijk bereikbare respondenten en de totale tevredenheid over de regering was echter zeer klein. Er zouden dus waarschijnlijk geen andere conclusies zijn getrokken, wanneer de moeilijk bereikbare respondenten niet in het onderzoek zouden zijn opgenomen. Meer hierover in hoofdstuk 7.

Noot

- I Geen effect was er voor de volgende variabelen: de interesse in de politiek, de mate waarin de respondent links of rechts was, de indruk die de interviewer had van het vraaggesprek, onveiligheidsgevoel, de frequentie van ervaren onveiligheid, de aanwezigheid van no-go areas in de wijk, gevoel van isolatie van de respondent, bij mensen terecht kunnen, het hebben van hobby's, neerslachtigheid in de afgelopen vier weken, computergebruik, telefoonbezit, hoe goed is rond te komen van het huishoudinkomen, verlening kosteloze hulp, het doen van vrijwilligerswerk. Bij de meeste van deze variabelen was de verwachting ook dat zij voorspellend zouden zijn voor weigering en niet voor bereikbaarheid.

6 Bereikbaarheid als aantal pogingen tot het eerste contact

Het wel of niet bij de eerste contactpoging bereiken van een respondent, de manier waarop in hoofdstuk 5 bereikbaarheid is gemeten, is een vrij beperkte maat voor bereikbaarheid. Een manier om meer informatie over bereikbaarheid te verkrijgen is door gebruik te maken van het aantal pogingen tot contact die zijn ondernomen door de interviewers, voordat de respondent voor de eerste maal werd bereikt. Dit levert de maat op die in dit hoofdstuk is gebruikt voor bereikbaarheid. Met deze maat benaderen we, via twee verschillende methoden, dezelfde vragen als in hoofdstuk 5:

- Wat hangt samen met de bereikbaarheid van respondenten?
- Wat zijn de gevolgen hiervan voor de resultaten van Culturele Veranderingen 2004?

Het aantal contactpogingen tot aan het eerste contact wordt over het algemeen gezien als de beste indicator voor bereikbaarheid (Stoop 2005). Dit is een betere indicator dan bijvoorbeeld het totaal aantal contactpogingen, waarin ook het aantal keren dat is geweigerd meegeteld wordt. Hierdoor zou een ‘vervuilde’ bereikbaarheidsvariabele ontstaan. Het aantal contactpogingen tot het eerste contact is geen perfecte maat van bereikbaarheid, omdat interviewers kunnen inspelen op informatie die ze krijgen tijdens hun benaderingspogingen. Hierdoor kunnen zij iemand die heel weinig thuis is misschien net op het juiste moment benaderen, terwijl deze persoon in theorie toch moeilijk bereikbaar is.

Zoals te zien is in tabel 6.1 werden de meeste mensen al bij de eerste contactpoging bereikt. Daarna werd bij elke volgende poging ongeveer de helft van de nog overgebleven respondenten bereikt. Er zijn maar heel weinig respondenten bij wie veel contactpogingen nodig waren om ze te bereiken. De verdeling van deze variabele wijkt dus nogal af van de ‘normale’ verdeling die in veel analysetechnieken wordt verondersteld. Om nu effecten op het aantal benodigde contactpogingen te onderzoeken, zijn daarom wat specifiekere technieken vereist. De gebruikte technieken staan beschreven in bijlage A5 en A6 (te raadplegen op internet via www.scp.nl/robustemeningen).

De nieuwe variabele ‘aantal contactpogingen tot het eerste contact’ wordt in deze technieken gebruikt om te onderzoeken waardoor het aantal contactpogingen wordt beïnvloed en waarmee dit aantal samenhangt. Vervolgens wordt bekeken welke variabelen de kans op contact beïnvloeden en of de kans op contact verandert naarmate meerdere contactpogingen worden ondernomen. Hierbij kan tevens gekeken worden of het tijdstip waarop contact wordt gezocht invloed heeft op de kans op contact.

Tabel 6.1

Frequentieverdeling van het aantal extra contactpogingen (in aantallen en procenten)

contactpoging	frequentie	percentage	cumulatief percentage
0	1158	50	50
1	571	25	75
2	265	12	87
3	125	5	92
4	80	4	96
5	45	2	98
6	23	1	99
7	18	1	99
8	9	0	100
9	2	0	100
11	3	0	100
12	1	0	100
totaal	2300	100	

Bron:SCP (CV'04)

6.1 Wat hangt samen met het aantal contactpogingen?

Omdat de variabele 'aantal pogingen tot het eerste contact' letterlijk telt hoeveel pogingen zijn ondernomen, kan deze variabele beschouwd worden als een telvariabele. Telvariabelen hebben vaak geen normale verdeling, maar een verdeling met veel nulwaarden en heel weinig hoge waarden. Ook deze variabele heeft een dergelijke verdeling: van de respondenten is ongeveer de helft meteen de eerste keer bereikt en er zijn maar heel weinig mensen bij wie er bijvoorbeeld twaalf of dertien contactpogingen nodig waren, voordat zij bereikt werden (tabel 6.1). Door deze verdeling is een gewone multipele regressieanalyse niet correct, en daarom is een negatief binomiaal regressieanalyse uitgevoerd.

De resultaten van deze analyse kunnen echter op een soortgelijke wijze worden geïnterpreteerd als bij een multipele regressieanalyse. Een negatieve coëfficiënt voor een variabele geeft aan dat hoe hoger de waarde van deze variabele is, hoe minder contactpogingen er (gemiddeld) nodig waren om de persoon te bereiken en hoe beter de respondent dus bereikbaar was. Dit is ook terug te zien in de laatste kolom van tabel 6.2. Deze kolom geeft aan hoeveel maal groter het gemiddelde aantal benodigde contactpogingen wordt, wanneer de onafhankelijke variabele één punt toeneemt. Bij een dummyvariabele geeft deze kolom aan hoeveel maal groter het gemiddelde aantal contactpogingen is ten opzichte van de referentiecategorie (voor een voorbeeld zie bijlage A5, op internet via www.scp.nl/robuustemeningen). In de volgende paragrafen wordt op eenzelfde wijze als in hoofdstuk 4 en 5 beschreven met welke variabelen het aantal contactpogingen samenhangt.

6.1.1 Achtergrondvariabelen

Ook bij deze analyse zijn de samengestelde variabelen gezin en werk/opleiding gebruikt, evenals de variabele sociale klasse. Verder bleek dat de variabele leeftijd in deze analyse een uniek extra effect had. De resultaten zijn te zien in tabel 6.2.

Voor het aantal contactpogingen komen dezelfde voorspellers naar voren als in de vorige hoofdstukken. Wel zijn de effecten hier en daar wat sterker en komt er een aantal effecten bij. In tabel 6.2 is te zien dat om de gezinnen met kinderen (ook kinderen die bij hun ouders inwonen), huismannen/vrouwen en ouderen (gepensioneerden, echtparen zonder inwonende kinderen) te bereiken minder contactpogingen nodig waren dan voor de jongeren (ongehuwde alleenstaanden, samenwonende koppels), hoogopgeleide werkenden/studerenden en de respondenten afkomstig uit een hogere sociale klasse.

Tabel 6.2

De invloed van achtergrondkenmerken op bereikbaarheid (negatief binomiaal regressieanalyse)

	b	IRR^a		b	IRR^a
gezin ^b			met extra leeftijd ^e		
echtpaar met 1 kind	-0,17*	0,85	echtpaar met 1 kind	-0,16	0,86
echtpaar met ≥ 2 kinderen	-0,16**	0,85	echtpaar met ≥ 2 kinderen	-0,28***	0,76
echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	-0,34***	0,72	echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	-0,21**	0,81
echtpaar zonder kinderen in appartement	-0,13	0,87	echtpaar zonder kinderen in appartement	0,06	1,06
samenwonend koppel met kinderen	-0,13	0,88	samenwonend koppel met kinderen	-0,26	0,77
samenwonend koppel zonder kinderen	0,34***	1,40	samenwonend koppel zonder kinderen	0,16	1,18
alleenstaande ouder met kinderen	0,07	1,07	alleenstaande ouder met kinderen	0,04	1,04
kind bij ouders inwonend	-0,29**	0,75	kind bij ouders inwonend	-0,57***	0,56
alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	-0,19*	0,83	alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	0,13	1,14
alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	0,28**	1,32	alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	0,19	1,21
alleenstaande, ooit gehuwd in appartement	0,13	1,14	alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	0,42***	1,52
alleenstaande, ongehuwd in appartement	0,60***	1,83	alleenstaande, ongehuwd, in appartement	0,47***	1,60
intercept	0,08		werk en hoge opleiding	0,17**	1,18
werk/opleiding ^c			werk en lage opleiding	0,20*	1,22
werk en hoge opleiding	0,36***	1,43	werk en middelbare opleiding	0,07	1,07

Tabel 6.2 (vervolg)

	b	IRR ^a		b	IRR ^a
werk en lage opleiding	0,12	1,13	eigen huishouden (huisman/vrouw)	-0,08	0,92
werk en middelbare opleiding	0,11	1,12	pensioen/VUT en laagopgeleid	0,03	1,03
eigen huishouden (huisman/ vrouw)	-0,22**	0,80	pensioen/VUT en hoog- opgeleid	-0,32**	0,72
pensioen/VUT en laagopgeleid	-0,17*	0,85	scholier/student	0,06	1,06
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,39***	0,68	werkloos/WAO en laagopgeleid	-0,10	0,91
scholier/student	0,22**	1,24	werkloos/WAO en hoogopgeleid	-0,17	0,85
werkloos/WAO en laagopgeleid	-0,06	0,95	anders	0,16	1,17
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-0,11	0,89	arbeidersklasse	-0,20**	0,82
anders	0,13	1,14	lagere middenklasse	-0,22**	0,80
intercept	-0,01		hogere middenklasse	-0,02	0,98
sociale klasse ^d			hogere klasse	0,43***	1,54
arbeidersklasse	-0,19**	0,83	leeftijd	-0,01***	0,99
lagere middenklasse	-0,16**	0,85	intercept	0,60	
hogere middenklasse	0,02	1,02			
hogere klasse	0,33**	1,39			
intercept	0,13				

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a IRR = incidence rate ratio.

b Log Likelihood = -3048,0689; $\chi^2(11) = 87,35$, p = 0,0000; pseudo R² = 0,0141; LR-test of alpha = 0: $\chi^2_{\text{bar}}(01) = 669,30$, p = 0,0000.

c Log Likelihood = -3235,1409; $\chi^2(9) = 53,65$, p = 0,0000; pseudo R² = 0,0082; LR-test of alpha = 0: $\chi^2_{\text{bar}}(01) = 746,39$, p = 0,0000.

d Log Likelihood = -3123,59; $\chi^2(3) = 15,92$, p = 0,0000; pseudo R² = 0,0000; LR-test of alpha = 0: $\chi^2_{\text{bar}}(01) = 762,44$, p = 0,0000.

e Log Likelihood = -2.896,29; $\chi^2(24) = 141,21$, p = 0,0000; pseudo R² = 0,02; LR-test of alpha = 0: $\chi^2_{\text{bar}}(01) = 586,29$, p = 0,0000.

Bron: SCP (CV'04)

6.1.2 Inhoudelijke variabelen

Als inhoudelijke variabelen zijn weer de meningen gebruikt over de regering, abortus, doodstraf, euthanasie, allochtonen, het straffen van misdadigers, het vertrouwen in andere mensen en de behoefte aan minder regels en meer sterke leiders. De resultaten staan in tabel 6.3. Een minder goede bereikbaarheid hangt samen met tevredenheid met de regering, het verwerpen van de stelling dat minder regels en meer sterke leiders goed zijn voor het land, het oneens zijn met de stelling dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd moet worden en een positievere mening over allochtonen. Deze resultaten komen weer grotendeels overeen met de eerdere resultaten, met uitzondering van het effect voor de mening over het straffen van misdadigers.

Tabel 6.3

De samenhang van inhoudelijke variabelen met bereikbaarheid (negatief binomiaal regressieanalyse) (n = 2057)^a

	b	IRR^b
ontevredenheid met de regering	-0,21***	0,81
geen vertrouwen in andere mensen	0,11	1,11
oneens met: minder regels meer sterke leiders	0,06**	1,06
oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	0,06**	1,06
oneens met de doodstraf	0,01	1,01
oneens met euthanasie	-0,01	0,99
oneens met abortus	-0,04	0,96
negatieve mening over allochtonen	-0,16***	0,86
intercept	0,57	

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Log likelihood = -2869,2285; $\chi^2(8) = 52,69$; p = 0,000; pseudo R² = 0,009; LR-test of $\alpha = 0$; $\chi^2_{bar2}(01) = 638,47$; p = 0,000.

b Incidence rate ratio.

Bron: SCP (CV'04)

6.1.3 Responsgerelateerde variabelen

Een aantal extra effecten werd gevonden bij de responsgerelateerde variabelen. De mate waarin respondenten minder lezen over de politiek verhoogt het gemiddelde aantal benodigde contactpogingen (zie tabel 6.4). Gemiddeld minder contactpogingen zijn nodig om de respondenten die minder bij mensen terecht kunnen te bereiken. Net als in hoofdstuk 5 wordt hier gevonden dat respondenten die vrijwilligerswerk verrichten beter te bereiken zijn. Respondenten die aan populaire en respondenten die aan zowel populaire als klassieke culturele activiteiten deelnemen zijn moeilijker te bereiken dan respondenten die geen culturele activiteiten ondernemen. Respondenten die alleen aan klassieke culturele activiteiten deelnemen zijn niet moeilijker te bereiken. Bij respondenten zonder een langdurige ziekte en respondenten die vaak op vakantie gaan zijn gemiddeld meer contactpogingen nodig om ze te bereiken.

Tabel 6.4

De samenhang van responsgerelateerde variabelen met bereikbaarheid (negatief binomiaal regressieanalyse) (n = 1991)^a

	b	IRR^b
minder lezen over de politiek	0,11**	1,11
afkeuren burgerlijke ongehoorzaamheid	-0,05	0,95
niet wel eens onveilig gevoel	0,13*	0,88
kan niet bij iemand terecht	-0,13**	0,87
vrijwilligerswerk	-0,18**	0,84
kosteloze hulp	0,01	1,01
gaat zeker stemmen ^c	0,17	1,18
gaat misschien stemmen ^c	0,07	1,08
voelt zich niet geïsoleerd	-0,07	0,93
heeft hobby's	-0,00	1,00
gelukkig in de afgelopen 4 weken	-0,00	1,00
gaat naar klassieke culturele activiteiten ^d	0,16	1,18
gaat naar populaire culturele activiteiten ^d	0,29**	1,34
gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^d	0,40***	1,49
langdurige ziekte(n)	-0,12**	0,89
hoe vaak op vakantie	0,09**	1,09
intercept	-0,07	

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Log likelihood = -2841,44; $\chi^2(16) = 62,05$; p = 0,000; pseudo R² = 0,01; LR-test of alpha = 0: $\chi^2_{bar}(01) = 662,75$ p = 0,000.

b Incidence rate ratio.

c Referentiecategorie: stemt niet.

d Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

6.1.4 Resultaten na correctie

Wanneer alle belangrijke achtergrondvariabelen samen met de inhoudelijke variabelen worden opgenomen, krijgen we een resultaat als weergegeven in tabel 6.5. Het doel hier is voornamelijk te kijken of de inhoudelijke variabelen nog samenhangen met het aantal contactpogingen, wanneer gecorrigeerd wordt voor de achtergrondvariabelen. De mening over de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen is de enige variabele waarvan het effect wegvalt, wanneer wordt gecorrigeerd voor de achtergrondvariabelen. Deze variabele hangt vooral samen met leeftijd en opleidingsniveau en het effect valt daarom weg wanneer gecorrigeerd wordt voor die variabelen.

De effecten van de grotere tevredenheid met de regering bij de moeilijker bereikbare personen en van de positievere houding tegenover allochtonen blijven in stand en zijn dus onverklaarbaar vanuit de huidige meegenomen variabelen. Ook lezen over

de politiek en deelname aan zowel klassieke als populaire culturele activiteiten blijven bereikbaarheid voorspellen, wanneer gecorrigeerd wordt voor achtergrondvariabelen.

Tabel 6.5

De samenhang van alle belangrijke variabelen met bereikbaarheid (negatief binomiaal regressieanalyse) (n = 1880)^a

	b	IRR^b		b	IRR^b
echtpaar met 1 kind	-0,05	0,95	arbeidersklasse	-0,12	0,89
echtpaar met ≥ 2 kinderen	-0,27***	0,76	lagere middenklasse	-0,16**	0,86
echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	-0,18**	0,84	hogere middenklasse	0,02	1,02
echtpaar zonder kinderen, in appartement	0,12	1,12	hogere klasse	0,26**	1,30
samenwonend koppel met kinderen	-0,20	0,82	leeftijd	-0,01**	0,99
samenwonend koppel zonder kinderen	0,07	1,07	ontevredenheid met de regering	-0,16***	0,85
alleenstaande ouder met kinderen	0,10	1,10	oneens met: minder regels meer sterke leiders	-0,02	0,98
kind bij ouders inwonend	-0,61***	0,54	oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	0,07***	1,08
alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	0,09	1,09	negatieve mening over allochtonen	-0,13**	0,88
alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	0,13	1,14	lezen over de politiek	0,11***	1,12
alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	0,40**	1,50	wel eens onveilig gevoel	-0,07	0,93
alleenstaande, ongehuwd, in appartement	0,42***	1,52	kan bij iemand terecht	-0,10	0,90
werk en hoge opleiding	0,13	1,13	vrijwilligerswerk	-0,09	0,92
werk en lage opleiding	0,10	1,11	gaat naar klassieke culturele activiteiten ^c	0,17	1,19
werk en middelbare opleiding	0,01	1,01	gaat naar populaire cultu- rele activiteiten ^c	0,16	1,18
eigen huishouden (huisman/ vrouw)	-0,14	0,87	gaat naar klassieke en popu- laire culturele activiteiten ^b	0,22**	1,25
pensioen/VUT en laagopgeleid	0,07	1,07	langdurige ziekte(n)	-0,10*	0,90
pensioen/VUT en hoogopgeleid	-0,31**	0,73	hoe vaak op vakantie	0,07	1,07
scholier/student	0,08	1,08	intercept	0,77	
werkloos/WAO en laagopgeleid	-0,00	1,00			
werkloos/WAO en hoogopgeleid	-0,10	0,90			
anders	0,17	1,19			

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Log likelihood = -2622,1347; $\chi^2(37) = 179,60$; p = 0,0000; pseudo R² = 0,0331.

b Incidence rate ratio.

c Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

Bron: SCP (CV'04)

6.2 Wat beïnvloedt de kans op contact?

Een andere manier om bereikbaarheid te onderzoeken is door te bekijken wat de kans op contact op een bepaald moment beïnvloedt. In plaats van te bestuderen wat er samenhangt met het aantal contactpogingen, of welke mensen gemakkelijk of moeilijk bereikbaar zijn, wordt hier gekeken naar: de kans, op elk moment in het benaderingsproces, dat er contact wordt gelegd bij de desbetreffende contactpoging, gegeven dat er nog geen eerder contact heeft plaatsgevonden. Om deze kans te berekenen is gebruikgemaakt van een *discrete hazard rate* logistisch model, dat eerder door andere onderzoekers voor hetzelfde doeleinde is gebruikt (Campanelli et al. 1997; Stoop 2005). Dit model staat beschreven in bijlage A6 (te raadplegen op internet via www.scp.nl/robustemeningen).

Bij de analyses in deze paragraaf worden alleen de uiteindelijke respondenten meegenomen. Voor de non-respondenten is wel het aantal contactpogingen bekend, maar zijn er weinig variabelen die gebruikt kunnen worden om de kans op contact te voorspellen. Dit betekent wel dat de kans die hier wordt berekend niet de algehele kans op contact is, maar de kans op contact met mensen die uiteindelijk meewerkten.

In de volgende paragrafen wordt onderzocht welke variabelen van invloed zijn op de kans om contact te leggen met een uiteindelijke respondent, bij een willekeurige contactpoging, wanneer nog niet eerder contact is gelegd. Naast de invloed van de gebruikelijke achtergrond, responsgerelateerde en inhoudelijke variabelen, wordt de invloed van het aantal contactpogingen op de kans op contact bekeken.

6.2.1 Het aantal contactpogingen

De kans op contact wordt wat kleiner, naarmate er meer contactpogingen worden gedaan (tabel 6.6). Dit kan worden verklaard, doordat men bij latere contactpogingen teruggaat naar adressen waar mensen minder vaak thuis zijn. Het effect valt echter in veel van de volgende analyses weg, doordat het door de andere variabelen verklaard wordt. Dit betekent bijvoorbeeld dat de kans op contact bij een latere contactpoging kleiner is, omdat mensen die meerdere contactpogingen nodig hebben minder vaak thuis zijn omdat zij werken. Het effect van het aantal contactpogingen op de kans op contact is niet zeer groot en over het algemeen kan gezegd worden dat bij elke volgende contactpoging ongeveer de helft van het aantal overgebleven respondenten bereikt werd.

Tabel 6.6

Effect van het aantal contactpogingen op de kans op contact

	coëfficiënt
contactpoging	-0,07***
intercept	-0,14

*** p < 0,01.

Bron: SCP (CV'04)

6.2.2 Achtergrondvariabelen

In tabel 6.7 is te zien welke achtergrondkenmerken op elk contactmoment invloed hebben op de kans op contact bij een contactpoging. Deze komen overeen met de eerder gevonden resultaten. De kans op contact was groter bij gezinnen met kinderen (ook bij ouders inwonende kinderen), huismannen/vrouwen, gepensioneerden en ouderen zonder appartement. Ook bij respondenten uit de arbeiders- en lagere middenklasse was deze kans groter. De kans op contact was kleiner bij (jonge) ongehuwde koppels en alleenstaanden, hoogopgeleide werkenden, scholieren en studenten en respondenten uit de hogere sociale klasse. Gecorrigeerd voor deze variabelen was er ook nog een significant effect van leeftijd. De kans op contact wordt groter, naarmate de mensen ouder zijn.

Tabel 6.7

De invloed van achtergrondvariabelen op de kans om bereikt te worden (discrete hazard rate logistische regressie)

gezin ^a	coëfficiënt	met leeftijd ^d	coëfficiënt
contactpoging	-0,02	contactpoging	-0,02
echtpaar met 1 kind	0,17*	echtpaar met 1 kind	0,17*
echtpaar met ≥ 2 kinderen	0,16**	echtpaar met ≥ 2 kinderen	0,25***
echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	0,33***	echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	0,25***
echtpaar zonder kinderen, in appartement	0,13	echtpaar zonder kinderen, in appartement	0,01
samenwonend koppel met kinderen	0,13	samenwonend koppel met kinderen	0,21
samenwonend koppel zonder kinderen	-0,33***	samenwonend koppel zonder kinderen	-0,22*
alleenstaande ouder met kinderen	-0,07	alleenstaande ouder met kinderen	-0,08
kind bij ouders inwonend	0,28**	kind bij ouders inwonend	0,41***
alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	0,19**	alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	-0,01

Tabel 6.7 (vervolg)

	coëfficiënt		coëfficiënt
alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	-0,27**	alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	-0,20
alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	-0,12	alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	-0,31**
alleenstaande, ongehuwd, in appartement	-0,59***	alleenstaande, ongehuwd, in appartement	-0,50***
intercept	-0,03	werk en hoge opleiding	-0,21**
sociale klasse ^b		werk en lage opleiding	-0,23**
contactpoging	-0,04**	werk en middelbare opleiding	-0,13
arbeidersklasse	0,18***	eigen huishouden (huisman/vrouw)	0,11
lagere middenklasse	0,15**	pensioen/VUT en laagopgeleid	0,12
hogere middenklasse	-0,02	pensioen/VUT en hoogopgeleid	0,49***
hogere klasse	-0,32**	scholier/student	-0,22
intercept	-0,03	werkloos/WAO en laagopgeleid	0,10
werk/opleiding ^c		werkloos/WAO en hoogopgeleid	0,14
contactpoging	-0,04**	anders	-0,18
werk en hoge opleiding	-0,35**	arbeidersklasse	0,18**
werk en lage opleiding	-0,12	lagere middenklasse	0,20***
werk en middelbare opleiding	-0,11	hogere middenklasse	0,03
eigen huishouden (huisman/vrouw)	0,22**	hogere klasse	-0,40***
pensioen/VUT en laagopgeleid	0,16*	leeftijd	-0,01
pensioen/VUT en hoogopgeleid	0,38**	intercept	-0,04
scholier/student	-0,21**		
werkloos/WAO en laagopgeleid	0,05		
werkloos/WAO en hoogopgeleid	0,11		
anders	-0,14		
intercept	0,09		

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a Log likelihood = -3048,0478; LR $\chi^2(12) = 95,87$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; pseudo R² = 0,0155.

b Log likelihood = -3234,8472; LR $\chi^2(10) = 62,14$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; pseudo R² = 0,0095.

c Log likelihood = -3123,8015; LR $\chi^2(4) = 23,14$; Prob > $\chi^2 = 0,0001$; pseudo R² = 0,0037.

d Log likelihood = -2912,928; LR $\chi^2(4) = 143,13$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; pseudo R² = 0,0240.

Bron: SCP (CV'04)

6.2.3 Meningen

De kans op contact wordt groter, naarmate mensen minder tevreden zijn met de regering, naarmate ze minder regels en meer sterke leiders propageren, wanneer ze vinden dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd moet worden en naarmate mensen negatiever zijn over alloctonen (zie tabel 6.8). Dit is geheel in overeenstemming met paragraaf 6.1. Ook hier wordt gevonden dat de mensen die vinden dat een misdadiger gestraft en niet veranderd moet worden moeilijker bereikbaar zijn.

Tabel 6.8

De invloed van meningen op de kans op contact (discrete hazard rate logistische regressie)^a

	coëfficiënt
contactpoging	-0,03
ontevredenheid met de regering	0,21***
geen vertrouwen in andere mensen	-0,11
oneens met: minder regels meer sterke leiders	-0,06**
oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	-0,06**
oneens met de doodstraf	-0,01
oneens met euthanasie	0,00
oneens met abortus	0,05
negatieve mening over allochtonen	0,15***
intercept	-0,49

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a LR $\chi^2(9) = 60,27$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; Log likelihood = -2938,262; pseudo R² = 0,01.

Bron: SCP (CV'04)

6.2.4 Responsgerelateerde variabelen

Omdat er in deze analyse ook karakteristieken van de aparte contactpogingen meegenomen kunnen worden, is als responsgerelateerde variabele het dagdeel ten tijde van de contactpoging opgenomen (zie tabel 6.9). Een contactpoging in de avond vergroot de kans op contact aanzienlijk. Wat betreft activiteiten buitenshuis wordt de kans op contact verlaagd door veel culturele participatie. Het hebben van een langdurige ziekte verhoogt de kans op contact. Naast deze kenmerken blijkt ook bij respondenten die minder lezen over de politiek de kans op contact lager te zijn, terwijl bij respondenten die zich onveilig voelen en die aangeven minder bij andere mensen terecht te kunnen de kans op contact hoger is. Dit laatste is waarschijnlijk omdat deze mensen minder het huis uit gaan. Ook het doen van vrijwilligerswerk verhoogt de kans op contact weer.

Tabel 6.9

De invloed van responsgerelateerde variabelen op de kans op contact (discrete hazard rate logistische regressie)^a

	coëfficiënt		coëfficiënt
contactpoging	-0,04**	heeft hobby's	0,01
minder lezen over de politiek	-0,11***	gelukkig in de afgelopen 4 weken	-0,00
afkeuren burgerlijke ongehoorzaamheid	0,05	gaat naar klassieke culturele activiteiten ^c	-0,16
wel eens onveilig gevoel	0,14**	gaat naar populaire culturele activiteiten ^c	-0,28**
kan niet bij iemand terecht	0,15**	gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^c	-0,41***
vrijwilligerswerk	0,17**	langdurige ziekte(n)	0,28***
kosteloze hulp	0,00	hoe vaak op vakantie	-0,08*
gaat zeker stemmen ^b	-0,21**	contactpoging in de avond ^d	0,57***
gaat misschien stemmen ^b	-0,12	intercept	-0,11
voelt zich geïsoleerd	0,04		

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.
a LR $\chi^2(18) = 159,23$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; log likelihood = -2721.0106; pseudo R² = 0,0284.
b Referentiecategorie: stemt niet.
c Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.
d Referentiecategorie: contactpoging overdag.

Bron: SCP (CV'04)

6.2.5 Effecten na correctie

Ten slotte worden weer alle variabelen die in de vorige analyses van invloed bleken te zijn op de kans op contact in een analyse bekeken. Dan blijkt wederom dat het effect van de mening over de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen vervalst. De effecten van tevredenheid met de regering en de mening over het straffen van misdadigers en ook het effect van de mening over allochtonen worden niet verklaard door de achtergrondvariabelen en deze variabelen hangen dus direct samen met de kans om bereikt te worden.

De effecten van vakantie, culturele participatie en lezen over de politiek blijven aanwezig na correctie voor de achtergrondvariabelen als sociale klasse. Ook het niet bij iemand terechtkunnen blijft de kans op contact verhogen, net als contactpogingen in de avond (zie tabel 6.10).

Tabel 6.10

De invloed van de belangrijke variabelen op de kans op contact (discrete hazard rate logistische regressie)^a

	coëfficiënt		coëfficiënt
contactpoging	0,01	arbeidersklasse	0,13*
echtpaar met 1 kind	0,06	lagere middenklasse	0,16*
echtpaar met ≥ 2 kinderen	0,27*	hogere middenklasse	-0,01*
echtpaar zonder kinderen (zonder appartement)	0,16*	hogere klasse	-0,29
echtpaar zonder kinderen, in appartement	-0,10	sekse	-0,07
samenwonend koppel met kinderen	0,21	leeftijd	0,01*
samenwonend koppel zonder kinderen	-0,09	ontevredenheid met de regering	0,16***
alleenstaande ouder met kinderen	-0,01	oneens met: minder regels meer sterke leiders	0,01
kind bij ouders inwonend	0,63	oneens met: misdadiger niet straffen maar veranderen	-0,06**
alleenstaande, ooit gehuwd (zonder appartement)	-0,05	negatieve mening over allochtonen	0,14**
alleenstaande, ongehuwd (zonder appartement)	-0,15	minder lezen over de politiek	-0,13***
alleenstaande, ooit gehuwd, in appartement	-0,48	wel eens onveilig gevoel	0,09
alleenstaande, ongehuwd, in appartement	-0,45	kan niet bij iemand terecht	0,15**
werk en hoge opleiding	-0,15*	vrijwilligerswerk	0,09
werk en lage opleiding	-0,13	gaat naar klassieke culturele activiteiten ^b	-0,17
werk en middelbare opleiding	-0,02*	gaat naar populaire culturele activiteiten ^b	-0,19
eigen huishouden (huisman/vrouw)	0,25	gaat naar klassieke en populaire culturele activiteiten ^b	-0,25**
pensioen/VUT en laagopgeleid	-0,11	langdurige ziekte(n)	0,22**
pensioen/VUT en hoogopgeleid	0,28	hoe vaak op vakantie	-0,06
scholier/student	-0,08	contactpoging in de avond ^c	0,63***
werkloos/WAO en laagopgeleid	0,04	intercept	-1,21***
werkloos/WAO en hoogopgeleid	0,09		
anders	-0,18		

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1.

a LR $\chi^2(40) = 274,72$; Prob > $\chi^2 = 0,0000$; log likelihood = -2512.1615; pseudo R² = 0,0518.

b Referentiecategorie: gaat niet naar culturele activiteiten.

c Referentiecategorie: contactpoging overdag.

Bron: SCP (CV'04)

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is bereikbaarheid benaderd op een *continuum of resistance* manier, door te kijken naar het aantal contactpogingen in plaats van naar het wel of niet bij de eerste contactpoging bereikt worden. Dit levert grotendeels dezelfde resultaten op als in hoofdstuk 4 en 5 gevonden zijn, maar met nog een aantal extra effecten:

- Bij de achtergrondvariabelen komen scholieren/studenten en kinderen die bij hun ouders inwonen naar voren als moeilijk bereikbaar.
- Bij de responsgerelateerde variabelen zijn er enige extra effecten: minder lezen over de politiek verlaagt de bereikbaarheid, een onveilig gevoel en het niet bij iemand terecht kunnen verhogen de bereikbaarheid.

Net als in de voorgaande hoofdstukken werd gevonden dat verschillende inhoudelijke variabelen samenhangen met bereikbaarheid. Naast tevredenheid met de regering, het oneens zijn met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen en een positievere mening over allochtonen hing in voorgaande analyses ook het oneens zijn met het feit dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd moet worden samen met bereikbaarheid.

Na correctie voor achtergrondvariabelen viel het effect van het oneens zijn met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen weg, de andere effecten bleven aanwezig. In deze analyses bleek er dus wel degelijk een aantal variabelen te zijn die samenhangen met bereikbaarheid, zonder dat hiervoor gecorrigeerd kan worden met behulp van achtergrondvariabelen. Wanneer mensen die moeilijk bereikbaar zijn niet bereikt worden, zijn de resultaten van deze variabelen vertekend, en kan dit niet door middel van weging worden verholpen. Wanneer de effecten op zichzelf bekeken worden, zijn ze echter vrij klein, wat betekent dat de interpretatie waarschijnlijk niet anders zou zijn geweest wanneer de moeilijk bereikbare personen niet bereikt zouden zijn. Meer hierover in hoofdstuk 7.

De resultaten in dit hoofdstuk lijken aan te geven, dat er meer effecten zijn wanneer niet alleen bekeken wordt of mensen gemakkelijk of moeilijk bereikbaar zijn, maar wanneer ook de graad van moeilijkheid wordt meegenomen in de analyse. In paragraaf 6.1 is dit gedaan door het aantal contactpogingen te bekijken, in paragraaf 6.2 door iedere contactpoging apart mee te nemen. Hierdoor werden kenmerken van zeer moeilijk bereikbaren meerdere malen meegenomen bij het voorspellen van de kans op contact. Er werden op deze manier meer effecten gevonden van bereikbaarheid, die echter in de lijn lagen van de eerder gevonden resultaten. Lynn en Clarke (2001) vonden ook dat wanneer de grens voor het aanduiden van moeilijk bereikbare respondenten steeds verder werd verschoven (van meer dan 6 naar meer dan 8 naar meer dan 10 benodigde contactpogingen), de resultaten min of meer hetzelfde aangaven, maar de effecten sterker werden. Dit is een aanwijzing dat het *continuum of resistance* model werkt, maar ook dat je met het gebruiken van één extra contactpoging als afkappunt voor de moeilijke respondenten al een groot deel van de kenmerken van moeilijk bereikbare respondenten te pakken hebt.

7 Effecten van een andere selectie- en benaderingsmethode

Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is te weten komen of de responsverhogende strategieën die in 2004 zijn uitgevoerd bij het werven van respondenten voor Culturele Veranderingen, effect hebben gehad op de resultaten van dit onderzoek. Zouden er andere conclusies zijn getrokken wanneer de extra geworven mensen niet aan het onderzoek zouden hebben meegewerkt? En hebben de strategieën eigenlijk gewerkt? Zijn er meer ‘moeilijke’ respondenten opgenomen in de steekproef in 2004 en is deze steekproef een betere afspiegeling van de populatie? Zijn er nog andere verschillen tussen de steekproeven die de resultaten zouden kunnen hebben beïnvloed? Deze vragen zullen in het komende hoofdstuk beantwoord worden.

Allereerst wordt gekeken wat de effecten zijn van de toevoeging van de ‘moeilijke’ respondenten op de resultaten van Culturele Veranderingen 2004 en of eventuele veranderingen van 2002 naar 2004 hierdoor verklaard zouden kunnen worden. Vervolgens wordt gekeken of de toevoeging van moeilijke respondenten ervoor heeft gezorgd dat de twee steekproeven minder op elkaar gingen lijken wat betreft achtergrondkenmerken. In de derde paragraaf wordt gekeken of de twee steekproeven een goede afspiegeling vormen van de populatie.

7.1 Inhoudelijke effecten na toevoeging van moeilijke respondenten

Verschillen in resultaten tussen de uiteindelijke steekproef in 2004 en de gemakkelijke respondenten in 2004

In de voorafgaande hoofdstukken zijn de verschillen tussen gemakkelijke en moeilijke respondenten besproken. Wat hebben deze verschillen nu voor invloed op de resultaten van Culturele Veranderingen 2004? Waren de resultaten anders geweest wanneer de moeilijke respondenten niet bij Culturele Veranderingen 2004 waren betrokken?

In tabel 7.1 (kolom 6) staan de verschillen tussen de uitkomsten zoals ze waren geweest wanneer alleen de ‘gemakkelijke’ respondenten in de steekproef waren opgenomen (kolom 5) en de uiteindelijke uitkomsten zoals ze gebruikt zijn in de officiële documenten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) (o.a. *De sociale staat van Nederland 2005*) (kolom 4). Te zien is dat de verschillen in resultaten procentueel gezien klein zijn. Nergens is er een verschil van meer dan vijf procentpunten waar te nemen. De belangrijkste verschillen zijn:

- Bescherming van de vrijheid van meningsuiting werd in de uiteindelijke resultaten belangrijker gevonden (50% i.p.v. 45% hecht hieraan uiteindelijk belang). Dit wordt echter deels veroorzaakt door de moord op Theo van Gogh, zoals beschreven in hoofdstuk 4.

- De ontevredenheid over de regering is iets minder sterk, wanneer de moeilijke respondenten worden opgenomen (48% i.p.v. 44% is uiteindelijk tevreden).
- Iets minder mensen zijn het eens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen (61% i.p.v. 64%). Wanneer gecorrigeerd zou worden door te wegen naar opleidingsniveau en leeftijd, zoals beschreven in hoofdstuk 4, is dit verschil echter niet meer significant.

Ondanks het feit dat er significante verschillen zijn tussen de groepen respondenten op deze variabelen zouden de gerapporteerde uitkomsten niet erg veel verschillen, wanneer de moeilijke respondenten niet in de steekproef waren opgenomen.

Geven de moeilijke respondenten een verklaring voor de verschillen 2002-2004?

Vallen nu de meest opvallende verschillen tussen 2002 en 2004 te verklaren doordat er in 2002 relatief weinig 'moeilijke' respondenten waren opgenomen? Uit *De sociale staat van Nederland 2005* blijkt dat er bij de volgende onderwerpen grote verschillen waren tussen 2002 en 2004 (tabel 7.1, kolom 7):

- een daling in de tevredenheid met de regering (dit is een voortzetting van de dalende tevredenheid die zich tussen 2000 en 2002 voordeed);
- een stijging in het percentage mensen dat van mening is dat misdadigers eerder gestraft dan veranderd moeten worden;
- een positievere houding tegenover allochtone groepen;
- een sterke daling van het aantal mensen dat vrijwilligerswerk doet of kosteloze hulp verleent (dit aantal was stijgende, maar is nu gedaald);
- een daling in de interesse in de politiek (terugval naar het niveau van 2000, na een verhoogde interesse in 2002);
- een stijging in het belang dat gehecht wordt aan economische groei en aan minder werkloosheid als politieke doelen;
- een daling in het belang dat gehecht wordt aan het handhaven van orde en een meer persoonlijke samenleving als politieke doelen.

Ook zijn er verschillen met eerdere jaren:

- Het percentage mensen dat het eens is met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen is sterk gestegen vanaf het jaar 2000, van 33% naar 61%. Deze mening is in 2002 niet gemeten.

Tabel 7.1

Verschillen in resultaten tussen jaargangen en tussen gemakkelijke respondenten en de totale resultaten (in procenten)

	2000	2002	2004	2004	totaal 2004- easy easy2004 verschil in %	2002-2004 verschil in %	2002- easy2004 verschil in %
politieke doelen							
orde	58	59	52	49	3	6*	9*
inspraak vergroten	18	18	22	23	-1	-5*	-5*
prijsstijging tegengaan	25	31	32	36	-3	-1	-4*
vrije woord beschermen	43	47	50	45	5*	-3*	2
economische groei	21	23	31	30	1	-8*	-7*
sterk leger	3	5	6	5	1	-1	0
inspraak werk/plaats	19	17	18	19	-1	-1	-2
fraaie steden/platteland	8	7	6	6	0	0	0
stabiele economie houden	50	54	53	53	0	2	2
strijd tegen misdaad	63	56	51	51	1	5*	5
persoonlijke samenleving	44	43	33	32	1	10*	11*
ideeën belangrijker dan geld	25	23	20	20	0	3	2
minder werklozen	25	30	45	48	-3	-15*	-18*
milieu	33	24	19	20	-1	6*	5*
sociale zekerheid	55	54	53	56	-3	0	-3
opvang immigranten	11	10	8	7	1	2*	3*
meningen/achtergronden							
misdadigers veranderen i.p.v. straffen							
voor bepaalde misdaden doodstraf	42	46	37	39	-2	9*	7*
seksmisdadigers genezen i.p.v. straf	39	33	33	35	-2	0	-3
vindt zich links	29	33	26	27	-1	7*	6*
vindt zich rechts	34	39	37	39	-2	2	0
zou stemmen verkiezingen Tweede Kamer	29	34	33	34	-1	1	-1
leest regelmatig politiek NL							
leest nooit politiek NL	75	85	83	81	2	2	4
sterke interesse politiek	34	46	44	44	0	3	3
geen interesse politiek	14	10	15	14	1	-5*	-4*
positieve houding allochtonen	9	15	13	13	0	1	2
tevredenheid met regering	13	8	13	12	1	-5*	-4*
de meeste mensen te vertrouwen	23	17	21	18	2	-4*	-1
vrijwilligerswerk	77	59	48	44	4*	11*	15*
kosteloze hulp	47	54	55	53	2	-1	1
minder regels, meer sterke leiders	28	31	24	26	-2	6*	4*
	24	25	16	17	-1	9*	8*

* Dit verschil valt buiten het 95%-CI, gegeven dat het verschil tussen de twee populatieproporties 0 zou zijn.

Bron: SCP (CV'00, '02, '04)

In tabel 7.1 is te zien hoe in 2004 de hiervoor genoemde items zijn beantwoord door de gemakkelijke respondenten (kolom 4) en de totale steekproef (kolom 3) en hoe de items in 2002 (kolom 2) en in 2000¹ (kolom 1) zijn beantwoord. Een illustratie van de belangrijkste verschillen door het toevoegen van moeilijke respondenten is gegeven in figuur 7.1. In deze figuur is met een stippellijn het resultaat in de gemakkelijke groep in 2004 en met de ononderbroken lijn het totale resultaat in 2004 aangegeven.

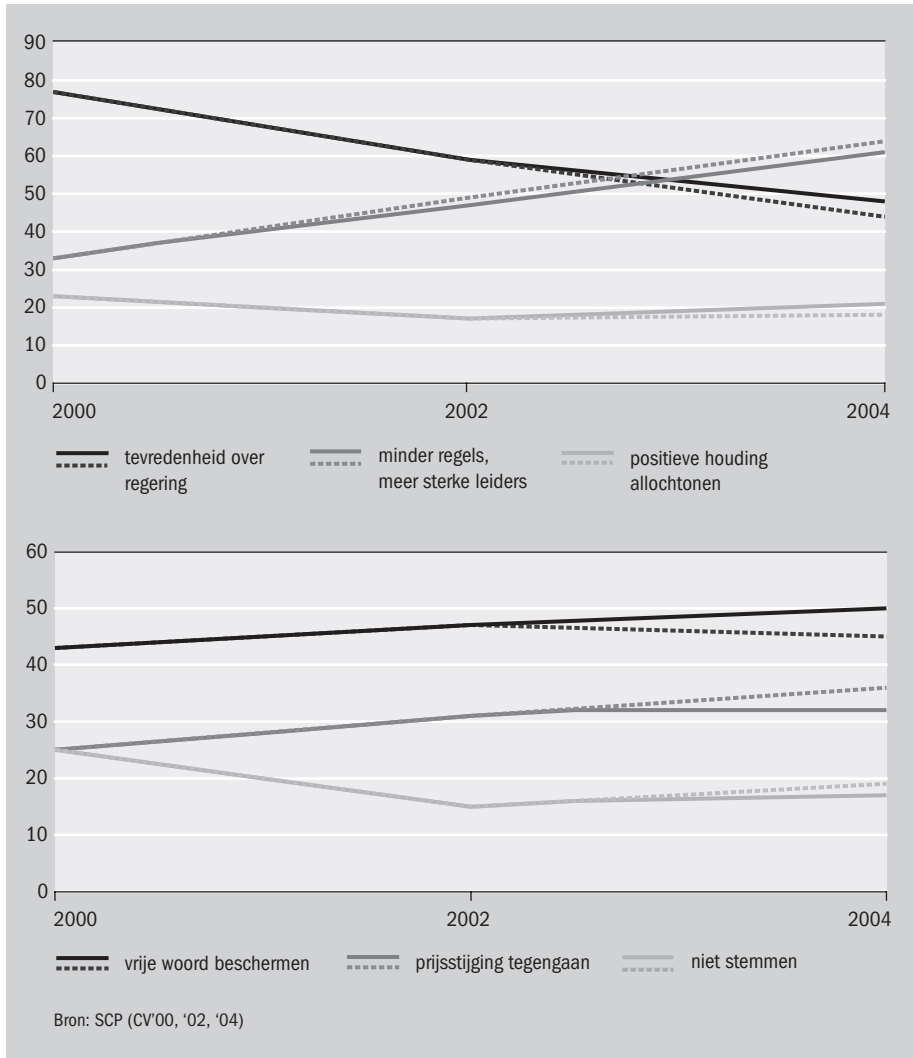
- Bij sommige vragen is het verschil tussen 2002 en 2004 in de gemakkelijke groep groter, zoals bij de verlaagde ontevredenheid met de regering en de roep om minder regels en meer sterke leiders.
- Dit is ook het geval bij het belang dat wordt gehecht aan politieke doelen: er wordt nog minder belang gehecht aan orde en nog meer belang aan de bestrijding van de werkloosheid in de ‘gemakkelijke’ groep.
- Er zijn twee vragen waar eventueel verschillend over gerapporteerd zou worden, wanneer alleen de gemakkelijke groep was bekeken. Er zou geen positievere mening over allochtonen zijn gerapporteerd en er zou gerapporteerd kunnen zijn dat het percentage mensen dat van plan was om te gaan stemmen hoger was geworden.
- Bij twee politieke doelen zou ook anders gerapporteerd zijn. Er zou een stijging gerapporteerd kunnen zijn in het belang dat gehecht wordt aan het tegengaan van prijsstijgingen en geen verschil gevonden zijn in het belang dat gehecht wordt aan de bescherming van de vrijheid van meningsuiting, wanneer alleen de gemakkelijke groep was opgenomen. Dit laatste effect wordt echter deels veroorzaakt door de moord op Theo van Gogh, zoals beschreven in hoofdstuk 4.

We zien eigenlijk maar bij weinig variabelen dat de gevonden (significante) verschillen tussen 2002 en 2004 er niet geweest zouden zijn, wanneer alleen de gemakkelijke respondenten waren gebruikt. Waar verschillen zijn aan te wijzen tussen de uitkomsten van 2002 en 2004, zijn deze over het algemeen gelijk of nog extremer wanneer alleen de ‘gemakkelijke’ respondenten worden bekeken. De enige onderwerpen waarvoor er geen verschil was geweest in vergelijking met alleen de gemakkelijke respondenten zijn de mening over allochtonen en het belang dat gehecht wordt aan de vrijheid van meningsuiting, maar deze verschillen waren al niet erg groot: vier en drie procentpunt.

Dit resultaat is in overeenstemming met het onderzoek van Curtin et al. (2000), die ook weinig tot geen verschillen in resultaten vonden na het weglaten van de moeilijke respondenten. Al met al kunnen de meeste belangrijke verschuivingen tussen 2002 en 2004 niet verklaard worden doordat er meer moeilijke respondenten waren opgenomen in de steekproef van 2004.

Figuur 7.1

De belangrijkste verschillen tussen de gemakkelijke respondenten en de totale groep respondenten, uitgezet in de tijd (in procenten)

7.2 Vergelijking 2002-2004 op achtergrondkenmerken

Naar aanleiding van het voorgaande valt te concluderen dat de verschuivingen in resultaten niet veroorzaakt zijn door het interviewen van meer 'moeilijke' respondenten. De vraag rijst nu óf er wel meer 'moeilijke' respondenten hebben meegedaan in 2004 dan in 2002.

Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat bepaalde kenmerken de moeilijk bereikbare personen onderscheiden van de gemakkelijk bereikbare personen (in ieder geval in 2004). Over het algemeen werken de personen die behoren tot de moeilijk bereikbare groep wat vaker en zijn ze wat minder vaak gepensioneerd, huisman/vrouw of werkloos. Verder zijn (jonge) ongehuwden en koppels zonder kinderen moeilijk bereikbaar en (grotere) gezinnen met kinderen en (oudere) ooit gehuwden en echtparen zonder kinderen gemakkelijker bereikbaar. Ook zijn er onder de moeilijk bereikbare personen meer mensen met een hoger opleidingsniveau.

We vergelijken eerst de twee steekproeven op basis van leeftijd en gezinssamenstelling (tabel 7.2).

- Wat opvalt is dat zich onder de uiteindelijke respondenten in 2004 meer ouderen bevinden dan in 2002: er zitten 8% meer ouderen en 4% minder jongeren in deze steekproef, beide significante verschillen in percentages. Dit verschil is nog sterker, wanneer we de gemakkelijke respondenten vergelijken met de respondenten van 2002.
- Wanneer we kijken naar het verschil in burgerlijke staat, zien we dat, in de lijn der verwachting, op basis van het hogere percentage ouderen en het lagere percentage jongeren, er meer weduwen en minder ongehuwden in de steekproef van 2004 zijn opgenomen. Beide effecten zijn wederom sterker onder de gemakkelijke respondenten.
- Op dezelfde manier kan het hogere percentage alleenstaanden, ooit gehuwden en echtparen zonder kinderen herleid worden naar het hogere percentage ouderen, en het lagere aantal bij hun ouders inwonende kinderen naar het lagere percentage jongeren.

Deze verschillen zijn tegen de verwachting in, wanneer we kijken naar de variabelen die effect hadden op bereikbaarheid. Op basis daarvan worden er juist *meer* jongeren en *minder* ouderen verwacht in de 2004-steekproef dan in de 2002-steekproef. In plaats daarvan is het effect juist andersom. Dit is ook terug te zien in de vergelijking met de gemakkelijke respondenten van 2004: de verschillen tussen deze groep en de steekproef van 2002 zijn groter dan de verschillen tussen de uiteindelijke steekproef in 2004 en de steekproef van 2002.

Eén verschil is mogelijk het resultaat van de extra inspanningen om non-respondenten te laten meedoen:

- Er zijn minder echtparen met kinderen en meer alleenstaande ouders onder de respondenten in de 2004-steekproef.

Dit kan niet verklaard worden door het effect van de leeftijd, daar er geen verschillen waren in de percentages respondenten tussen de 33 en 51. Deze categorie zou moeten overeenkomen met de leeftijdscategorie voor ouders met kinderen. Een verklaring voor het gevonden verschil zou het eerder gevonden effect kunnen zijn dat gezinnen met kinderen gemakkelijker te bereiken zijn, wat een oververtegenwoordiging in de 2002-steekproef tot gevolg kan hebben gehad. Dit effect is deels toe te

schrijven aan het grotere aantal personen in huishoudens met kinderen, waardoor de kans om iemand thuis te treffen groter is bij grotere gezinnen. Ook lijkt het percentage echtparen met kinderen in de gemakkelijke groep van 2004 iets meer op het percentage in 2002.

Tabel 7.2

Verschillen in leeftijd/gezinssamenstelling tussen jaargangen en tussen gemakkelijke respondenten en de totale cijfers (in procenten)

	2002	2004	easy 2004	totaal 2004- easy 2004 verschil in %	2002-2004 verschil in %	2002-easy 2004 verschil in %
burgerlijke staat						
gehuwd	54	59	57	2	-5*	-3
echt gescheiden	6	8	8	0	-2*	-2
weduwstaat	5	9	10	-1	-4*	-5*
ongehuwd	35	30	25	5*	5*	10*
gezinssamenstelling						
echtpaar met kinderen	35	30	32	-2	5*	3
echtpaar zonder kinderen	18	23	26	-3	-4*	-7*
samenwonend koppel met kinderen	3	4	4	0	-1	-1
samenwonend koppel zonder kinderen	6	6	5	1	0	1
alleenstaande ouder met kinderen	4	6	6	0	-3*	-2*
kind bij ouders inwonend	9	6	6	0	3*	3*
alleenstaande, ooit gehuwd	9	12	13	-1	-4*	-4*
alleenstaande, ongehuwd	14	13	8	3*	1	5*
leeftijd						
16-32 jaar	26	21	20	1	5*	6*
33-42 jaar	21	21	20	1	0	1
43-51 jaar	19	18	18	0	1	1
52-64 jaar	21	20	20	0	1	1
> 64 jaar	12	20	22	-3	-7*	-10*

* Dit verschil valt buiten het 95%-CI, gegeven dat het verschil tussen de twee populatieproporties 0 zou zijn.

Bron SCP (CV'00, '02, '04)

Vervolgens vergelijken we de twee steekproeven op basis van opleidingsniveau en positie op de arbeidsmarkt (tabel 7.3):

- In de 2004-steekproef bevinden zich meer respondenten met een lagere opleiding en minder met een hogere opleiding dan in die van 2002.
- Ook zijn er minder werkenden, minder scholieren en minder studenten in de steekproef van 2004 opgenomen. Dit komt gedeeltelijk door iets meer werklozen/WAO'ers, maar voornamelijk door meer gepensioneerden.

Dit alles is in lijn met het feit dat de steekproef meer ouderen bevatte, die vaker gepensioneerd zijn of hun eigen huishouden doen en ook vaker een lagere opleiding hebben genoten. Deze verschillen zijn wel weer opvallend in het licht van de eerder gevonden kenmerken van moeilijk bereikbare respondenten. Juist scholieren/studenten en werkenden zouden moeilijker bereikbaar zijn en gepensioneerden gemakkelijker. Dit is ook te zien aan het feit dat de percentages in de steekproef zonder de moeilijke respondenten nog verder afwijken van de percentages in de steekproef van 2002, in dezelfde richting als de totale percentages afwijken.

Tabel 7.3

Verschillen in werk/opleiding tussen jaargangen en tussen gemakkelijke respondenten en de totale cijfers (in procenten)

	2002	2004	easy 2004	totaal 2004- easy 2004 verschil in %	2002-2004 verschil in %	2002-easy 2004 verschil in %
laatst genoten opleiding						
lo	19	28	28	-0	-9*	-9*
mo	34	36	39	-3	-2	-6*
ho	47	36	33	3	11*	15*
doet op dit moment betaald werk						
ja	65	56	52	4	10*	14*
werkloos na verliezen werk	2	3	3	0	-1	-1
WAO/AAW	5	5	6	-1	0	-0
positie arbeidsmarkt						
werk en hoge opleiding	24	20	15	5*	4*	9*
werk en middelbare opleiding	8	8	7	0	1	1
werk en lage opleiding	23	22	23	-1	1	0
eigen huishouden (huisman/ vrouw)						
pensioen/VUT en laagopgeleid	13	15	18	-2	-2	-4*
pensioen/VUT en laagopgeleid	9	11	12	-1	-3*	-4*
pensioen/VUT en hoogopgeleid	3	6	8	-2	-3*	-5*
scholier/student	10	6	6	1	4*	5*
werkloos/WAO en laagopgeleid	3	4	4	0	-2*	-1
werkloos/WAO en hoogopgeleid	3	4	5	-1	-1	-2*

* Dit verschil valt buiten het 95%-CI, gegeven dat het verschil tussen de twee populatieproporties 0 zou zijn.

Bron: SCP (CV'00, '02, '04)

Over het algemeen zijn er geen aanwijzingen dat de steekproef van 2002 meer lijkt op de gemakkelijk bereikbare groep in 2004, zowel op basis van achtergrondkenmerken als op basis van inhoudelijke vragen. De verschillen die tussen deze twee jaren zijn waargenomen worden niet veroorzaakt door het feit dat er in 2004 meer moeite is gedaan om moeilijke respondenten bij de steekproef te betrekken.

7.3 Vergelijking van de steekproefgegevens met de populatiegegevens

Nu geconcludeerd kan worden dat de 2004-steekproef niet meer ‘moeilijke’ respondenten bevat dan de 2002-steekproef, rijst de vraag wat dan wél de gevonden verschillen tussen de twee steekproeven heeft veroorzaakt. Om deze vraag beter te kunnen beantwoorden, worden de percentages van de achtergrondkenmerken uit beide steekproeven, voor zover dit mogelijk is, vergeleken met die van de Nederlandse bevolking (gegevens Centraal Bureau voor de Statistiek, CBS). Op deze manier kan bekeken worden welke van de steekproeven de percentages in de Nederlandse bevolking het dichtst benadert.

Allereerst worden de percentages van leeftijd en burgerlijke staat vergeleken met de populatiepercentages. De resultaten zijn te zien in tabel 7.4.

Tabel 7.4

Vergelijking bevolkingsgegevens burgerlijke staat en leeftijd, bevolking van 16 jaar en ouder (in procenten)

leeftijd	2000	2002	2004	2004 easy	CBS 2000	CBS 2002	CBS 2004
< 20 jaar	8	9*	5	6	6	6	5
20-40 jaar	37	34	32*	30	37	36	35
40-65 jaar	42	45*	44	43	40	41	43
65-80 jaar	11	10*	14	16	13	13	13
> 80 jaar	2	1*	4	5	4	4	4
burgerlijke staat	2000	2002	2004	2004 easy	CBS cijfers alle jaren (gelijk)		
gehuwd	59	54	53	57	55		
echt gescheiden	7	6	8	8	7		
weduwstaat	6	5*	9*	10	7		
ongetrouwd	28	35*	30	25	31		

* Proportie valt buiten 95% betrouwbaarheidsinterval van de populatieproportie bij een sample van (n =) 1422 (2002) en (n =) 2300 (2004).

Bron: SCP (CV'00, '02, '04); CBS

Leeftijd

- De uiteindelijke steekproef van 2004 geeft de beste benadering van de leeftijden in de populatie. De percentages van dat jaar verschillen in alle categorieën slechts één procentpunt van de populatiepercentages, met uitzondering van het percentage 20-40-jarigen, dat aan de lage kant is.
- In de steekproef van 2002 wordt het percentage jongeren (< 20 jaar) overschat en het percentage ouderen (> 65 jaar) danig onderschat. Ook in de andere categorieën wijken de percentages meer af dan in de 2004-steekproef.

- De leeftijden van de gemakkelijke respondenten in 2004 verschillen niet erg veel van die van de totale steekproef 2004. Toch zien we dat bij de meeste categorieën de toegevoegde moeilijke respondenten voor een correctie naar de juiste kant zorgen.

Burgerlijke staat

- Zoals te verwachten was op basis van de verschillen in leeftijden, wordt in de 2002-steekproef het aantal (jonge) ongehuwden nogal overschat en het aantal weduwen en gescheiden personen enigszins onderschat.
- In 2004 is dit andersom, maar de percentages wijken minder af: nergens meer dan twee procentpunt.
- Wanneer we de gemakkelijke respondenten van 2004 vergelijken met de uiteindelijke respondenten van 2004, zien we dat er goed gecorrigeerd is voor het percentage ongehuwden en voor gescheiden en verweduwd personen. Voor het aantal gehuwden wordt iets te veel gecorrigeerd.

De correctie door middel van het toevoegen van de moeilijke respondenten heeft er dus voor gezorgd dat de steekproef van 2004 een betere afspiegeling geeft van de populatie in termen van leeftijd en burgerlijke staat. Het lijkt ook alsof de steekproef van 2004 een betere afspiegeling geeft van de populatie dan de steekproef van 2002. Dit kan echter niet zonder meer geconcludeerd worden. Door de kleinere steekproefgrootte in 2002 en door mogelijke effecten van clustering (zie § 2.4) is er een grotere kans op afwijking van de populatiepercentages in deze steekproef dan in de steekproef van 2004. Wanneer we van het ergste geval uitgaan, dat de steekproef van 2002 een effectieve steekproefgrootte heeft van 500, dan zijn alle afwijkingen van de populatieproporties, behalve die bij de hoogste en laagste leeftijdscategorie, nog binnen de 95%-betrouwbaarheidsmarge. Er bestaat dus een redelijke kans dat er uit de populatie een steekproef van 500 personen wordt getrokken waarbij de percentages in deze mate afwijken. Dit komt dan niet door een verandering van benaderingsmethode, maar kan puur op toeval zijn gebaseerd. Dit is echter wel de 'ergste' voorstelling van zaken. De geclusterde adressen zullen niet helemaal homogeen zijn met betrekking tot deze kenmerken en de effectieve steekproefgrootte zal dus veel dichter bij de werkelijke steekproefgrootte liggen. Wanneer ook vanuit betrouwbaarheidsmarges wordt gekeken naar de proporties in 2004, vallen daar twee categorieën buiten de 95%-betrouwbaarheidsmarge: het percentage weduwen en het percentage 20-40-jarigen.

Over opleidingsniveau zijn er alleen gegevens over de populatie beschikbaar wat betreft de laatst *voltooide* opleiding. Helaas bevat de standaardlijst Culturele Veranderingen alleen een vraag naar de laatst *gevolgde* opleiding. In 2004 is echter in de toegevoegde schriftelijke vragenlijst een vraag naar de hoogst *voltooide* opleiding toegevoegd. Ook in 2000 zijn aanvullende vragen gesteld waaruit de laatst *gevolgde* opleiding kan worden afgeleid. Voor 2002 hebben we deze gegevens helaas niet.

De gegevens van het CBS zijn alleen bekend voor de bevolking van 15-64 jaar. In de steekproeven is ook alleen dat deel van de respondenten geselecteerd om de laatst gevolgde opleiding te berekenen. De resultaten staan in tabel 7.5.

Tabel 7.5

Vergelijking met bevolkingsgegevens opleidingsniveau, bevolking van 15-64 jaar (in procenten)

	basisonderwijs		vmbo/mbo		havo/vwo		hbo/universitair	
	CBS	steekproef	CBS	steekproef	CBS	steekproef	CBS	steekproef
2000	12	11	56	61	11	5	21	23
2004	9	7	52	49	11	11	25	31
easy 2004		7		54	11	10		26

Bron: SCP (CV'00, '02, '04); CBS (StatLine)

De uiteindelijke steekproef van 2004 geeft een overschatting van het percentage mensen met hoger onderwijs en een onderschatting van het percentage mensen met lager onderwijs. Wanneer alleen de gemakkelijke respondenten in de steekproef waren opgenomen, zouden de percentages hoger opgeleiden en middelbaar opgeleiden meer in de buurt van de populatiepercentages liggen. Eigenlijk zijn er door de extra respondenten dus te veel hoger opgeleiden bijgekomen en te weinig lager opgeleiden. Dit zou kunnen komen doordat weinig weigeraars aan de steekproef zijn toegevoegd en veel moeilijk bereikbare respondenten, waardoor de steekproef wat eenzijdig is aangevuld met hoger opgeleide respondenten. Helaas kunnen we in dit geval niet vergelijken met de steekproef van 2002. Wel hebben we gegevens van Culturele Veranderingen 2000, toen dezelfde benaderingsstrategie is toegepast als in 2002. Deze steekproef lijkt de bevolkingspercentages van de lager en hoger opgeleiden wat beter te benaderen, maar lijkt met betrekking tot veel andere kenmerken totaal niet op de steekproef in 2002 (tabel 7.4).

Een andere verklaring voor het te hoge percentage hoger opgeleiden in de steekproef van 2004 zou kunnen zijn dat de stedelijke gebieden in deze steekproef oververtegenwoordigd waren.

De uiteindelijke steekproef van 2004 lijkt representatief voor de bevolking, wanneer naar leeftijd en burgerlijke staat wordt gekeken. Wanneer opleidingsniveau wordt bekeken, valt dit echter nogal tegen. In vergelijking met 2000 en de gemakkelijk bereikbare respondenten lijkt het alsof de steekproef wat eenzijdig aangevuld wordt met hoger opgeleiden. Dit is voor de vragenlijst Culturele Veranderingen belangrijk, omdat opleidingsniveau een achtergrondvariabele is die verband houdt met enkele meningen. (In dit werkdokument alleen de mening over minder regels en meer sterke leiders.) Wanneer de extra verzamelde respondenten ervoor zorgen dat het percentage hoger opgeleiden te hoog wordt, kan dit een vertekening in de resultaten veroorzaken. Hiervoor kan echter wel gecorrigeerd worden door een weegfactor. De

enige variabele waarvan het verschil tussen de twee steekproeven werd verklaard door opleidingsniveau was de mening over de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders moesten komen. Het zou dus kunnen zijn dat de mening van de 'gemakkelijke' respondenten in de steekproef van 2004 deze mening van de bevolking beter weergaf. Het resultaat is in dit geval dat de verschuiving van 33% naar 61% van de bevolking die het met deze stelling eens was nog groter zou worden, 64% van de gemakkelijke respondenten is het met deze stelling eens.

7.4 Waardoor worden de verschillen tussen 2002 en 2004 dan wel veroorzaakt?

Uit de voorgaande paragrafen bleek dat er een aantal verschillen is tussen de steekproef van 2002 en die van 2004. Deze verschillen zijn echter totaal niet in lijn met de verwachting dat er meer 'moeilijke' respondenten in de steekproef van 2004 zijn opgenomen. De resultaten suggereren juist het tegenovergestelde: dat er meer respondenten in de steekproef van 2002 waren opgenomen die in 2004 op basis van hun achtergrondkenmerken onder de 'moeilijke' respondenten zouden vallen. Wanneer we kijken naar de vergelijking met de populatie zien we dat de steekproef van 2004 over het algemeen dichter bij de populatie ligt in termen van achtergrondkenmerken. Er is dus in 2002 op een andere manier een vertekening in de steekproef opgetreden. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat voor de in 2002 gebruikte benaderingsmethode andere respondenten 'moeilijk' waren dan in 2004.

Andere verklaringen voor verschillen met 2002:

- Respondenten zijn benaderd in clusters, waardoor ook in buurten waar veel moeilijk bereikbare mensen wonen de kans wordt verhoogd dat er uiteindelijk iemand thuis is. De kans om in één van vijf moeilijk bereikbare huizen iemand thuis te vinden is hoger dan de kans om op één moeilijk bereikbaar adres iemand thuis te vinden. Hierdoor vielen in 2002 adressen in moeilijk bereikbare wijken minder snel buiten de boot.
- Omdat er telkens drie adressen in dezelfde buurt zijn benaderd, is de 2002-steekproef gevoeliger voor toevalsfluctuaties. Doorredenerend in de lijn van homogene buurten (zie hoofdstuk 2), zouden deze drie huizen telkens als homogeen moeten worden beschouwd, wat de uiteindelijke effectieve steekproefgrootte drastisch naar beneden zou halen. De steekproef was al kleiner en zou hierdoor ongeveer een vijfde worden van de steekproef in 2004. Dit maakt de schattingen een stuk minder nauwkeurig en vatbaarder voor toevalsfluctuaties. Het is dan ook minder vreemd dat de percentages, vooral die van achtergrondkenmerken, nogal afwijken van die in de populatie. Dit resultaat kan op toeval gebaseerd zijn.
- Er is in 2002 eerst geprobeerd de mensen telefonisch te bereiken (mensen zonder telefoon werden wel aan de deur benaderd). Dit kan tot een ander soort moeilijk bereikbare personen geleid hebben.
- In verband met de verwachting van een hogere non-respons in de grote steden zijn in 2004 meer adressen in de grote steden geselecteerd. De non-respons pakte

echter niet zo uit als verwacht, met als gevolg een overrepresentatie van respondenten uit stedelijke gebieden in de steekproef van 2004. Dit kan verschillen in de samenstelling van de steekproeven hebben veroorzaakt.

7.5 Worden de verschillen tussen 2002 en 2004 door de verschillen in leeftijd verklaard?

De steekproef van 2002 bevat meer jongeren en minder ouderen. Zouden de verschillen in resultaten tussen de twee steekproeven hiermee kunnen samenhangen?

We bekijken de veranderingen van 2002 naar 2004 per leeftijdscategorie:

- Het percentage respondenten dat het eens is met de stelling dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd moet worden, dat gaat stemmen en dat vrijwilligerswerk of kosteloze hulp verricht is binnen alle leeftijdsklassen in dezelfde richting en met ongeveer evenveel procent veranderd. Hetzelfde geldt voor het belang dat wordt gehecht aan de politieke doelen orde, inspraak vergroten, een meer persoonlijke samenleving, zorgen voor minder werklozen, het milieu en de opvang van immigranten.
- Het percentage respondenten dat aangaf te lezen over de politiek is over het algemeen lager geworden, behalve bij de ouderen bij wie dit gelijk bleef en bij jongeren bij wie dit iets steeg. Deze trend kan dus niet aan het hogere percentage ouderen worden toegeschreven.
- Het percentage respondenten met interesse in politiek is lager geworden, behalve onder jongeren. Omdat er wat minder jongeren in deze steekproef zitten, zou het effect iets groter kunnen zijn dan wanneer er meer jongeren waren geweest, maar de trend is verder in alle groepen aanwezig.
- De mening over allochtonen is overal positiever geworden, behalve onder jongeren en ouderen, waar de mening iets negatiever is geworden. Dit is dus bij beide groepen het geval, waardoor het algemene effect niet door verschillen onder jongeren en ouderen zal worden beïnvloed. Hetzelfde geldt voor het belang dat wordt gehecht aan economische groei en aan strijd tegen de misdaad.
- De tevredenheid met de regering is bij jongeren en ouderen minder omlaaggegaan dan bij de rest van de respondenten. In de groep 65-80 jaar is deze mening zelfs helemaal niet veranderd.
- Het beschermen van de vrijheid van meningsuiting vinden ouderen wat minder belangrijk. Het percentage dat dit belangrijk vindt is in deze groep zelfs lager geworden (wat ook weer een tijdseffect kan zijn). Het effect was dus misschien groter geweest, wanneer zich minder ouderen hadden bevonden in de steekproef van 2004.

De conclusie die op basis van deze vergelijking kan worden getrokken is dat verschillen in leeftijdsopbouw tussen de twee steekproeven de verschillen in meningen tussen 2002 en 2004 niet kunnen verklaren.

7.6 Conclusie

Op basis van de steekproef van Culturele Veranderingen 2002 zijn er geen aanwijzingen dat er minder moeilijk bereikbare respondenten in deze steekproef zijn opgenomen dan in de steekproef van 2004. Uitgaande van de kenmerken van moeilijk bereikbare respondenten in de steekproef van 2004, was de verwachting dat er hogere percentages ouderen en lagere percentages jongeren in de steekproef van 2002 zouden zijn opgenomen. Het omgekeerde was het geval. Ook andere kenmerken van de gemakkelijk bereikbare respondenten in 2004 zijn in 2002 niet vaker aanwezig. In overeenstemming hiermee zijn er ook geen aanwijzingen dat bij bepaalde vragen de veranderingen in resultaten ten opzichte van 2002 veroorzaakt zijn door de toevoeging van meer 'moeilijke' respondenten in 2004. Bij de vragen waar de grootste verandering heeft plaatsgevonden ten opzichte van 2002 is de verandering binnen de groep gemakkelijke respondenten vaak zelfs nog extremer, wat erop wijst dat de gemakkelijke respondenten in 2004 meer van mening verschilden met de steekproef van 2002 dan de totale steekproef van 2004. De weinige effecten die wel anders zouden zijn zouden geen sterke veranderingen in interpretaties tot stand hebben gebracht, omdat het slechts om een paar procentpunten gaat. Door het toevoegen van meer 'moeilijke' respondenten zijn dus geen verschillen in resultaten ontstaan.

Toch verschillen de twee steekproeven nogal van elkaar, vooral met betrekking tot leeftijdsgroepen, en ten gevolge daarvan ook met betrekking tot bijvoorbeeld opleidingsniveaus. Dit kan verschillende oorzaken hebben, die nader onderzocht zouden moeten worden.

De steekproef van 2004 lijkt een betere representatie van de populatie te geven dan de steekproef van 2002, maar dit kan niet met zekerheid worden gezegd. De laatstgenoemde steekproef was kleiner en daardoor was de kans op toevallige fluctuaties binnen deze steekproef groter. Door de kleinere steekproef in 2002, waarbij ook nog eens vaak meerdere adressen in dezelfde wijk zijn benaderd, zou het kunnen zijn dat de afwijkingen van de percentages in deze steekproef meer aan toeval onderhevig zijn geweest. Dit geldt voornamelijk voor achtergrondkenmerken zoals gezinssituatie. Omdat deze kenmerken niet erg sterk samenhangen met de inhoudelijke resultaten, is er weinig reden om aan te nemen dat de inhoudelijke resultaten hierdoor sterk beïnvloed zijn. Dit bleek ook bij de bestudering van de verandering in resultaten binnen alle leeftijdscategorieën. Het verschil in leeftijd gaf geen verklaring voor de verschillen in de resultaten van 2002 en 2004. Op basis van deze kennis kunnen we dus met een gerust hart de getrokken conclusies in bijvoorbeeld *De sociale staat van Nederland 2005* (SCP 2005) over de verschillen tussen 2002 en 2004 aanvaarden.

De herbenadering van respondenten in 2004 lijkt voor een betere representatie van de populatie te hebben gezorgd wat betreft leeftijd en burgerlijke staat. Dit geldt echter niet voor opleidingsniveau. Omdat de overschatting pas optreedt na de herbenadering, lijkt deze voor een overschatting van het aantal hoogopgeleiden te zorgen.

Dit zou kunnen komen door de eenzijdige toevoeging van de moeilijk bereikbare respondenten aan de steekproef, terwijl de weigerende respondenten in vergelijking hiermee sterk achterblijven. Ook zou een oververtegenwoordiging van sterk stedelijke gebieden dit effect kunnen veroorzaken.

Op basis van dit hoofdstuk kan het volgende worden gezegd:

- De respondenten in de steekproef van 2002 vertonen niet meer kenmerken van de gemakkelijke respondenten in de steekproef van 2004; ze vertonen eerder kenmerken van de moeilijk bereikbare respondenten in 2004.
- Verschillen tussen 2002 en 2004 zijn dus niet te wijten aan de toevoeging van de groep moeilijke respondenten.
- Er zijn wel andere verschillen tussen de steekproeven in de twee jaren, vooral in leeftijd, maar hoe dit precies komt is niet bekend.
- Deze verschillen leiden waarschijnlijk niet tot een vertekening van de resultaten.
- Wel lijkt de steekproef van 2004 een 'betere' afspiegeling van de populatie, hoewel dit ook te verwachten viel door een grotere nauwkeurigheid bij het schatten van de percentages.
- Minpunt is dat hoogopgeleiden in de steekproef van 2004 oververtegenwoordigd zijn.
- Dit zou kunnen komen door het eenzijdig toevoegen aan de steekproef van (hoogopgeleide) moeilijk bereikbaren en niet van (lager opgeleide?) weigeraars.

Noot

- 1 De resultaten van 2000 zijn hier toegevoegd om trends in de tijd te laten zien.

8 Conclusies en aanbevelingen voor verder onderzoek

In de voorgaande hoofdstukken is onderzocht:

- wat de kenmerken zijn van moeilijk bereikbare en weigerende respondenten die alsnog meededen aan het onderzoek Culturele Veranderingen 2004;
- of het weglaten van deze respondenten gevolgen zou hebben voor de resultaten;
- wat de relatie is met het verschil in de benaderings- en selectiemethode tussen 2002 en 2004.

Hierna volgt een korte samenvatting van de belangrijkste bevindingen en vervolgens een bespreking van tekortkomingen en van aanbevelingen voor verder onderzoek.

Het verschil tussen de benaderingsstrategie in 2002 en die in 2004 was dat in 2002 bij weigering of afwezigheid werd overgegaan tot het benaderen van een volgend adres, terwijl er in 2004 zoveel mogelijk aan werd gedaan om de personen op het geselecteerde adres te laten meewerken aan het onderzoek. De nieuwe benaderingsstrategie zorgde ervoor dat bijna alle geselecteerde adressen uiteindelijk werden bereikt, waardoor er bijna geen moeilijk bereikbare respondenten buiten het onderzoek bleven. De pogingen om weigeraars over te halen alsnog mee te werken waren minder succesvol: slechts 22% van de weigeraars liet zich overhalen om alsnog mee te werken aan Culturele Veranderingen 2004. Uiteindelijk werd 3% van de geselecteerde adressen niet bereikt en werd op 25% van deze adressen geweigerd om mee te werken aan het onderzoek.

8.1 *Wat zijn de kenmerken van moeilijke respondenten en heeft het alsnog bereiken van deze respondenten invloed op de resultaten van Culturele Veranderingen?*

De groep moeilijke respondenten werd opgedeeld in aanvankelijk weigerende en moeilijk bereikbare respondenten. Deze groepen werden vergeleken met de gemakkelijke respondenten, die bij de eerste contactpoging bereikt werden en meteen bereid waren te participeren in het onderzoek. De achtergrondkenmerken van de kleine groep aanvankelijk weigerende respondenten weken weinig af van de kenmerken van de gemakkelijke respondenten. De moeilijk bereikbare respondenten hadden wel specifieke achtergrondkenmerken, gerelateerd aan de kans mensen thuis te treffen. Ze hadden vaker een betaalde baan en waren meer actief buiten het werk (culturele participatie, vakantie). Personen zonder werk (gepensioneerden, werklozen/arbeidsongeschikten en huismannen/vrouwen) en zij die aan huis gebonden zijn (langdurige ziekte(n), kinderen, ouderdom) waren beter bereikbaar. De moeilijk bereikbare respondenten werden daarnaast gekenmerkt door een hoger percentage jongeren en hoger opgeleiden. Contactpogingen in de avond waren vaker succesvol.

De weigerende respondenten weken ook niet af van de gemakkelijke respondenten op de doelvariabelen van het onderzoek Culturele Veranderingen. Voor de moeilijk bereikbare respondenten was dit wel enigszins het geval. Deze groep was het vaker oneens met de stelling dat er minder regels en meer sterke leiders zouden moeten komen. Dit bleek echter samen te hangen met de achtergrondkenmerken (vooral het hogere opleidingsniveau) van deze groep. Bij weging naar achtergrondkenmerken zouden de moeilijk bereikbare respondenten op deze variabele niet verschillen van de gemakkelijke respondenten. Onafhankelijk van verschillen in achtergrondvariabelen waren de moeilijk bereikbare respondenten vaker tevreden met de regering. Verder werd in een aantal analyses gevonden dat de moeilijk bereikbare respondenten een positievere mening over allochtonen hadden en dat zij de stelling dat een misdadiger niet gestraft maar veranderd zou moeten worden meer afkeurden. Omdat het feit of iemand moeilijk bereikbaar is samenhangt met deze doelvariabelen en niet met andere variabelen, leidt het tot een vertekening in de resultaten wanneer moeilijk bereikbare respondenten niet in het onderzoek worden opgenomen. De resultaten kunnen in dit geval niet gecorrigeerd worden door middel van weging.

Wanneer echter werd gekeken naar de uiteindelijke resultaten van Culturele Veranderingen 2004, met en zonder de moeilijk bereikbare en weigerende respondenten, waren er nauwelijks verschillen. De trends door de tijd heen waren veel sterker dan deze relatief kleine verschillen, die niet boven de vijf procentpunten uit kwamen. Er zouden uiteindelijk geen andere conclusies zijn getrokken, wanneer er geen respondenten opnieuw waren benaderd. Er waren al eerder aanwijzingen dat de doelvariabelen van Culturele Veranderingen weinig gevoelig zijn voor kenmerken van respondenten. In het onderzoek van Gijsberts (1994) werd gevonden dat wegen naar achtergrondkenmerken weinig effect heeft op de resultaten van de vragenlijst Culturele Veranderingen.

Hoewel de aanvankelijke weigeraars in dit onderzoek weinig verschilden van de gemakkelijke respondenten, is dit maar een klein gedeelte van alle weigeraars. Het zou hier kunnen gaan om een selecte groep die vergeleken met de overige weigeraars andere meningen heeft. Deze groep weigeraars zou nog wel verschil kunnen maken met betrekking tot de doelvariabelen.

Er werd dus een aantal verschillen gevonden tussen gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten die niet door weging kunnen worden weggenomen. Deze verschillen waren echter zodanig klein dat de interpretatie van de resultaten van Culturele Veranderingen 2004 niet anders zou zijn geweest wanneer de moeilijk bereikbare respondenten niet aan het onderzoek hadden meegedaan. Dit impliceert dat in plaats van het herbenaderen van adressen waar niemand thuis is, er even goed andere adressen benaderd hadden kunnen worden waar wel mensen thuis zijn (door bijvoorbeeld een veel grotere steekproef te trekken). Dit zou voor de interpretatie van de uiteindelijke resultaten weinig uitmaken. Wel zouden er meer pogingen kunnen worden gedaan om weigerende personen in het onderzoek te betrekken.

8.2 Wat is het effect van de veranderde benaderings- en selectiemethode?

De veranderingen in de resultaten van Culturele Veranderingen 2002 en 2004 konden niet verklaard worden doordat er meer moeite was gedaan om moeilijke respondenten te benaderen. Behalve dat de gemakkelijke en moeilijke respondenten in 2004 weinig verschilden op de doelvariabelen, leken de resultaten met de moeilijke respondenten erbij zelfs nog meer op de resultaten van 2002 dan de resultaten zonder de moeilijke respondenten. Ook de achtergrondkenmerken van de respondenten in 2002 leken meer op die van de moeilijk bereikbare respondenten dan op die van de gemakkelijke respondenten in 2004. Al met al kon geconcludeerd worden dat er in 2002 niet minder ‘moeilijke’ (zoals gedefinieerd in 2004) respondenten in de steekproef waren opgenomen en dat dit niet de reden was van de gevonden verschillen tussen 2002 en 2004.

Wel kwamen de percentages van leeftijdsgroepen en burgerlijke staat in de steekproef van 2004 beter overeen met die in de bevolking dan in 2002. Dit zou echter ook kunnen komen door de kleinere, en bovendien geclusterde, steekproef in 2002, waardoor de percentages minder nauwkeurig geschat konden worden en er meer kans bestond op toevallige afwijkingen van de populatiepercentages.

De herbenadering leverde qua leeftijd en burgerlijke staat een betere benadering van de populatiepercentages op. Het bleek echter dat zich onder de respondenten van 2004 relatief erg veel hoogopgeleiden bevonden, en dat het herbenaderen van adressen deze afwijking verder verergerde. Dit kan veroorzaakt zijn door een eenzijdige herbenadering van (relatief hoogopgeleide) moeilijk bereikbare respondenten, terwijl de weigerende respondenten grotendeels buiten beeld bleven. Hierdoor wordt de nauwkeurigheid groter, maar groeit tegelijkertijd de relatieve vertekening door het missen van de weigerende respondenten. Een andere reden zou kunnen zijn dat in de steekproef van 2004 mensen uit grote steden oververtegenwoordigd waren.

Met betrekking tot de nieuwe benaderingsmethode kan dus niet geconcludeerd worden dat deze methode beter presteert in het betrekken van ‘moeilijke’ respondenten bij de steekproef dan de methode uit voorgaande jaren. Wel worden de populatiepercentages van leeftijd en burgerlijke staat beter benaderd, vooral na het herbenaderen van de moeilijke respondenten, wat een voordeel kan zijn bij het naar buiten brengen van de resultaten van het onderzoek. Een schaduwzijde is het te hoge percentage hoogopgeleiden. Dit kan een effect zijn van het feit dat de moeilijk bereikbare huishoudens bijna allemaal worden bereikt, terwijl relatief weinig weigerende huishoudens worden overgehaald om mee te werken.

8.3 Tekortkomingen en aanbevelingen voor verder onderzoek

Hiermee zijn we meteen aanbeld bij het grootste probleem van non-responsonderzoek: de missende, ‘echt weigerende’ respondenten die maar zelden overgehaald worden. In enkele gevallen is dit wel gebeurd, bijvoorbeeld door een follow-up onder-

zoek (Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), zie Stoop 2005) of door te proberen om de respondenten van wie weigering wordt verwacht toch nog een paar kernvragen te stellen (PEDAKSI: *pre-emptive doorstep administration of key survey items*: Lynn 2002). Deze benaderingen zijn echter meestal te duur of tijdrovend (follow-up) en het is nogal ingewikkeld om valide vragen te ontwikkelen (en te testen) die geschikt zijn voor de PEDAKSI-methode, zodat het meestal blijft bij het negeren van de 'harde' weigeraar. Dit is jammer, want juist deze mensen zullen misschien redenen hebben om niet mee te doen die gerelateerd zijn aan de meningen waarnaar gevraagd wordt in Culturele Veranderingen. Bij deze vragenlijst zou dit dus meer dan de moeilijk bereikbare respondenten een groep zijn die na toevoeging voor een verschil in resultaten zou kunnen zorgen. Het valt daarom aan te bevelen een van deze methoden toe te passen om te kunnen vaststellen of deze groep systematisch buiten de boot valt en of dit invloed heeft op de resultaten van Culturele Veranderingen.

Een ander punt dat naar voren is gekomen in het intermezzo over Theo van Gogh (§ 4.2.5) is dat het in dit soort onderzoek, waarbij de moeilijk bereikbare respondenten vaak later in de tijd bereikt worden, van belang kan zijn om tijdseffecten te bestuderen. Eventuele verschillen in meningen tussen moeilijk bereikbare en gemakkelijk bereikbare respondenten kunnen dan immers ook veroorzaakt zijn door gebeurtenissen die in de tussenliggende periode zijn voorgevallen. Dit zou bijvoorbeeld een verklaring kunnen geven voor de gevonden verschillen in de tevredenheid met de regering tussen de gemakkelijk en moeilijk bereikbare respondenten.

Een aanbeveling voor verder non-responsonderzoek is dus vooral het betrekken van weigeraars in het onderzoek. Hier ligt een bron van informatie die moeilijk te bereiken, maar uiteindelijk zeer waardevol is. Een tweede punt dat naar voren kwam is dat bij dit soort onderzoek rekening moet worden gehouden met eventuele gebeurtenissen in de periode waarin de interviews afgenomen worden. Deze kunnen ervoor zorgen dat verschillen tussen moeilijk en gemakkelijk bereikbare respondenten eigenlijk tijdseffecten of effecten van die gebeurtenis zijn.

Voor het uitvoeren van Culturele Veranderingen door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) komt uit dit onderzoek voort dat het niet erg zinvol blijkt te zijn met betrekking tot de resultaten om veel moeite steken in het herbenaderen van moeilijk bereikbare respondenten. Wel wordt de steekproef hierdoor representatiever (behalve m.b.t. opleidingsniveau), wat een voordeel kan zijn bij het presenteren van het onderzoek aan de buitenwereld. Nog representatiever zou de steekproef echter worden wanneer geprobeerd werd meer personen uit de (lager opgeleide) groep, die vaker weigert, bij het onderzoek te betrekken. Dit zou ook gevolgen kunnen hebben voor de resultaten.

Summary

Strong opinions?

Strong opinions? (*Robuuste meningen?*) deals with the effect of strategies designed to increase response rates in the Cultural Changes survey series, which is carried out among the Dutch population every two years for the Social and Cultural Planning Office (SCP). The strategies consisted in revisiting the addresses of people who were not at home on the first call and in attempts to persuade people who had initially refused to take part in the survey. As many as possible of the originally selected addresses were contacted and interviewed in this way. This contrasts with earlier years, when the refusal or absence of the selected respondent meant that the next house in a block of five addresses was approached, with the first address being revisited only if all five of these households were absent or refused to participate. The idea behind the new strategy is that considering only the originally selected households for an interview, and making great efforts to reach these people, means that ultimately more initially hard to contact respondents and refusers will be interviewed than in the past.

This approach enables us to study a number of things. First, it is possible to examine whether respondents who were difficult to contact and respondents who initially refused to participate differ from respondents who were contacted at the first attempt and who cooperated at once in the survey. If there are differences on key target variables of the Cultural Changes survey, the conclusions based on this survey would have been different if these people had not been contacted. A shift in the survey results between 2002 and 2004 could then for example have been due to the new method of approach. Secondly, there is a question as to whether the new strategy is really better than the strategy used in earlier years. Does the sample include more 'difficult' respondents than in the past, and is the sample more representative of the population?

This study first looked at whether the respondents who were difficult to contact or who initially refused to take part differed from the respondents who were contacted immediately on the first visit and who cooperated in the survey at once (the 'easy' respondents). No significant difference was found between initial refusers and 'easy' respondents, partly because of the low number of initial refusers who were persuaded to take part on a subsequent visit. The emphasis was therefore placed mainly on differences in contactability. Associations with the same characteristics emerged when comparing groups of difficult and easy to contact respondents and in the relationship between the degree of contactability and a range of variables.

The hard to contact respondents were characterised chiefly by variables relating to being at home. People in paid employment and people who are active outside their work (cultural participation, holidays) are more difficult to reach. People without paid work (pensioners, the unemployed/people with an incapacity for work and people who mainly run their own household, such as housewives), and people who are tied to their home (long illness, children, old age) are more easily contacted. The hard to contact respondents also included a higher percentage of young people and people with a higher education level. Contact attempts in the evening were more often successful.

The hard to contact respondents hold more positive views on ethnic minorities and the government, but show less agreement with the statement that there should be fewer rules and more strong leaders. Disagreement with the idea that criminals should be changed rather than punished was also associated with being more difficult to contact.

After correction for background characteristics, the effect of disagreement with the statement that there should be fewer rules and more strong leaders disappeared, and in many analyses so did the effect of opinions on ethnic minorities. The effect of satisfaction with the government and, in the last analysis, also the effect of opinions on the punishment of criminals, remained. This means that these latter effects cannot be explained by background characteristics, and would therefore remain after weighting of the data.

If the actual difference in percentages is examined, however, it is found that the differences between the groups are small for all variables and that the conclusions drawn would have been hardly any different if the hard to contact respondents had not been included in the survey. The biggest difference between the results with and without the hard to contact respondents relates to the importance attached to freedom of expression. Without the hard to reach respondents, 45% instead of 50% of the respondents placed freedom of expression in their top five political objectives. However, this effect is caused partly by the fact that many hard to reach respondents were interviewed after the murder of Theo van Gogh. The reported satisfaction with the government would have been 4% lower without the hard to reach respondents, and 3% more respondents would have agreed with the statement that there should be fewer rules and more strong leaders. The remaining differences in percentages were even smaller. The outcomes of the Cultural Changes surveys would therefore not have led to very different interpretations without the reapproached respondents. It can be concluded that the response-enhancing strategy did not produce any different results and does not offer an explanation for a shift in the results from 2002 to 2004.

If the background characteristics of respondents in the two years are compared, it even transpires that the respondents in 2002 more closely resemble the 'difficult'

respondents in 2004 than the 'easy' respondents in that year. The difference between the two years thus runs counter to expectations. The age differences are particularly striking; the 2002 sample contained far fewer older persons and far more young people. The 2004 sample did however appear to be more representative of the population as a whole than the 2002 sample, though this was only to be expected as the sample in 2002 was smaller, increasing the probability of larger chance fluctuations. The follow-up visits did mean that the sample more closely resembled the population in terms of age and civil status. The only point on which the 2004 sample reflected the general population poorly was in relation to education level: people with a higher education level were overrepresented, and this effect increased after the repeat approaches. This could be due to the fact that the respondents who refused to take part are largely left out of consideration.

The conclusion of this study is that reaching hard to contact respondents has little impact on the results of the survey. Although there are differences between hard to contact and easy to contact respondents, they are not such that they would change the conclusions based on the Cultural Changes 2004 survey if the hard to contact respondents had not been reached. For this reason, therefore, the response-enhancing strategy had little impact. The sample does however appear to become more representative as a result of the repeated approaches, and it would probably have been even more representative if more refusers had been included. This is a recommendation for further study. In addition, allowance needs to be made in these kinds of study for the effect of events occurring at the time of the data gathering which could influence the opinions measured, because these events can influence differences between easy to contact and hard to contact respondents.

Literatuur

- Bautista, R. en M. Callegaro (2006). *Nonresponse in Exit Poll Methodology: Evidence from Recent Mexican Elections* (paper 17th International Workshop on Household Survey Nonresponse in Omaha, Nebraska).
- Bethlehem, J.G. (2002). 'Weighting Nonresponse Adjustments Based on Auxiliary Information'. In: R.M. Groves, D.A. Dillman, J.L. Eltinge en R.J.A. Little (red.), *Survey Nonresponse* (p. 265-287). New York: Wiley.
- Breedveld, K. et al. (2001). *Trends in de tijd: een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Campanelli, P., P. Sturgis en S. Purdon (1997). *Can you Hear me Knocking: an Investigation into the Impact of Interviewers on Survey Response Rates*. Londen: The Survey Methods Centre at SCPR.
- Couper, M.P. (1997). 'Survey Introductions and Data Quality'. In: *Public Opinion Quarterly* 61, p. 317-338.
- Curtin, R., S. Presser en E. Singer (2000). 'The Effects of Response Rate Changes on the Index of Consumer Sentiment'. In: *Public Opinion Quarterly* 64, p. 413-428.
- Dool, R. van den (2005). *Veldwerkverslag Culturele Veranderingen in Nederland 2004*. Hilversum: Intomart GfK.
- Ganninger, M. (2006). 'Estimation of Design Effects for ESS Round 11'. Paper gepresenteerd op de achtste NCC bijeenkomst van de European Social Survey, in Mannheim, Duitsland.
- Gijsberts, M. (1992). *Culturele veranderingen: Het wegen waard?* Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Groves, R.M. en M.P. Couper (1998). *Nonresponse in Household Interview Surveys*. New York: Wiley.
- Keeter, S. et al. (2000). 'Consequences of Reducing Nonresponse in a National Telephone Survey'. In: *Public Opinion Quarterly* 64, p. 125-148.
- Lin, I. en N.C. Schaeffer (1995). 'Using Survey Participants to Estimate the Impact of Nonparticipation'. In: *Public Opinion Quarterly* 59, p. 236-258.
- Little, R.J.A. en D.B. Rubin (1987). *Statistical Analysis with Missing Data*. New York: Wiley.
- Lynn, P. (2002). *PEDAksi: Methodology for Collecting Data about Survey Non-respondents* (working papers of the Institute for Social and Economic Research). Colchester: University of Essex (paper 2002-05).
- Lynn, P. en P. Clarke (2001). *Separating Refusal Bias and Noncontact Bias: Evidence from UK National Surveys* (working papers of the Institute for Social and Economic Research). Colchester: University of Essex (paper 2001-23).
- Peters, L. (2001). *Respondenten panel en face-to-face interview vergeleken. Het onderzoek Culturele Veranderingen 2000*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rogelberg, S.G. et al. (2003). 'Profiling Active and Passive Nonrespondents to an Organizational Survey'. In: *Journal of Applied Psychology* 88, p. 1104-1114.
- SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau (2005). *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Smith, T.W. (1983). 'The Hidden 25 Percent: An Analysis of Nonresponse on the 1980 General Social Survey'. In: *Public Opinion Quarterly* 47, p. 386-404.
- Stinchcombe, A.L., C. Jones en P. Sheatsly (1981). 'Nonresponse Bias for Attitude Questions'. In: *Public Opinion Quarterly* 45, p. 359-375.

- Stoop, I.A.L. (2005). *The Hunt for the Last Respondent: Nonresponse in Sample Surveys*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vollers, G. (2003). *Onderzoeksverantwoording Culturele Veranderingen in Nederland 2002*. Amsterdam: TNS NIPO.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 Thuis op het platteland (2006). Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). M.H. Kwekkeboom (red.) ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 Uitgeremd wonen (2006). Michiel Ras et al. ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). Sjoerd Kooiker (red.). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). Wil Portegijs et al. ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp en Ans Merens (red.). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp. ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006). Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). C.J. Maas-de Waal. ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0273-2

- 2006/10 Rapportage sport 2006 (2006). Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn (2006). Mirjam de Klerk en Roelof Schellingerhout. ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. Alice H. de Boer (red.). ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 Dual als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs (2006). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht (2006). Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Linda Mans. ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2006). Saskia Keuzenkamp, David Bos, Jan Willem Duyvendak, Gert Hekma (red.). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 Report on the Elderly 2006 (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 Publieke productie en persoonlijk profijt (2006). Bob Kuhry en Evert Pommer, m.m.v. Jedid-Jah Jonker en John Stevens. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht (2006). Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional (2006). Ria Vogels en Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 Maten voor gemeenten 2006 (2006). B. Kuhry en J.J.J. Jonker, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 Emancipatiemonitor 2006 (2006). Wil Portegijs, Brigitte Hermans en Vinodh Lalta. ISBN 90-377-0286-4
- 2006/23 Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken (2006). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 90-377-230-9

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011 (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 Nieuwe links in het gezin (2007) Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9

SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabebelden (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7

Werkdocumenten

- 121 SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van avo 2003 (2006). Mirjam de Klerk, Jurjen Iedema en Crétien van Campen. ISBN 90-377-0268-6
- 122 Gezond en wel met een beperking (2006). Crétien van Campen (red.). ISBN 90-377-0254-6
- 123 De onbereikte minima (2006). ISBN 90-377-0275-9

- 124 Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0276-7
- 125 Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de AWBZ voor zorg op afroep en verblijf (2006). Edwin van Gameren, Jedid-Jah Jonker en Tessa Marx. ISBN 90-377-0278-3
- 126 Naar een nieuwe armoedegrens? (2006). Arjan Soede. ISBN 90-377-0241-4
- 127 Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0279-1
- 128 Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie (2006). Jos Becker en Joep de Hart. ISBN 90-377-0259-7
- 129 Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten (2006). Isolde Woittiez en Michiel Ras. ISBN 90-377-0288-0
- 130 De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden (2006). Esther van den Berg. ISBN 90-377-0264-3
- 131 Bezoek onze site (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0290-2
- 133 Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang (2007). Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0297-2
- 134 De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie (2006). Lisette Kuyper en Floor Bakker. ISBN 978-90-377-0299-6

Overige publicaties

- ? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006 (2006). Paul Schnabel (red.). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden (2006). Jaco Dagevos. ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen (2006). Jaco Dagevos, Maurice Gesthuizen. ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid (2006). Kees Schuyt, Jan-Willem Duyvendak en Theo Roes. ISBN 90-377-0272-4
- At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary (2006). A. Steenbekkers, C. Simon, V. Veldheer. ISBN 90-377-0292-9
- De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden (2006). K. Breedveld, A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen. ISBN 90-377-0283-x
- Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0281-3
- Summary of Report on the Elderly 2006 (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0293-7
- Visit our site (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0296-1
- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave (2007). Paul Schanbel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8

